

მ ო გ ზ ა უ რ ი

ისტორიულ-ანქელოგრაფიულ და გეოგრაფიულ-ეტიმოლოგიულ სურათებთან ერთად, გამოვა ყოველისთვის პირველს რიცხვებში.

წიგნი ფასად ჟურნალ „მოგზაურა“-სა გაეზავნით არის **5 მანეთი.** მისაც **2 ან 3 მანეთი** აქვს შემოტანილი, დანარჩენი აპრილის გასვლამდის უნდა გამოგზავნონ, წინააღმდეგ შემთხვევაში ჟურნალი აღარ გაეგზავნებათ.

რადგანაც მეტად ბევრი გვთხოვენ ჟურნალის გზავნას უფასოდ ანუ ნახევარ ფასად, რედაქცია ამით აცხადებს, რომ ჟურნალი უფასოდ და ნაკლებ ფასად არავის გაეგზავნება, რადგანაც თვით ინტერესი ჟურნალისა მოითხოვს, რომ ჩვენ დასაწყისშივე გავუფრთხილეთ მის გამოცემის თანხის უზრუნველად ყოფის საქმეს.

ხელის მოწერა მიიღება „წერა-კითხვის გამავრცელებელ საზოგადოების მალაზიაში, ი. იმედაშვილის წიგნის მალაზიაში და იგივე რედაქტორთან, დავითის ვიწრო ქუჩაზედ, № 20. აქვე შეიძლება ნახვა რედაქტორისა ყოველ დღე შუადღის შემდეგ 4 საათიდან 7 საათამდე.

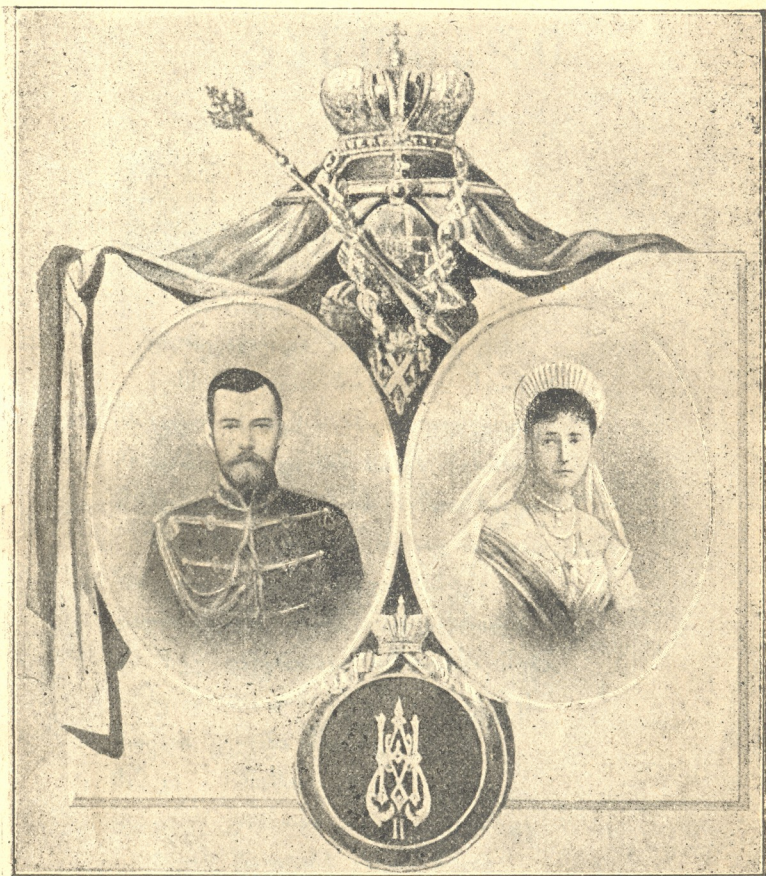
ადრესი: Тифлисъ, въ редакцію „МОГЗАУРИ“. რედაქტორ-გამომცემელი ივანე ზ. დოსტოეშვილი.

თბილისი

სტამბა მ. შარაძისა და ამხანაგობისა, ნიკოლოზის ქუჩა № 21.
1901

0585

Дозволено цензурою. Тифлисъ, 10 января 1901 года.

მათი იმპერატორებითი უდიდებულესობანი იმპერატორი
სრულიად რუსეთისა ნიკოლოზ ალექსანდრეს ძე, დაიბადა
6 მაისს 1868 წ. და იმპერატრიცა ალექსანდრა თეოდო-
რის ასული, დაიბადა 25 მაისს 1872 წ.

განთიადი

(გუძღვნი ჟურნალს „მოგზაურს“).

საკვარდ ეთერში ბადრი მთავარე
დაჭკაშკაშებდა დედა-მიწასა,
კდემა-მოსილი არე და მარე
შესტრფივლებდა მოწმენდილ ცასა.

ბუმბერაზივით სთვლემდა მთა-ბარი,
ირკვლივ სინუმეს არვინ არდუკვდა,
მხალოდ ხან-და-ხან ნიავი წყნარი
მიშეკვ ხის ტოტებს მიმარხევდა.

შავ-ცხვრებოსთან ბრძოლით დადლილი
მარტოდ ფთხში იჯდა ჭაბუკი
დადარებული, ძირს თავ დახრილი
და ზედ დაჭკრთოდა სანთლისა შუქი.

ხვალ ახალს წელსა მიეკებება
მთელი ქვეყანა მხიარულადა,
მას კი... შხამითა გული ევსება
და თავს გრძნობს ისევ უბედურადა.

რადას მოუტანს ახალი წელი,
რას აქნევს ახალს თვათ სარკუნეს,
რას გარს არტყია იგივე ბნელი,
იგივე გრივადი თავს დაჭტუტუნებს?

ახალი წელი... აჰ, ეს იმედი!
ეს ამხნელებდა ჭაბუკს სიურმიდგან,
და ვითა წყარო ცხვრულ-მომქმედი
ძალა მოსჩქევდა სულის სიღრმიდგან.

მაგრამ მისს სიტუვას, საქმეს კეთილსა-
 ჰხვდა ნიადაგი ციფი, კლდოვანი,
 და უხმოდ მაშვრალს, გულ-დაწვეუტილსა
 უდროოდ აჭნობს სევედა, გლოვანი ..

ამ ფიქრში კართულს უცებ თვალ-წინა-
 წარუდგა უცხო რამ სანახავი,
 შარავანდედი სახეს ეფინა,
 შემკული ჰქონდა გვირგვინით თავი:

„მე ვარო შენთან გამოგზავნილი
 წინა-მორბედად დიად ნათლისა,
 ჰხვდავ—ამოდის ძლევა მისილი,
 ქვეუნად მომფენი ციურ მადლისა!

„შენს ოცნებაში გამოსატული
 განხორციელდა ბედნიერება,
 აჟღერე ჩანგი სიმ მომართული
 და კვლავ შეამკე მშვენიერება“!

საოცარ ხილვით გატაცებული
 ჭაბუკი უცებ სულით განახლდა,
 იკრძნო კვლავ ძალა განცოცხლებული,
 გული სიამით აუთამაშდა.

წამოდგა სახე-გაბრწინებულად
 და მიეგება დღის გათენებას:
 ხალხი ჰხარობდა გაღვიძებულად
 და ჰქვდადებდა ქებათა-ქებას!

შეუსაბამო ცნობანი ისტორიაში.

ბევრს შეუსაბამო და დაუჯერებელს ამბავს შეხვდებამკითხველი ჩვენსა და უცხო ხალხთა ისტორიასა და მატია-ნებში. საჭიროა ხელ-მძღვანელი, რომ მკითხველმა გაარჩიოს ტყუილი მართლისაგან, დასაჯერებელი დაუჯერებელისაგან. ასეთ ხელმძღვანელად ჩვენ მიგვაჩნია ფსიხოლოგია—მე-ცნიერება სულზე და მის მოქმედება-გამოჩენაზე. საჭიროა ერთხელ და სამუდამოდ გავარკვიოთ, რით აიხსნება ასეთი თუ ისეთი არა ჩვეულებრივი მოქმედება და ამბავი რომლისა-მე ისტორიულის პირისა, რომ ტყუილ-უბრალოდ მუდმივ ეჭვ-სა და გამოცანაში არა ვტრიალებდეთ ისტორიულის სიმარ-თლის ძებნაში. ამიტომ საჭიროდ მიგვაჩნია განვუზიაროთ მკითხველს ზოგიერთი საზოგადო ცნობანი გრძნობათა მო-ტყუებათა შესახებ, მეტადრე მხედველობისა და მსმენელობის გრძნობებისა რომლებიც ხშირად ისე მოეშლება ხოლმე ადა-მიანს, რომ რაღაც არა ჩვეულებრივს მდგომარეობაში აყე-ნებს მას და მისსავე მსგავსად ამოქმედებს. მოხდება ხოლმე, მაგ., რომ ადამიანს კლდე კოშკად ეჩვენება, მთვარის სინა-თლის ცინციმი სადმე დაბურულს ტყეში—კამკამ ნაკადულად და გასაშრობად გაფენილი ზეწარი—ლანდად. შველა ეს, რა თქმა უნდა, გრძნობისა და აზრის მოტყუებაა და უმეტეს შემთხვევაში წარმოსდგება გარეგან ბუნებაში ანუ თვით ადა-მიანში მყოფ მიზეზებისაგან. ხშირად საკმაოა მცირეოდნად შეიცვალოს ჩვენის სისხლის შემადგენელობა, ანუ მოგვეშა-ლოს რომელიმე ასო, შეგვცივდეს, დაგვცხეს და სხვა, რომ ძალა-უნებურად ჩავვარდეთ გრძნობებით ავად-მყოფთა რიცხვ-ში. ასეთის ავადმყოფების აღწერით სავსეა სპეციალური ჟურ-ნალები. მაგალითად, სწერენ, რომ ერთი ასეთი ავად-ყო-

ფი, მთელის საათობით სტკებოდა ორის ფრთის რხევით, რომლებიც ვითომც მოძრაობდნენ ჰაერში და ავათ-მყოფიც წამ დაუწუმ უბერავდა მათ, რომ ფრთების ფრიალი არ შემდგარიყო. მათი ასეთივე ავად-მყოფი, რამდენისამე საათის განმავლობაში, ყოველ დღე ღამე სულ ათიოდე ნაბიჯის მანძილზე ჰხედავდა ერთის უკვე გარდაცვალებულის ნაცნობის სახეს. ავად-მყოფმა ჰკითხა ცოლსა: „შენც ჰხედავ თუ არა მის სახესაო?“ — არიო, — უბასუხა ცოლმა და კაცს ძლიერ უკვირდა ეს. რადგანაც აქიმებს ეგონათ, რომ მისი ავად-მყოფობა სისხლის ქარზობისგან წარმოსდგება, საღამოს 11 საათზე მას წურბელა მოუკიდეს. შოჩვენება ნელ-ნელა გაჰქრა და აღარც გაჰმეორებია. ზოგიერთი ასეთი მოტყუებანი მხედველობის გრძნობისა თვლების დახუჭვის დროსაც ემართება აღამიანს.

მოვიყვანოთ ყურების ანუ მსმენელობის გრძნობის მოშლისა და მოტყუების მაგალითებიც. მართს ასეთს ავად-მყოფს, მაგალითად, მუდამ ესმოდა, რომ მას ვიღაც ეძახის, თუმცა არავინ კი არ ეძახდა. მართი ქალი მუდამ ამას ეხვეწებოდა მეზობლებს: „უთხარით ამ კედლებს დამეხსნან, ნუ მეძახიანო“, — მაგრამ, რასაკვირველია, ამოდ, მეზობლები ვერას შველოდნენ. მართმა ასეთმავე ავად-მყოფმა ცეცხლი წაუკიდა საკუთარს სახლს, რომ გამოეყარა იქიდგან ბოროტი სულელები, რომლებიც ვითომ მოსვენებას არ აძლევდნენ მას თავიანთის ყბედობით. მართს ასეთსავე ავად-მყოფს ვითომც ესმოდა მშვენიერი სიმღერები დედა-მიწის სიღრმიდამ და ისიც სრულ მოქანცვამდის სთხრიდა მიწას იმ ადგილას, საიდანაც მოესმოდა სიმღერა, რათა ენახა მომღერალნი. ზოგს ასეთს ავად-მყოფებს მოესმით ლაპარაკი იატაკის ქვეშიდამ და გრძელს ბაასსაც გააბმენ ხოლმე მათთან. მართს ქალს, მაგალითად, მთელი თორმეტი თვე ისე აწუხებდა გრიალი თავსა და ყურებში, რომ იგი ნამდვილს გიჟსა ჰგვანდა და რამდენჯერმე განიძრახა კიდევ თავის მოკვლა, რომ სამუდამოდ მოიჩინი-

ლიყო წვალებას, მაგრამ მახლობლებმა გადაარჩინეს. აჩვენეს აქიმს. მან ყველა ეს მიაწერა ყურის უბრალო ავად-ყოფილებას, გამოურყეხა ყური თბილის წყლით, გამოუღო რაც ყურში უწმინდურება მოგროვილიყო და ქალიც მას შემდეგ სრულიად მორჩა კიდევ.

ცხადია, რომ ყოველი ასეთი მოტყუება მხედველობითის, მსმენელობითის თუ სხვა გრძნობებისა, წარმოსდგება ამ გრძნობათა დაშავებისა და მოშლისაგან და არა სხვა რაიმე ზესთა ძალებისაგან. ეს კარგად უნდა დაიხსომოს ჩვენმა მკითხველმა, რათა ყოველს ასეთს შემთხვევაში შეეძლოს ადვილად გაარჩიოს შესაძლებელი შეუძლებლობისაგან და მიზეზიც უპოვოს ისტორიულს საექვო ამბავსა.

მაჰმადის ცხოვრებაში, მაგ., ვკითხულობთ შემდეგსა: „როცა მაჰმადი მთელს დღეებსა და ღამეებს მარტოდ-მარტო ატარებდა ლოცვასა და სარჯულო საქმეთა ფიქრებში ჰირას გამოქვაბულში, მას გამოეცხადა ანგელოზი და უთხრა: „წაიკითხეო“. მაჰმადმა უპასუხა: „არასოდეს არ მისწავლია კითხვაო“. ანგელოზმა მტაცა ხელი, — განაგრძობს მაჰმადი, — და ისე მომიჭირა, რომ მთლად ღონე დავკარგე, შექდეგ გამიშვა და კვლავ მითხრაო: „წაიკითხეო“. მე კვლავ ვუპასუხეო: „თავისს დღეში არ წამიკითხავსო“ და სხვა. ყოველი ეს შეიძლება მართლაც ენახოს და გაეგონოს მაჰმადს, მაგრამ ცხადია, რომ ყოველივე ეს ლიტონი მოტყუება იყო მისის მხედველობითის და მსმენელობითის გრძნობებისა, რომლებმაც ყოველს შემთხვევაში ისე ძლიერად იმოქმედეს თვით მაჰმადზე და მისს მახლობლებზე, რომ დააწმუნეს ისინი მაჰმადის ღვთისაგან მოციქულად და წინასწარ-მეტყველად არჩევაში ღვთის წმიდა ნებისა და სურვილის შესასრულებლად და ახალის რჯულის გასავრცელებლად ქვეყანაზედ.

პრის მეორე გარდმოცემა, რომ, როცა მაჰმადი დასერირობდა ხოლმე მეკას მიდამოებში, ყოველი ხე და ქვა ხმას იღებდა და ეუბნებოდაო: „კეთილი შენ, ღვთის ნოციქუ-

ლოო!“ მაჰმადი დადგებოდა და აქეთ-იქით დაიწყებდა კურდუბას, რომ დაენახა და გაეგო, ვინ ელაპარაკება, მაგრამ ქვისა და ხეების მეტს ვერასა ჰხედავდაო.

პვილოთ გამოჩენილი რეფორმატორი ნემცებისა ლიუტერი. ღიდი და მრავალის მცოდნე კაცი იყო იგი, მაგრამ მაინც არ იყო თავისუფალი იმ ცრუ-მორწმუნობათაგან, რომლითაც სავსეა საქსოხელის გლეხის ოჯახი. ზამუღმებულის ღელვისა და წერისაგან, ლიუტერს დასჩემდა ეგრედ წოდებული ტვინის სიშმაგე რომლის დროს ადამიანს თითქმის აღარ შეუძლიან ტვინით მუშაობა— კითხვა, წერა, მსჯელობა. მრთს თავისს წერილში ლიუტერი სწერს: „საშინელი თავ-ბრუე მქირს; დღეს, მაგალითად, ისიც ვერ მოვახერხე, რომ აზრი მომეკრიბა და ფსალმუნის ორი-სამი სტრიქონი წამეკითხა. შოველ 11-12 წამში, ისეთი საშინელი ბზუვილი და გრიალი მივლის თავსა და ყურებშიო, რომ მეშინიან სკამიდგან არ გადმოვარდეო. რა წამსაც დავჯდები სამუშაოდ, იმავე წამს, ჩემი თავი ივსება წივილით, კივილით, ბრაზუნით და თუ მაშინვე არ მივატოვე მუშაობა, გულ-შედონებული დავარდები ძირსაო“. დასასრულ ლიუტერი სწერს: „ეს სულ ეშმაკის ბრალიაო, რომელიც მოსვენებას არ მძღვეს მეო“.

ბევრს ასეთს მაგალითებს შევხვდებით ჩვენს ისტორიასა და მატრიანებშიაც. „ქართლის-ცხოვრებაში“, მაგ., ვკითხულობთ შემდეგსა:

„და ვითარცა წარვიდა მლიოზ მცხეთელი და ლონგინოზ ძარსნელი, და მუნ დახვდეს ჯვარ-ცმასა. ხოლო რა ჟამს-იგი იერუსალიმს დამსქვალვიდეს უფალსა, ცემასა-მას კვერისასა სამსქვალთა ზედა, მყის მეგრ მასვე ჟამსა მცხეთას სმა ესმა დედას ეფიფისისს. ხოლო მან საშინელითა კრჩხილებითა დაიზახნა და თქვა: „მშვიდობით, მეფობაო ისრაელთაო, რამეთუ უგუნურებით მოკალთ, უბადრუკო და წარწყმედილნო, უფალი და მა-

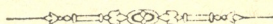
ცხოვარი ყოველთა, და იქმენით ბოროტად მკვლელ
 შემოქმედისა თქვენისა“... (გვ. 51).

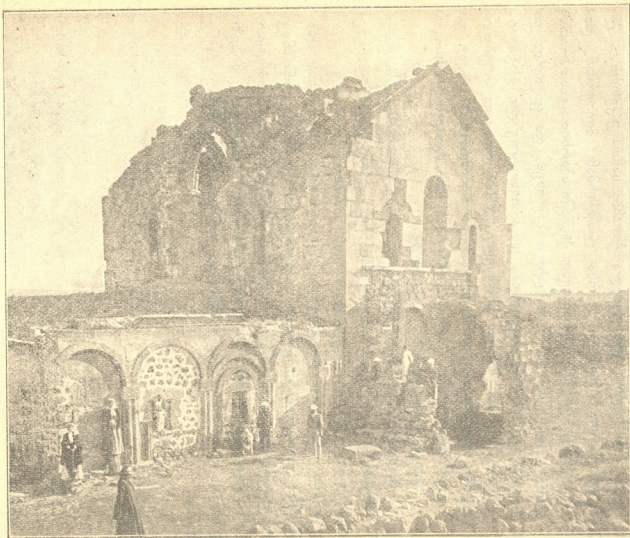
ანუ შემდეგი ადგილი:

„და ვიდრე არა ეყივლა ქათამსა სამთავე კერძოთა ქა-
 ლაქისათა, დაჰსცა ზარსა ლაშქარმან ძლიერმან, და-
 ლეწწნეს კარნი, და აღივსო ქალაქი სპარსითა ლაშქრითა,
 და შეიქმნა ზარის სახდელი ზრზინვა, და ყივილი, და-
 კლვა, და სისხლი დიოდა, და აღივსო ყოველი ადგილი,
 და მოვიდა მათდა სიმრავლე, ზახილითა და მახვილი-
 თა, და სხვათა-მათ შიშისაგან დადნებოდნენ ხორცი და
 განილია სული მათი... და ისმა ხმა ძლიერი: „მირიან
 მეფეი შეიპყრესო“... (გვ. 122).

აღმოჩნდა, რომ მცირედი რამ ამის მსგავსისადა რაფერი
 მომხდარიყო, მცხეთას მშვიდობიანად ეძინა და მირიან მე-
 ფეც კეთილად ბრძანდებოდა თავისს სასახლეში...

მხლანდელთა მეცნიერთა ვნით ასეთს მოვლენას ადა-
 მიანთა ცხოვრებაში ეწოდება გაჯიუცანინცია, რაიცა აღნიშნავს
 მოტყუებას, როტეას და, როგორც ზემოთაც განვმარტეთ,
 წარმოსდგება გრძნობათა მოტყუებისაგან, რომლის მიზეზი
 ხშირად ან თვით ადამიანში და ან მის გარე მყოფ ბუნე-
 ბაშია.

ქემურდოს ტაძარი აღშენებული 1964 წელსა,

ახლანდელს რუკებზე (ქარტებზე) კუმურდო წოდებულია გუმურდოდ, მაგრამ უფრო სწორი იქნება ვინმართთ კუმურდო, რადგანაც ასეთი იგი ნახმარი თვით წარწერაში ეკლესიაზე, რომელიც ჩვენ წინაპრებს აუშენებიათ აქ 964 წელსა. ამიტომ სცდება ღიმიტრი ბეჰრაძეც, როცა სწერს:

„იმახ მთხსენებს წარწერა ჯავახეთის ეკლესიის ქუმურდოსი“... *).

სოფელი კუმურდო ძვეს 12 ვერსზე ქალაქ ახალ-ქალაქიდან, სამხრეთ-დასავლეთისკენ მისგან, ზედ მდინარე მტკვრის თვალ-უწვდენ ღრმა ხევის პირად, რომლითაც თავდება ჯავახეთის შესანიშნავი ვრცელი ველი (მარჯვნივ მტკვრისა). რომ უფრო კარგად წარმოიდგინოს მკითხველმა სოფელ კუმურდოს მდებარეობა, მოვახსენებთ შემდეგს. ახალ-ქალაქიდან რომ სამხრეთ-დასავლეთისკენ წაბრძანდეთ, მთელს 12—15 ვერსს სულ ერთ უშველებელს ველით ივლით, მოფენილს გარშემო ყანებითა და მშვენიერის ყვავილ-ბალახითა. არსად ერთი ხე, ერთი ბუჩქი და მათი მკუთვნილი ფრინველი! მაგრამ ნაცვლად ამისა, ჰაერში ასობით მოციმციმე ტოროლების ნარნარი და ნაზი გალობა საამურად ატკბობენ თქვენს სმენას. ზაივლით 12-15 ვერსს და მიადგებით მდინარე მტკვრის უშველებელს ხეობას, მაგრამ არ კი გეგონოთ, რომ აი ეს არის მტკვარში თევზს დაიჭერთ! არა, მართალია მტკვრის ხევა მიაღქით, მაგრამ თვით მტკვარი კი ჯერ შორს არის: ბარემ ოთხი-ხუთი ვერსი უნდა იაროთ სულ დაღმართით, რომ ძლივს მიხვიდეთ მდინარემდის. აღვილი წარმოსადგენია მკითხველისათვის, თუ მართლა რამოდენა უნდა იყოს აქ მტკვრის ხევი, რომ მარტო 4-5 ვერსი უნდა იაროს, რომ გაიაროს მისი მარტო ერთი მხარე. თბილისში რომ განდევგილიდამ მახათის მთამდის ძლივს ერთი-ორი ვერსი იქნება მტკვრის ხევის სიგანე, იქ, კუმურდოს ნაპრალიდამ ზედა-თმოგვის-

*) იხ. მისი ისტორია საქართველოსი გვ. 275.

(მტკვრის მეორე ნაპირზე ძევს, მის აგრეთვე მალალ კიდეზე) ნაპრალამდე ბარემ ათი ვერსი იქნება. ასეთი ვრცელია აქ მტკვრის ხეობა! უყურებ და გიკვირს—რა ძალამ, რა წყალ-რღენამ ჩარეცხა და ჩააღრმავა ასე გაუთავებლად აქაურობა სწორედ ამით აიხსნება, რომ მთელი ეს ხეობა მოფენილია უშველბეღლის კლდის ნამსხვრევებით და მთელის სახლის ოდენა ქვებით, რომლებიც გამოუჩენია აქ წყალსა, როცა ფხვიერი მიწა ჯავახეთის ველისა მდინარესთვის მიუცია. ბარდა განცვიფრებისა, დამკვირვებელი მოგზაური დიდს სიაოვნებასაც გრძნობს აქა, როცა იგი გაშტერებული გაჰყურებს ძუმურდოდამ მისს ფერხთ ქვეშე გაშლილს ხევსა. აიხსნება ეს იმით, რომ მთელი ეს უშველბეღლი ხევი მოფენილია ბაღბოსტნებითა, რომლებსაც, როგორც ხევით მოგახსენეთ, სრულებით მოკლებულია ჯავახეთის თვალ-უწვდენი ველი, სიმაღლისა, სიგრილისა და უწყლობის გამო. აქ, ქვეით კი, წყალიც ბევრია, რომელიც მშვენიერის კამკამ წყაროებად გამოსჩქეფს ჩარეცხილ კლდეთა ძირებიდამ და ჰავაც უფრო ზომიერი და თბილია, რის გამოც აქ უხვად ხარობს უკეთესი ვაშლი, მსხალი, ალუბალი, ბალი, თუთა და სხვა, რომლებითაც ასე განთქმულია საზოგადოთ ახალციხის და ეს ნაწილი ახალ-ქალაქის მხარისა. აი ამ ხევის ველზე იყო ოდესმე მორკმული დიდებული წუნდა, ჯავახოსისგან აშენებული, სადაც შემდეგში ხშირად ცხოვრობდნენ ჩვენი მეფენიც ზაფხულობით, როგორც ამბობს მატიანე:

„ხოლო თვენი ზაფხულისანი და სთვლისა არისანი (შემოდგომის დროსა) დაუენის *) მცხეთას, სამეფოსა, და თვენი ზამთრისანი დაუენის გაჩიანთა, ხოლო თვენი ზაფხულისანი წუნდას, და ჟამითა-ჟამად მიკიდას ეგრის, და კლარჯეთს და მოაკითხნის მეგრელნი და

*) იკულისხმება ფარნაოზ მეფე.

კლარჯნი, და განაგის უოკელი სქმე დაშლილა“... *)

ბქვეა თმოგვის მიუღდომელი ციხე და დიდებული ვარ-
 ძია. მაგრამ დაუბრუნდეთ ქუმურდოს. ღღეს იგი მთლად
 სომხებით არის დასახლებული, რომლებიც გადმოსახლებუ-
 ლან აქ 1830 წლებში მრზერუმიდამ და თავი შეუფარებიათ
 ქუმურდოს იმ ეკლესიისათვის, რომლის ქერის ქვეშ ოდესმე
 ვინ იცის 'რამდენის ქართველის სასოებას მოუბოვებია მად-
 ლი და ნუგეში... უწინ ქუმურდო როდი იყო უბრალო სო-
 ფელი: იგი ადგილ-საცხოვრებელი იყო ჰავახეთის ეპისკო-
 პოსისა და, თუ მხედველობაში მივიღებთ იმ გარემოებასაც,
 რომ ჰავახეთის აწინდელი უმთავრესი ქალაქი ახალ-ქალაქი
 მაშინ (964 წელს, როცა ააგეს ქუმურდოს ტაძარი) ჯერ
 კიდევ არ არსებობდა (იგი დაარსებულია მეფე ბაგრატ მესა-
 მის დროს, რომელიც მეფობდა 980—1014 წლებში), ქუ-
 მურდო უმთავრესი ადმინისტრაციული ცენტრიც უნდა ყო-
 ფილიყო მაშინდელის ჰავახეთისა. არც მცირე ადგილი ეკა-
 ვა ქუმურდოს ეპისკოპოსს საქართველოს მაშინდელს იერარ-
 ქიაში; მაგალითად, მეფეთა კურთხევის დროს, ქუმურდოს
 ეპისკოპოსი ჯდებოდა მეფის მარცხნივ მეოთხე ადგილზე,
 ჭიზიყის ეპისკოპოსის შემდეგ, ე. ი. პირველ ადგილზე მე-
 ფის მარცხნივ ჯდებოდა ჭყონდიდელი (მარჯვნივ — კათალი-
 კოსი სრულიად საქართველოსი), შემდეგ ჭყონდიდელი ა—
 ავეა ალავერდისა, ჭიზიყისა, კუმურდოსი, ნინო-წმიდისა და
 სხვა.

ქუმურდოს არქიელთა შორის ცნობილ არიან იოანე

*) ჩვენ ხშირად განგებ მოგვყავს სიტყვა-სიტყვით ძველის
 ნაწერების ნიმუშები, რათა ამით სხვათა შორის გავაცნოთ „მოგზა-
 ური“-ს მკითხველი ძველს ენას. ჩვენის მხრით მხოლოდ იმას ვე-
 ცდებით, რომ ძნელი სიტყვები და გაუგებარი აზრი ავსნათ ხელ-
 მუ. ეს საშუალება ჩვენ მიგვანჩნია უკეთეს სკოლად ჩვენის ძველის
 მწერლობის შესასწავლად და გასაცნობად.
 რედ.

(მაშენებელი ტუმურდოს ტაძრისა), ზაბრიელი, მთაწმი და ზოსიმე. სახელები ამ ოთხისავე ეპისკოპოსისა, როგორც ამას ქვემოთ თვითონაც დაინახავთ, ახლაც დაცულია ტუმურდოს ტაძრის წარწერებში. ამავე წარწერებში მოხსენებულ არიან მარიამ დედოფალი (მეუღლე ბიორგი მეფისა პირველისა 1014—1027 წ.) და დედა ბაგრატ დიდისა მეოთხისა (1027—1072 წ.), მრისთავნი ზვია, შაჩე და სხვ.

ტაძარი, როგორც თვით სურათებიდამაც ჩანს, ჯერ კიდევ კარგად არის შენახული. ჰქონია ფრიად ვრცელი და მაღალი გუმბათი, რომელიც დამყარებული ყოფილა ტურფად ამართულ, რვადა-დაკუთხვილ ექვს სვეტზე. ღღეს გუმბათი უკვე აღარ არსებობს, მაგრამ ვრცელი ძირი მისი, როგორც ეს კარგადა სჩანს მეორე სურათიდან, დღესაც დაცულია და ამართლებს ხალხის თქმულებას, რომელიც ამბობს:

„ტუმურდოს გუმბათი ისეთი მაღალი იყო, რომ ჩრდილი მისი მტკვარს ხვდებოდაო“.

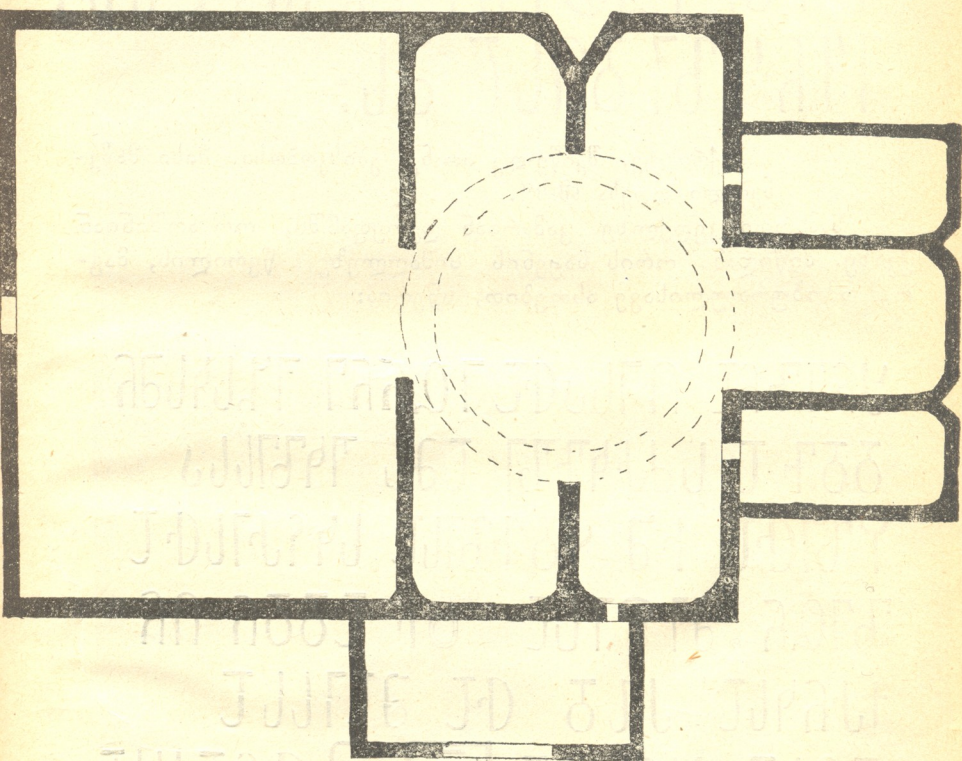
მტკვარი კი ამ ტაძრიდან სულ უკანასკნელი 4-5 ვერსზეა!

ბარედამ ეკლესია მთლად მშვენიერის თლილის ქვით არის მორთული, მოყვითალო ფერისა, და როგორც თვით წარწერებიდამაცა სჩანს აშენებულია ორს სხვა-და-სხვა საუკუნეში. თვით ტაძარი ტუმურდოსი, ე. ი. საკურთხეველი, გუმბათი და მისს ქვეშე მყოფი ნაწილი ტაძრისა აგებულია 964 წელს ეპისკოპოს იოანესაგან, ხოლო წინა მხარე ტაძრისა, რომელშიაც ამ ჟამად სომხებს მოუკალათებიათ თავიანთი მწირი სალოცავი, მოშენებულია შემდეგში, სახელდობრ მე XI საუკუნეში, მეფე ბაგრატ დიდის დროს (1028—1072).

აი თვით გეგმა ტუმურდოს ტაძრისა:

საზოგადო სახე ტუმურდოს ტაძრისა ფრიად მშვენიერი და დიდებულია. ბევრი ეკლესია მინახავს ჩვენს ტურფა ქვეყანაში, მაგრამ ასეთი ლამაზი და კობტა კი — არც ერთი. ზანსაკუთრებით დიადს შთაბეჭდილებას ახდენს მნახველზე ამ ეკლეს-

სიის ტურფად მორთული, რვად-დაკუთხული სუბუქი მალა-
ლი სვეტები და მათზე განსაცვიფრებელის ხელოვნებით და-
ხრილი კამარებიც. აი მათი სურათი, რომელიც გადაღებუ-
ლია ჩვენგან ზამთრის ხანში.

ზეგმა ქუშუდღას ტაძრისა.

ურიგო არ იქნებოდა, რომ ჩვენს სამღვდლოებას რო-
გორმე თავს ეღვა და ეს დიდებული ნაშთი ჩვენის წარსუ-
ლის ხელოვნებისა და მორკმულობისა მცირედაც არის განეა-
ხლებინა...

მოვიყვანოთ თვით წარწერებიც:

აღმოსავლეთ კედელზე, მიწიდან 5—6 საჯენის სიმაღლეზე, დაცულია შემდეგი, ექვს ვერშოკიან ამობურთულის ხუცურის ასოებით, წარწერა:

† 7 ყი 7 ეღ 7 ნ 7 ყ 7 ხ 7 ს 7
 7 ყ 7 ნ 7 ბ 7 ო 7 ს 7 მ :

„ქრისტე, შეიწყალე იოანე ეპისკოპოსო. მისი მასპენებელი დღეს ამას“.

სამხრეთ კედელზე. კამარიან დერეფანში, ორ არშინიან ქვაზე, მიწიდან ორის საჯენის სიმაღლეზე, წვრილის, მაგრამ ამობურთულისავე ასოებით, სწერია:

ყი 7 ნ 7 ო 7 ს 7 ა 7 ტ 7 ო 7 რ 7 ნ 7 უ 7 ხ 7 ხ 7 ს 7 მ
 ბ 7 ბ 7 ო 7 ს 7 ს 7 მ 7 ხ 7 ჯ 7 უ 7 ნ 7 ს 7 მ 7
 ყ 7 ნ 7 ბ 7 ო 7 ს 7 ხ 7 ო 7 რ 7 ნ 7 ს 7
 ხ 7 ო 7 რ 7 ო 7 მ 7 ჟ 7 ო 7 ს 7 ს 7
 † 7 ხ 7 ნ 7 ხ 7 ს 7 ო 7 ს 7 ბ 7 ო 7 ს 7 ს 7 ს 7
 ბ 7 ო 7 ს 7 ყ 7 ფ 7 ო 7 ს 7 [7] 7 ო 7 ტ 7 ო 7 რ 7 ხ 7 ს 7
 ო 7 ხ 7 ო 7 ს 7 ო 7 ტ 7 ო 7 რ 7 ხ 7 ს 7
 ო 7 ს 7 ყ 7 ნ 7 ს 7 ჯ 7 ო 7 მ 7 ბ 7 ო 7 ბ 7 ო 7 ს 7 † 7
 ყ 7 უ 7 ო 7 მ 7 ო 7 ს 7 ყ 7 ო 7 ს 7 ო 7 რ 7 x :

„შეწვენითა ღვთისათა იოანე ეპისკოპოსმან ღაყდევ“

კუმურდოს ტაძრის შიგნით.

ზირველად საძირკველი ამის ეკლესიისა ხელითა ჩემ ცოდვილისა სკრანისთა (?) ღეონ მუფისა **ზი** (?) ადიდენ ზმერტმან ქორანიკონსა რზდ (184) თვესა მასისა დღესა შათათსა ზირველსა (თუ ათსა?) მთვარისსა. ერისთავთა-სა ზვიასის ესე ბაღავარი მუნ დაიდვა ქრისტე შეეწიე მონასა შენსა ამინ *).

პქ მოხსენებული ერისთავი ზვია ცნობილი კაცია ჩვენს ასტორიაში. მს ის ზვიადი უნდა იყოს, რომელიც „ძ.-ცხოვრებაში“ მოხსენებულია მეფე ბაგრატ მესამის დროს (980—1014). იქ ნათქვამია:

„ამისა შემდგომად ბაგრატ მეფემან მოვლო უოველი საშეგო თვისი, აფხაზეთი, ჰერეთი და კახეთი, მოვიდა და დაიზამთრა ხეუთა ტაოსთა, და მორანიწა ზაფხული, მოვიდა მასვე ციხესა ფანასკერტისასა, წელსა მესამესა, და მუნ შინ გარდაიცვალა ბაგრატ მეფე, მცხითა (ჭადრა) შვენიერთა შემკული. ქორანიკონსა სლდ (1014) .. და წარმოიდლო გვაში მისი ზვიად-მან ერისთავთ-ერისთავმან, და დამარხა ბედას“ (გვ. 309).

სამხრეთისავე კედელზე, თვით კამარაზე, მიწიდან ორის საჟენის სიმაღლეზე, დაცულია ეს წარწერა:

† ოსტრეტი ნათე ბე უფამ უყუდასანი
 ბბქ დიხტ უჩაზ ხსლ უ:უსლ ყუხასლ

„სახელითა ღვთისათა მე ეფრემ ებისკოპოსმან დაკ-

*) კათხვის ნიშნით აღნიშნული სიტყვები ვერ წავიკითხეთ, აუ ვინმემ წაიკითხოს, ვსთხოვთ გვაცნობოს და შემდეგ ნამერში გამოვაცხადებთ.

დეგ აღმად გაბრიელ კუმურდოელის შესუთესა ვველი-
ერსა“.

ამ წარწერიდამ სჩანს, რომ ზაბრიელ ეპისკოპოსი მჯდა-
რა ძუმურდოში მთრემ ეპისკოპოზზე აღრე.

ამ წარწერის მარჯვნივ დაცულია ეს წარწერა:

ჩუ ყუ სუა უქაზ ზსა რა

„ქრისტე შეიწაღე სული გაბრიელ კუმურდოელისა ამინ“.
აქვე მომცრო კამარაზე დაცულია ეს წარწერა:

ჩუ ყუ სუა უზ უსა რა

„ქრისტე, შეიწაღე სული ზოსიმესი, ამინ“.
ამ კამარის ქვეშ დაცულია შემდეგი წარწერა:

საქათა დუთისათა მე გაბრიელ ეპისკოპოსმან დავ-
დეგ აღმად ბზობის ზარასკევი დღესსწაული წმი-
დათა მღვდელთა“.

სახელთა დუთისათა მე გაბრიელ ეპისკოპოსმან დავ-
დეგ აღმად ბზობის ზარასკევი დღესსწაული წმი-
დათა მღვდელთა“.

მის ქვეით, არშინიან ქვაზედ, ამობურთულის ასოებით
 სწერია შემდეგი:

+სსზბდ ნიბდ პუ უ
 უსსხსნ ბბბ ბბბ უსს ყა
 სიზბ უსს უსსსსსსსსსსსსსს
 ყყყყყ ყყყყყ სსსსსსსსსსსს
 ხხხხ ხხხხხ.

„სახელითა ღვთისათა შე იაანე ებისკოპოსმან დაგ-
 დეგ დეგ ახვსებისაი აღაზად ვახე ერისთავისა ვინ შეს-
 ცვალოს კრულია ამით ხატითა ჩვენითა ჟვართთა“.

ამის ქვემოდ უფრო მომცრო ასოებით სწერია შემ-
 დეგი:

სსზბდ ნიბდ პუ უყუ უყუსხუნ
 ბბბ სიზბ ბბბ უსსსსსსსსსსსსსს
 უსსსსსსსსსსსსსსსსსსსსსსსსსს
 ხხხხ ხხხხხ.

„სახელითა ღვთისათა შე გაბრაელ ებისკოპოსმან დაგ-
 დეგ აღაზად დეგ ეგნატესი კოლეგოთელისა, ვინ შეს-
 ცვალოს კრულია ამით ხატითა ჩვენით ჟვართთა.“

ამის ქვემოლ უფრო გარკვეულის ხელით სწერია შემდგომი:

სეზბელ იბელ პუ ხსპუ ნ: ყუგსუ
სხაბეღუზუნი ყაბუნე ჟრეყუნე ჯიბი-
ბელ ყუგყენე ლედი ყსნა ყუზბელ ბუგყბ-
სნაბელ ბელბუს სნიუნი ბიბილიყსნ უყყბ-
სნაბელ ბყნ

„სახელითა ღვთისათა მე ზოსიმე კუმურდოელმან
შეგმოსე საკურთხეველი ბარძიმ ფეშხუში ჭვარი და შე-
ვაშკევი ხატით“

მოხსენებულ დერეფნის მარცხნივ, მე-XI საუკუნეში
მოუღდამთ ტაძრისთვის კიდევ ერთი იმოდენი ნაწილი საყ-
დრისა. მასზედ, მიწიდან ორის საჟენის სიმაღლეზედ და კე-
დლის მთელ სიგრძეზე, ოთხ ვერშოკიან და დიდად მშვენიერ
ასოებით დაწერილია შემდეგი:

ნიქოპე ბაბუნი სიუყინე ყღა
უსუ პფყსნ სმსნ შიბუბეპიიყსნ
ხსპუ ნუბბღუსსს.

„ თი მარამ დედაფელი დეშენა სტოი
ესე მეფობასა მათსა მღვდელთ-მამადგურებასა ზოსიმე კუ-
მურდოელისასა“.

ამ წარწერის თავი სამწუხაროდ აღარ არსებობს, მაგრამ იგი მაინც შესანიშნავია ჩვენთვის იმით, რომ გვაცნობებს ზოსიმე ეპისკოპოსის მღვდელთ-მოძღვრების დროს; სჩანს იგი თანამედროვე ყოფილა ჰარიამ დედოფლისა, მაშასადამე, ცხოვრებდა მე-XI საუკუნეში.

დასავლეთის კარის თავზედ მდებარე ქვაზედ ამოჭრილია შემდეგი წარწერა:

74: 47 88 277: 211 117: 92: 111
 72178: 1029648: 1747: 4217:
 767648: 88: 2178: 1777: 2177:
 177777: 2777777: 2777: 88:
 11777: 2777: 1177:

იესო: ქრისტე დიდებულ ჭევა: ორთავე: შინა: (ცხოვრებას) მეორედ: აღმაშენებელი: ჯაჯი: ზატრანი: ელის: ბალ: დელა: მარტი: ქენი: მისნა: რისტინა: შეცხედრე: მათი: და: ასულნი: მათნი: ამინ:“

მარჯვნივ ამავე ქვისა ამოჭრილია:

სსსს 4217777-92: 1177

„ზოსიმე კუმურდოელსა შეუხდას: დმერთმან“.

სამხრეთისავე კედელზედ, დერეფნის მარჯვნივ, თითქმის საწვეთის ქვეშ, არის ორი ფანჯარა, სიმაღლით თვითიველი ერთი საყენი და სიგანით ნახევარ არშინი, ხოლო ამ ფან-

ჯრებს შორის, თითქმის საძირკვლიდამ საწვეთამდის, არის
 ორ-დაკუთხული თახჩა, რომლის თავში გამოქანდაკებულია
 წვერიანი და თმიანი პირისახე და თავი, ხალო მის აქეთ-
 იქით წარწერა: **ԸՅ ԸԿ**, ე. ი. ადამ. ასეთივე ნაკვთი
 თავისა და პირისახისა მოიპოვება ჩრდილოეთის კედელზე,
 მაგრამ იგი უფრო ქალისას წააგავს; ეს, მგონია, მვას თავი
 და პირისახე უნდა იყოს...

ბატონიშვილი მახუშტი ასე აგვიწერს ძუმურდოს:

„ამ წუნას (წუნდას) ზეით ხრამის თავს, მინდორ-
 ზედ, სამხრით კერძოთ (უნდა იყოს აღმოსავლით
 კერძო), არს კუმურდოს ეკლესია, გუნბათაანი, ფრად
 დიდ-შენი, შვენიურად ნაშენი, რომელი ადაშენეს კანს-
 ტანტინეს შოგზავნილთა, ჟამსა მირიანისას, იჯდა ების-
 კაზისა მწეჟისი სრულიად ჯავახეთისა, ხერთვისის
 ზეითისა“ (გვ. 98).

როგორც მკითხველი თვითაც მიხვდება, ბატონიშვილს
 მახუშტს ერთმანეთში აურევია ცნობა მრუშეთის ეკლესიისა
 და ძუმურდოს აშენების შესახებ. ძონსტანტინე მეფისაგან
 გამოგზავნილების შესახებ «ქართლის-ცხოვრებაში» ვკითხუ-
 ლობთ შემდეგსა:

„მაშინ წარავლინა მირიან მეფემან ებისკაპისი ია-
 ნი და მისთანა წარჩინებული ერთი წინაშე კანსტანტი-
 ნე მეფისა და ითხავა ნაწილი ძელისა ცხოვრებისა...
 ვითარცა მიიწივნეს წინაშე კანსტანტანე კეისრისა, სი-
 ხარულით მანინჯა ნაწილი ძელისა ცხოვრებისა, და ფი-
 ცარნი იგი. რომელსა ზედა ფერხნი დაუმსჭვადნეს
 უფაღსა, და სამსჭვადნი (ფურსები) ხელთანი (ხელი-
 სანი). წარმოგზავნა მღვდელნი და ხურანი ფრად მრ-
 ვალნი და უბრძანა: სდაცა ჯერ იყოს ადგილთა ქარ-
 თლისათა, მუნცა (იქ) ადაშენეთ ეკლესიანი, სახელსა
 ზედა ჩემსა, და ნიჭი ესე დამიშვეიდრეთ საზღვართა
 ქართლისათა“. და წარმოვიდა ებისკაპისი, და მის თა-

ნა მტრეჭული და ვითარ მოიწივნეს ადგილსა, რამედსა
 ჭრქვიან ერუშეთი, დაუტევნა მუნ ხურანი, საქმედ
 ეკლესიისა, დაუტევნა განძნი და სამსკვალნი უფლისანი
 და წარმოვიდა, და მოვიდა მან გლისს, და იწეა შე-
 ნება ეკლესიისა, დაუტევნა ფიცარნი იგი უფლისანი. მა-
 შინ შეწუხდა მირიან მეფე, რამეთუ ზირველ არა სამე-
 თოსა ქაჯასა მოვიდეს, არამედ სხვათა ქაჯათა და
 დაუტევნეს ნაწილნი. ხოლო მოვიდა წმიდა ნინო და
 ჭრქვა: „ნუ სწუხ, მეფეო, რამეთუ ესრეთ ჯერ არს, სა-
 დაცა მივიდოდან და სოესვიდინს სახელსა დვთისასა,
 რამეთუ არს ქაჯასა ამას შინა სამოსელი იგი *) დი-
 დებული უფლისა“ (გვ 126).

როგორც ჰხედავთ ძუმურდოს შესახებ აქ არათფერია ნა-
 თქვამი და საილამ აუღია ეს ცნობა ბატონიშვილს მახუშტის
 არ ვიციოთ. მაგრამ ექვი არ არის, რომ მახუშტის სიტყვები:
 „კუმურდოს დიდ-მშენიერი ეკლესია კანსტანტინე
 მეფის გამოგზავნილებიმა ააშენესა“.

შეცდომა უნდა იყოს, რადგანაც, როგორც ამაში თვით
 მკითხველი დარწმუნდა მოყვანილ წარწერების წაკითხვიდამ,
 იგი აშენებულია არა მეოთხე, არამედ მეათე საუკუნეში. მფი-
 ქრობთ ეს შეცდომა იმ გარემოებამ გამოიწვია, რომ მირიან
 მეფის დროის ეპისკოპოსსაც, რომელმაც ააშენა მრუშეთისა
 და მანგლისის ეკლესიები, იოანე ერქო. მაგრამ შეიძლება
 ასეც ვიფიქროთ, რომ წინეთ აქ სხვა ეკლესია არსებობდა,
 მართლაც ძონსტანტინე მეფის გამოგზავნილებისგან აშენე-
 ბული (მით უმეტეს, რომ გზა ერუშეთილამ სწორედ კუმურ-
 დოზე გაივლის), ხოლო მეათე საუკუნეში იოანე ეპისკოპოსმა
 იგი დაანგრია და მის ადგილას დღევანდელი ძუმურდოს ტა-
 ძარი ააგო.

*) იგულისხმება კვართი უფლისა.

გლაუბერის მარილის ქარხანა.

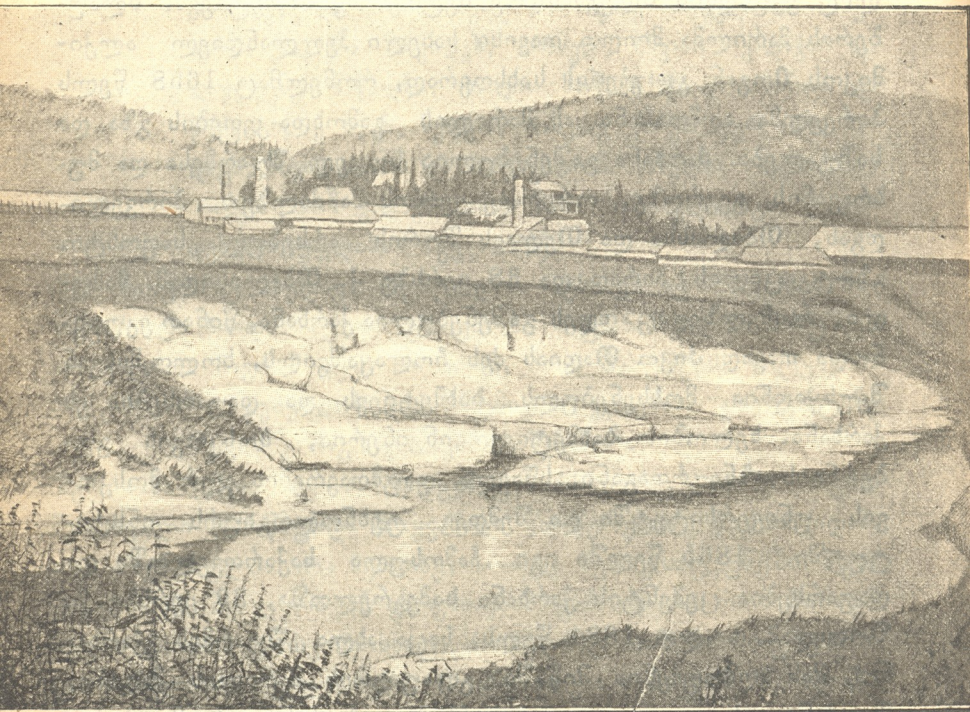

ქართული
ენების
სამეცნიერო
ცენტრი

სოფელი უჯარმა, რომელზედაც ჩვენ შემდეგს ნიშნავთ გვექნება საუბარი, ვრცელი ქალაქი და ძლიერი ციხე იყო უწინ. ღღეს იგი ერთი ღარიბი სოფელია, მაგრამ შესანიშნავია ეგრედ წოდებულის გლაუბერის მარილის ქარხნითა, რომელიც ეკუთვნის პლექსანდრე პეტრეს ძე ბახმეტიევს. ზლაუბერის მარილმა მიიღო თავისი სახელი პელლანდიელ ალქიმეოს იოგან გლაუბერის სახსოვრად, რომელმაც 1658 წელს პირველმა აღმოაჩინა ამ მარილის გამოხდა-კეთების გზა და საშუალება. ქარხანა გაშენებულია სოფელ უჯარმისა და მუხრანის გვერდზე, ორიოდე ვერსის შანძილზედ პირველიდგან, თბილისსა და თელავს შორის არსებულ საფოსტო გზა-ტკეცილის პირად და 38 ვერსზე ქ. თბილისიდან. მამული, რომელზედაც ღღეს გაშენებულია ქარხანა, წინათ ეკუთვნოდა თავად ძიკო თადიას ძეს ჩოლაყაშვილს, ხოლო მისგან შეუსყიდნია მოხსენებულს ბახმეტიევს და დაუარსებია ეს ქარხანა. ხელობით ბახმეტიევი ინჟინერია, მოსკოვის გუბერნიის აზნაურთაგანი; სწავლა დაუმთავრებია ჯერ მოსკოვის უნივერსიტეტში და შემდეგ ტენზოლოგიურს ინსტიტუტში. 1865 წელში იგი ჩამოსულა საქართველოში და დაუარსებია ცემენტის ქარხანა სამეგრელოში, 30 ვერსზე ქ. შოთიდან, ხოლო 1884 წელს, საცა ახლა უჯარმის ქარხანაა, მას აღმოუჩენია მიწაში გლაუბერის მარილის მადანი, შეუძენია ეს ადგილი და დაუარსებია ქარხანა, რომლის საზოგადო სურათს აქვე წარმოვუდგენთ მკითხველს.

როგორც თვით მკითხველიც მიხვდება, ქარხანა და სხვა მისკუთვნილი შენობანი აშენებულია ტბის პირად, ცოტა მოშორებით, მთის ძირში, გვერდობზედ. სიგრძე ტბისა იქნება 100—120 საჟენი, ხოლო სიგანე 20—30 და სიღრმე 1—2 საჟენი. თვით გლაუბერის მარილი ძვეს მიწაში, მის ზედა-პირიდან ერთის საჟენის სიღრმეზედ, სისქით 1—2 საჟენამდის. ზლაუბერის მარილი აქ წმინდად და სუფთად როდია დაგროვილი; იგი არეულია მიწასთან და მოსახმარად რომ გამოდგეს, უნდა გაღი-

წმინდოს. ამ ძნელს საქმეს აქ მეტად აღვილად ასრულებს ახლო-მახლო მდებარე მთებიდგან ჩამონადენი წვიმისა და თოვლის წყალი, ტბად დაგუბებული. ეს წყალი აღნობს ამ მარილს და

ლაუბერის მარილის ქარხანა უ. პ. ბახმეტიევისა სოფელ შჯარმის ახლო, თბილისიდან 38 ვერსზე, აღმოსავლეთისკენ.

თვითონ ითვისებს. უკეთესი დრო ამისათვის არის გაზაფხულისა და ზაფხულის თვეები, როდესაც ახლო-მახლო მდებარე მთებიდგან ჩამოდის ამ ტბაში წვიმისა და თოვლის წყლები, ავსებენ მას და აღნობენ ტბის მიწაში მყოფს მარილსა. აქვე ტბის გვერდზე გაკეთებულია (ამოთხრილია) მეორე, ხელოვნური ტბა, ეგრედ წოდებული დასაბრძოლი (კრისტალიზატორი)

რი); შეატყობენ თუ არა, რომ ტბის წყალი საკმაოდ გაი-
ჟინთა გლაუბერის მარილით. მაშინვე იწყობენ წყლის საქა-
ნელის მანქანით (ნასოსით) მუშაობას და ტბიდან მარილით
გაჟღენთილი წყალი გადააქვთ მოხსენებულს ხელოვნურს
ტბაში. შემოდგომასა და ზამთარში, აცივდება თუ არა, მოხ-
სენებულს დასაბროლში წყალი იყინება, ბროლდება და აი-
ამგვარად დაბროლებული ნივთიერება, რომელიც თეთრი
და ფხვიერია, არის გლაუბერის მარილი. იგი დიდად საჭირო
ნივთია თურმე შუშის საკეთებელ ქარხნებისათვის, რადგანაც,
რომ ქვიშიდამ შუშა გაკეთდეს, მას 30% (ასზე ოც-და-ათი
წილი) უთუოდ ეს მარილი უნდა მიემატოს. მთელს რუსე-
თის იმპერიაში ამ მარილისა ყოველწლივ იხმარება ოთხი
მილიონი ფუთი, ასეთი ქარხანა კი, სადაც თვით ბუნებითს
მადნიდამ აკეთებდნენ გლაუბერის მარილსა, მთელს რუსეთ-
ში და, ვგონებ, მთელს დედა-მიწაზედაცო (თვით ინჟინერის
ბახმეტიევის სიტყვებია) უჯარმის ეს ქარხანა არისო. მაგრამ
წელიწადში აქ აკეთებენ მხოლოდ 100—120 ათას ფუთს ამ
მარილისას, 40-50 ათას მანეთისას. მაშასადამან იკმაყოფი-
ლებენ მოხსენებულს აუარებელს მოთხოვნილებას შუშის სა-
კეთებელი ქარხნები? იქიდგან, რომ, თურმე, ხელოვნურადაც
აკეთებენ ამ მარილსა და, მასთან, საკვირველი რა არის, იგი
კეთდება მარილის მჟავის (СОЛЕНОЙ КИСЛОТЫ) საკეთებელ ქარ-
ხნებში რუსეთსა და ევროპაში, ვითარცა სხვათა შორისი (ПО-
БОЧНЫЙ) გარეშე საგანი.

უჯარმის გლაუბერის მადანში ბ-ნ ბახმეტიევის სიტ-
ყვით ძვეს 40 მილიონამდის ფუთი მარილი, მაგრამ ჩვენა
გვგონია, რომ იგი აურიცხველი უნდა იყოს, რადგანაც მთე-
ლი ეს მხარე სულ ამ მარილით არის გაჟენთილი და ნიადა-
გის წყალი, რომელიც მოხსენებულ ტბაში იყრის თავს, სულ
ამავე ტბის და მის გარემო მიწაში აგროვებს (ჰბადავს) ამ
მიწალსა (მინერალსა).

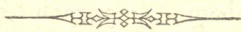
როგორც ზევეთაც მოგახსენეთ, ქარხანა ყოველწლივ

ამზადებს 100—120 ათას ფუთს გლაუბერის მარილს, მაგრამ მილიონ ფუთის გამოღებაც შეიძლებოდაო, — ამბობს ბ-ნი ბახმეტიევი, რომ რკინის გზა გვექონოდა და ან გადასაზიდი ურმები საკმაოდ ჰქონოდათ ქარხნის ახლო-მახლო მდებარე ქართველ სოფლებსაო. ჩვენის აზრით კი გადაზიდვის მსურველნი მუდამ გამოჩნდებოდნენ და ქარხნის ახლო მდებარე ივრის სოფლები — მუხრავანი, შჯარმა, ხაშმი, პატარძეული, სართის-ჭალა და თვით ნინო-წმინდა და საგარეჯო (ეს უკანასკნელი სოფლები უშორესია ამ ქარხნიდამ, 15—20 ვერსი იქნება) გადაქარბებითაც დააკმაყოფილებდნენ ქარხნის ამ მოთხოვნილებას, მაგრამ დღეს თუ ერიდებიან ამ საქმეს, ეს გადასაზიდის ფასის სიმცირით უნდა აიხსნას. როგორც თვით ბ-ნმა ბახმეტიევმა მიაჩნა, ფუთში ვაძლევთ 6 კაპეიკს ქარასო, ე. ი. 5 მანეთამდის თვითო ურემზედა თბილისამდის, ეს კი ისეთი მცირე ფასია, რომ ვერ მიიზიდავს მიწად-მომქმედ ქართველთ, რომ მათ საამისო ურმები და საქონელი გაიჩინონ. ბახმეტიევი კი, როგორც შევატყე, დიდად გულ-ნატკენი იყო აქაურ ქართველებზე, ზარმაცნი და მიუკარებელნი არიანო.

რათა რითიმე შეღავათი მისცეს თავისს ქარხნის ამ მოთხოვნილებას, ბახმეტიევს გაუჩენია საკუთარი რუსული ურმები (პავოზკები), ჯერ-ჯერობით 12 ცალი თავისი კუთვნილი საქონლით (ხარებით). თუ მივიღებთ მხედველობაში, რომ ქარხნის გარშემომდებარე თვალ უწვდენი სერები, უმშვენიერესი საძოვარი და ბალახის სათიბი აღგილებია და, მაშასადამე, საქირო საქონლის შენახვაც სულ მცირე ფასად დაუჯდება მის პატრონს, უნდა ვიფიქროთ, რომ ბ-ნი ბახმეტიევი სწორე გზას დასდგომია და გულ-ნატკენობა ქართველთა ზარმაცობასა და მიუკარებლობაზედ სრულიად უადგილოა. მართველი გლეხი მართალია უსწავლელია, აღებ-მიცემობაში გამოუსვლელია, მაგრამ არც იმდენად გაუგებელია, რომ საკუთარი სარგებლობაც არ ესმოდეს. თუ სარფა იქნებოდა მისთვის ურმის მუშავება, მერწმუნეთ, რომ იგი უკან თავისს დღეში არ და-

დგებოდა, მაგრამ რას იზამთ, რომ ქარხნის პატრონისათვის, ამოდენა სათიბ-საძოვრების წყალობით, ერთი ორად უფრო სარფაა საკუთარის ურმების ყოლა, ვიდრე გვერდზე მდებარე სოფლელებისგან მეტ ფასად იმავე ურმების დაქირავება! აქ ერთხელ კიდევ მტკიცდება ის აზრი, რომ ყოველი ჩვენგანი საკუთარს თავსა და მკვლავზე უნდა იყოს დაიმედებული და ისე შრომობდეს და ირჯებოდეს, როგორც მისი საკუთარი გარემოება და სარგებლობა მოითხოვს, თორემ მუქთად სხვა არავინ არაფერს არ მოგვცემს. „თაფლი იყოს, თორემ ბუზი ბაღდადიდგან მოფრინდებოა“, — ნათქვამია ქართულად. ამას გვგონია განმარტება აღარ ეჭირება.

ქარხანას ეკუთვნის სულ 126 დესეტინა მიწა, მათ შორის 10 დესეტინა იქნება თვით მარილის მადნის ქვეშ, 15 დესეტინა შენობათა, ბაღებისა და ბოსტნის ქვეშ, ხოლო დანარჩენი საძოვარი და სათიბია. საზოგადო ღირებულება დღეს აქ არსებულ შენობათა და ბოსტან-ხილნართა იქნება 200 ათასი მანეთისა. მუშათა რიცხვი ქარხანაზე 12, რომელთაც საშუალოთ აქვთ წელიწადში 100 — 120 მანეთი თვითეულს. მუშები მომეტებულად სომხები არიან და ორი-ოდრე იმერლებიც; უკანასკნელთ აქ უფრო მაღალი თანამდებობა უჭირავთ. ბახმეტიევი მათით ძლიერ მადლიერია, ნიჭიერი ხალხიაო.

გზა და გზა: თბილისიდან საგარეჯომდის.

თიბათვის მიწურულეზია. თბილისის სიცხე თან და თან ძალას ატანს კაცს—სოფლად, აგარაკად გავიდეს. მისაც კი ცოტა-ოდენი შეძლება მოეზოვება და გარემოებაც ხელს უწყობს, ყველა სცდილობს მოშორდეს მის გახრიაკებულს მიდამოებს, რომ ცოტათი თავისუფლად ამოისუნთქოს და სული და თვალი შეასვენოს სოფლურის ცხოვრების ავ-კარგი და ბუნებით. ამ ბედნიერთა რიცხვში, წარსულს ზაფხულს, მეც მოვყევი, მაგრამ იმდენად მოხსენებულის მიზნების გამო არა, რამდენიც ჩემის ანიჭებულის ხასიათით, რომ ჩვენი ქვეყანა ენახო, დავათვალიერო, დავასურათო, მისი ავი და კარგი გავიგო, ერთის სიტყვით, ვიმოგზაურო და მოგზაურობის შედეგი მკითხველს საზოგადოებას გავუზიარო. მაგრამ გადვიდეთ თვით საგანზედ.

საგარეჯო, როგორც ალბათ თვითაც მოგეხსენებათ, ძვეს მდინარე ივრის ხეობაში, თბილისიდან 50 ვერსზე, აღმოსავლეთით. ღღეს ეს სოფელი ისეა დაწინაურებული, რომ მისსა და თბილისს შორის, თითქმის ყოველ დღე დაიარება რამდენიმე დილიჩანი და მერე, როგორ იაფად და ხელ-მისაწდომ ფასად ყოველის მგზავრისათვის! სულ ერთი მანეთი ღირს თბილისიდან საგარეჯომდე, მაშინ როდესაც სხვაგან, მაგალითად, თბილისიდან თელავამდის, სადაც ორი ამდენი გზა არც კია, დილიჩნები 4-ს მანეთსა და ხშირად ამაზე მეტსაც ახდევინებენ მგზავრსა. რა უნდა ქმნას ასეთს ყოფაში მრავალ-რიცხვიანმა ოჯახმა? ზატყავდეს და სხვა არაფერი. აი რით აიხსნება ის მოუთმენლობა, რომლითაც ეს რამდენიმე წელიწადია კახელები სულის კვე-

თებით მოელიან რკინის გზის გაყვანას, თუმცა ჯერაც ამა-
ოდ. სულ სხვა საგარეჯო. მისცემ სულზე ერთს მანეთს და
ექვსიოდე საათის მგზავრობის შემდეგ, რაღა თქმა უნდა,
იმავე დღეს, უკვე სოფელში ხარ.

მართ უმთავრეს და უკეთეს სოფლად მბილისსა და სა-
გარეჯოს შუა ითვლება სართის-ჭაჭა. ძვეს იგი ზედ მდინარე
იორის მარჯვენა კიდიტ და სხვათა შორის შესანიშნავია
იმით, რომ ქართველებს გარდა აქ ნემეცებიც ცხოვრობენ,
რომლებიც ამ რამდენისამე ათის წლის წინათ დაუსახლებია
აქ მთავრობას, რათა სამაგალითო ცხოვრება და მეურნეობა
ნახონ ადგილობრივმა ხალხმა და დღეს თუ ხვალ თვითონაც
დაადგენ მათებურს ცხოვრებას. რა სარგებლობა მოუტანა
მათმა მეზობლობამ ადგილობრივ მკვიდრს — ქართველს, რა
ისწავლეს ან შეიგნეს უკანასკნელებმა მათგან, ამაზედ მკო-
ხველს ჩვენ როდისმე, სხვა დროს, მოველაპარაკებით, ახლა
კი მწადიან სულ სხვა საგანზედ შევაცენო მისი ძვირფასი ყუ-
რადღება. ზამომიწვიეს ამ საგანზედ სასაუბროდ ფშავლებმა,
რომლებიც მრავლად ვნახე აქ, სართის-ქალაში. ძვირა დღე
იყო და ესენიც, თითქმის ყველანი, ერთად მოგროვილიყვ-
ნენ დუქნის წინ. ზოგი იწვა, ზოგი იჯდა, ზოგი იდგა, ზო-
გი ლაპარაკობდა და ზოგიც გამვლელს და გამომვლელს
უყურებდა. უფრო კი იმათ შესცქეროდნენ, რომელნიც, შო-
რის გზით მოქანცულნი, დუქანში შედიოდნენ და ორი-
ოდე სტაქანს არაყს ანუ ღვინოს გადაჰკრამდნენ მადია-
ნად. მქვენ, გარეშე კაციც კი შეატყობდით, როგორი ნერ-
წყვი მოსდიოდა პირში ზოგიერთს მათგანს ამ დროს...

მეეტლებმ გააჩერა ჩვენი დილიჯანი ამავე დუქნის წინ
და გამოგვიცხადა, რომ ორიოდე საათს შევასვენებ აქ ცხე-
ნებსაო. მართალი გითხრათ, მე დიდად მიამა მისი სიტყვები
და მარდად გადმოვხტი ეტლიდამ, რომ დამეთვალვიერებინა სო-
ფელი, რომელიც გამოიყურება კაპწია ქალაქად. მაგრამ, დავი-
ნახე თუ არა მთელი ჯგუფი ფშავლებისა, ჯერ იმათკენ გავწიე

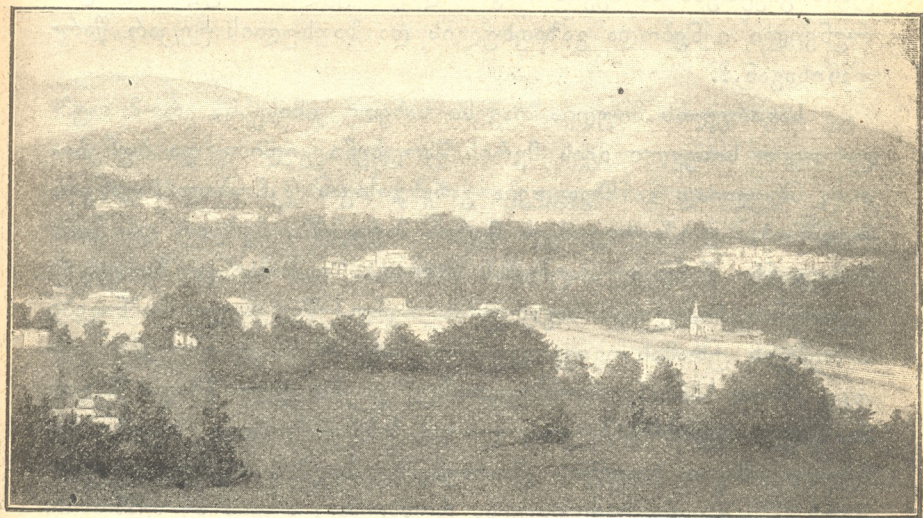
ღ ორიოდე სიტყვით მოკითხვისა და გამოლაპარაკების შემდეგ, სულაც დამავიწყდა სოფელი. ზადავწყვიტე ამათ შორის გამეტარებინა ეს ორი საათი და გავჩერდი მათ წინ. ვკითხე:

ფ შ ა ვ ლ ე ბ ი.

ვინ არიან, სადაურები? — ფშავლები ვართო... აქ რა ზინდათმეთქი კვირა დღეს, უქვეში ყოველი მეოჯახე ოჯახში უნდა იყოს, ცოლით და შვილით ისიამოვნოს, ისინიც ასიამოვნოს... — მართალიაო, — მიპასუხეს, მაგრამ ჩვენ აქ ყანის სამკალად ვართ წამოსულები, ჩვენს ოჯახამდის კი ბარემ 40 — 50 ვერსია და აბა ერთის დღის გულისათვის შინ როგორ წავიდეთო ამ სიშორეზედ... შისთან მუშაობთ-მეთქი აქ და რა ფასად? — ნემცებთან და თათრებთანაო, დღეში მანეთად... ახლა ამათ დამიწყეს გამოკითხვა: ვინ ბრძანდებითო? — მოგზაური ვარ,

შხატვარი, ვუპასუხე მე. რასა ჰხატავო?— ჩვენის ქვეყნის შესანიშნავ ადგილებს, ციხეებს, საყდრებს, სოფლებს, ხალხს... რად გინდათო?— უნდა ავწერო და დავბეჭდო, რომ ვინც სულ შინა ზის, იმანაც წაიკითხოს და გაიგოს, თუ ჩვენს ქვეყანაში სად რა არის შესანიშნავი-მეთქი. შველას ღიმილმა გადაჰკრა პირი-სახეზედ. თქვენში რომელი ციხეა შესანიშნავი-მეთქი?— ბაჭყალი-ციხე, — სთქვეს ერთხმად. შიცი, ვიცი, ვუთხარი მე, იმასაც ვნახავ უთუოდ, იმას პირველად დედა ციხე ერქო, რადგანაც ის ჩვენმა პირველმა დედამ, ქართლოსის ცოლმა, ააშენა... შევატყე, რომ ფშავნი მზად იყვნენ სულ შიგნიან-გარეგნიანად ჩავეყლაბე და გაფრმადი, რომ ცოტა თავისუფლება მათთვისაც მიმეცა და იმაზედ გველაპარაკნა, რაც იმათ გულს ჰქენჯნიდა იმ ჟამად. არც მოვსტყუედი... მაგრამ ფშავლებზე მერე იყოს... მივედით სოფელ საგარეჯოშიაც.

სოფელი საგარეჯო.

საგარეჯო ერთი უდიდესი სოფელთაგანია მთელს სა-

ქართველოში. მასში ითვლება 800—900 კომლამდის მცხოვრებნი (4500 სულამდის), რომელთ შორის 70 კომლამდის იქნება სომეხი, ხოლო დანარჩენი ნაწილი მცხოვრებთა სულ ქართველობაა. სომხებსავით, შიგა და შიგ, ქართველებიც მისდევენ ვაჭრობასა და ხელოსნობას, მაგრამ უმეტესობის საქმე მაინც ხვნა-თესვა და ბალ-მევენახობაა. უკანასკნელი გარემოება არის იმის მიზეზი, რომ საგარეჯო წარმოადგენს ერთს უშველებელს და გაუთავებელს ბალ-ვენახსა, გადაჭიმულს 8 ოთხ-კუთხიან ვერსის სივრცეზე.

სოფელს შუაზე ჩამოუდის საკმაოდ დიდი ხევი—თვალთხევი, რომელიც მთლად არიყებულია და დიდს ზარალსაც აძლევს მის ნაპირად მცხოვრებთ და ნელ-ნელა ხელიდმ აცლის მშვენიერ ბალ-ვენახებსა... შურის მგდებელი და მშველელი კი არავინ არის, თუბცა მეტად ადვილად ეშველებოდა საქმეს. საჭიროა მხოლოდ ორიოდვე ხელოვნურის ტბის გაკეთება ამ ხევის თავში და სოფელი სამუდამოდ უზრუნველი იქნებოდა გაზაფხულის და ზაფხულის უეცარ წარღვნისაგან...

საგარეჯოს ნიულია თავისი სახეთი იმისგან, რომ თუმცა თვით სოფელი ძვეს ივრის მარცხენა კიდითა და ბუნებითაც სრულიად განსხვავდება გარესჯისგან (ცნობილ სავანეთულაბნო), რომელიც ძვეს ივრის მარჯვენა კიდით და წარმოადგენს ნამდვილს ტრამის (степь), იგი მაინც ბარესჯას ეკუთვნის, რადგანას საგარეჯოს თვალ-უწვდენელი სახნავები ბარესჯის ტრამის იგივე გავრძელებაა. ამ სახელ-წოდებას კიდევ იმითი ხსნიან, რომ, ვითომც, ეს სოფელი წმიდა ღვით ბარესჯის უდაბნოსი ყოფილა და მისგან მიუღია თავისი სახელიო. თვით სოფლის დაარსებასაც ხალხის თქმულება მიაწერს წმ. ღვით ბარესჯელს, რომელსაც აუგია აქ აქამომდე კარგად შენახული ზეტრე-ზავჯეს დიდი ეკლესია და თვალთავისა.

საგარეჯოს აქვს საკმაო სასმელი და სარწყაო წყალი, მაგრამ

სასმელადაც და სარწყავადაც სოფლები ხმარობენ ერთსა და იმავე წყალსა პირ-ახლილ რუგებიდამ, რომლებშიაც წყალი, რასაკვირველია, მუდამ სუფთა არ მომდინარეობს და ხალხი კი მაინც იძულებულია იხმაროს იგი სასმელად. შრიგო არ იქნებოდა, რომ სოფლის თავ კაცებს და მის ინტელიგენციას, რომელიც საკმაო რიცხვოვანია ამ სოფელში, თავს ეღვათ და სასმელად სოფლის მშენიერის „სათავეს“ წყაროს ერთი ნაწილი მიღებით გამოეყვანათ სოფლის სხვა-და-სხვა ნაწილში და წყაროებად დაეყენებინათ, ხოლო დანარჩენი ნაწილი სარწყავად ეხმარათ. შტრო კი უკეთესი იქნებოდა, რომ „სათავეს“ წყაროს წყალი, სულ მიღებით გაეყვანათ მთელს სოფელში, ხოლო სარწყავად—თვალთ-ხევის სათავეში, როგორც ეს ზემოთაცა ვსთქვით, ხელოვნური ტბები გაემართათ და იმისი წყალი ეხმარათ სარწყავად.

მერც ქუჩა-ეზოების სისუფთავით და წეს-რიგით დაიკვეხებს სოფელი: ქუჩები უსწორ-მარსწორებია, ეზოები შეულობავი, შამბნიანი და სხვა. მრთს უმთავრეს ნაკლს სოფლისას, ჩვენის აზრით, ისიც შეადგენს, რომ მცხოვრებნი მეტად გაფანტულად ცხოვრობენ, მთელის სამი-ოთხის ვერსის მანძილზე. ღღევანდელ ცხოვრების საჭიროების მიხედვით, აუცილებლად საჭიროა, რომ სოფლები მორიგდნენ ერთმანეთში და ზემო ნაწილი სოფლისა, ხევის მარცხნივ, სწორ ქუჩებად დაგეგმონ, 200—300 საყენიან სასახლე ადგილებად დაყონ და ყველანი იქ დასახლდნენ ერთმანეთთან ახლო, ხოლო ბალ-ვენახები და კალოები კი სოფლის ბოლოს იქონიონ, როგორც ეს უკვე ასე აქვთ ზოგიერთებს.

საგარეჯოში არის ბაზარიც: 10 საწვრიმალო ღუქანი, 9 ღვინო-არყისა, 1 საღურგლო, 7 სამქედლო, რამდენიმე ქარხანა კრამიტისა, აგურისა და თიხის ქურჭლისა, საკმაო რიცხვი წისქვილებისა, როგორც სოფელში, ისე მდინარე მორზე, რომელიც 3—4 ვერსის მანძილზე მომდინარეობს

სოფლიდამ და სხვა. აქვს აგრეთვე სასოფლო სამკურნალო, სკოლა, ჰყავთ მკურნალი, რამდენიმე მასწავლებელი, მღვდელი და სხვა.

საგარეჯოელები, პეტრე-ჰაველს ეკლესიის ეზოში გადაღებული.

მართი დიდათ სამწუხარო მოვლენაც შევნიშნე საგარეჯოში: მეტის მეტად თავ-აშვებული მსმელი და ლოთი ხალხი ყოფილა. შინც კი გვთხოვა სურათის გადაღება, ქართველმა თუ სომეხმა, თითქმის ყველამ ღვინით ხელში, ლოთურის სახით ირჩია გადაღება...

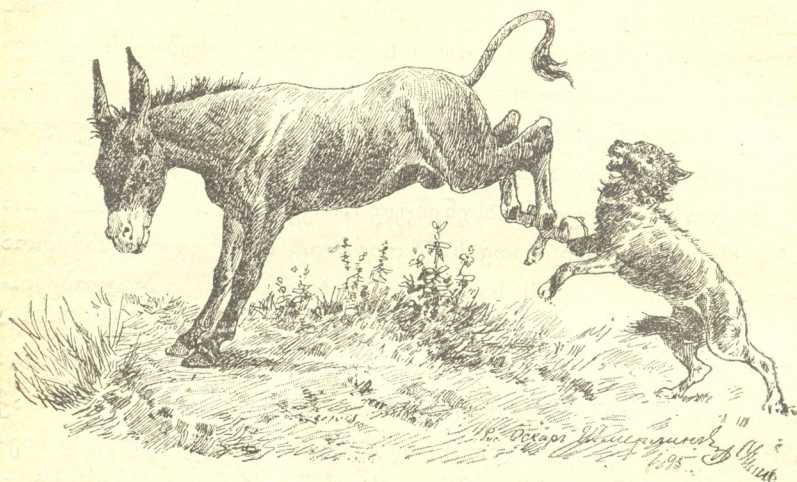
აქ არსებობს მშვენიერი ორ-კლასიანი სასწავლებელი, ასზე მეტის მოსწავლით და ორის მასწავლებლით. არსებობს აგრეთვე კერძო სამრევლო სასწავლებელი, რომელიც გაუხსნია აქ ერთს სემენარიელს, ჰყავს 40-მდის მოსწავლე და იღებს თვითეულისგან 5 მანეთს წელიწადში. სასიამოვნო მოვლენაა, რომ სოფლის ხალხი ფულსაც არ იშურებს კერ-

ძო მასწავლებელში შვილის გამოზრდისათვის! მს არის მიზეზი, რომ ადგილობრივის ორ-კლასიანის სკოლის გამგე პ. ზაჩჩილაძე, სკდილობს მთავრობის წინაშე, რომ შემწყობა აღმოუჩინოს მთავრობამ სოფელს და უკვე არსებულს უშეგლებელს ერთ სართულიან სასკოლო შენობას, რომლის სიგრძე 17 საჟენია, მეორე სართულიც დაადგან და პირველის ორის განყოფილებისათვის პარალელური კლასები გახსნან.

მაგრამ ყოველი მოხსენებული, ჩვენის აზრით, მაინც არ კმარა ისეთის სოფლისათვის, როგორც საგარეჯოა. საჭიროა მეტი ზრუნვა სოფლის საზოგადო ცხოვრების გაუმჯობესებისათვის, მეტის ახალის საზოგადოებურის სხივის შემოტანა მასში. მაგალითად, ურიგო არ იქნებოდა შემოვლოთ აქ ქალაქური თვით-მართველობა, დაეარსებინათ აქ მომრიგებელი სასამართლო, რადგანაც საგარეჯოელნი საჩივლელად დღევანდლამდის ობილისს ჩამოდიან, თუმცა კერძო ლაპარაკში მასწავლებელი მიმტკიცებდა, რომ ეგ სანატრელი არ არისო, სოფელს გარჰყენისო, ჩივილსა და დავი-დარაბას შეაჩვევსო, ეხლა სიშორისგამო ერიდებიან ჩივილსაო და ავად თუ კარგად აქვე ათავებენ თავიანთ შორის სადავო საქმეებსა. აქ რომ მომარიგებელი სასამართლო გაიხსნასო, საგარეჯო ადვოკატების ბუდედ გადაიქცევა, დავი-დარაბებს დასასრული აღარ მიეცემა და სხვა ამისთანებიო... ნუ თუ მართლა ასეთი გამათახსირებელი გავლენა აქვს ხალხზე განმათავისუფლებელ-მეფის დიადს რეფორმას? ღიახ რომ საჭიროა დაწვრილებით განმარტებულ იქმნას ჩვენის პრესისაგან სოფლის მასწავლებლის და სხვათა ასეთი შეხედულება.

ჩვენი მწერლები სურათებში.

მოსწერებული ვირი,

იგავარაკი საბა-სულხან ორბელიანისა, დ. 1658, გ. 1725 წელსა.

მიუხტა მგელი ვირსა და შექმა უნდოდა. შთხრა ვირმა მგელსა: „სომ უნდა შემჯამო და ბარემ ერთი მადლი მიუაფ: ქაჩაჩი*) ღუწმნის ნატეხი მატყს დაწმომილი და ამომიდო“.

მოსტყუვდა მგელი და მიჰყო პირი, რომ ლურსმანი ამოუღოს. ჰკრა ვირმა წიხლი და კბილები ჩაუმტვრია. მგელმა ვირი ვეღარ შექამა და სთქვა: „მა-მა ჩემი ხაჩაჩი იყო და მე ნაღბანდობას რა მრჯობდაო“!

*) ქაჩაჩი—ცხენისა, ვირისა და მისთანათა ერთიანი (გაუპობელი) ჩლიქია.

წმიდა მოღვაწე ნინო (+ 338წ.).

წმ. ნინო, მირიან მეფე და ნანა დედოფალი.

ბანმშვენებულს მცხეთის დედა-ქალაქს ამშვენებს სამეფო ბაღი და სასახლენი. ბაღში დადიან მოკვთ-შეტი *) გორანა და მეფის ვაჭარი აბიათარი **) დიდს კმაყოფილებით მხიარულნი.

მოკვთ-შეტი ეკითხება აბიათარს: რა იცი ახალი ამბავი ქვეყნისა?

აბიათარი. მე ჩემის ვაჭრობის მეტი სხვა ამბავი არა ვიცი რა.

*) მოკვთ-შეტი — მოკვთ-მთავარია, მღვდელთ-მთავარი ტეცხლთ-მსახურთა.

**) ა ბ ი ა თ ა რ ი ცნობილი ჰირია ჩვენს ისტორიასში: იგი იყო მცხეთელ ურიათა მღვდელი და შირველმა მიიღო ქრისტიანობა ნინოსგან.

მოგ. ჩვენში დედა-კაცები მორიდებულნი, მორცხვ-მოთაკი-
 ლენი არიან და ისეც უნდა, უთქვიათ: „ქალი მორცხვი
 — ქვეყნის ფასი, ქალი ურცხვი — კვერცხის ფასიო!“

ახ. თქვენ მორცხობად სთვლით დამონებით კარ-ჩაკეტილში
 დედა-კაცების ჩამწყვდევას და ცხვირ-პირის მობურვას,
 კარზედ არ გამოახედებთ, მზეს არ დაანახვებთ, თითქოს
 თქვენი ტყვეები იყვნენ, რითაც სნეულდებიან მრავალნი
 ხორციელად თუ გონებრივად. მე ხომ უწყალო მძლავ-
 რობა და გარეული მოჩვენებაა, უფიც კაცთა მომატყუი-
 ლებელი; თვალები ხომ ასხიათ აუხვეველი, გულის სურვი-
 ლის გამომხატველი თვალია; დამერწმუნეთ, რომ ის ცხვირ-
 პირ მობურული დედა-კაცები, ათ და ას წყევად მომე-
 ტებულს ცოდვებს შვრებიან ავის თვალ-გულითა.
 შერთველ ქალების ავ-კარგიანობა ცხადად სჩანს,
 საიმისოდ ურიგოს არას ჩაიდნენ, თავ-მოყვარეო-
 ბა ნებას არ მისცემსთ, და თუ ზოგიერთებს ნებისად
 ანუ უნებლისად რამე შეცდომა-დანაშაულობა მოუხ-
 დებათ, მტერ-მოყვარეთაგან დარცხვენით, შენიშვნის მი-
 ცემით, სწავლა-დარიგებით გაისწორებენ თავიანთ ყო-
 ფა-ქცევას და გაუმჯობესდებიან უმრავლესნი! თქვენი
 დედა-კაცების ავ-კარგიანობა კი დაფარულია მეტად,
 ბევრჯელ თვით მათი პატრონები, მათი ქმრებიც
 სტყუვდებიან, „თეთრი პირი, შავი გული, შენტვის არა
 მშურებიაო“, რამდენიც ხან-ჟამი გადის უფრო ფიცხდე-
 ბიან, უფრო იწამლებიან შხამ-გესლითა; ათში თუ ასში
 მათგან ერთს რომ გაუჩნდეს ვინმე დამრიგებელ-
 ჩამგონებელი, მეტის გადარეულობით აღარც კი გაიტა-
 რებენ ახლოს, რამდენიც უნდა ეცადოს ვერ გაიყვანს სი-
 ტყვას თხოვნა-მუდარებითა; მისთანები რა მარჯვე შემ-
 თხვევას ხელთ იგდებენ, მაშინვე გაუსხლტებიან ხელი-
 დგან თავიანთ ქმრებს, თავიანთ პატრონებს და რაც უნ-
 დათ იმას იზმენ, ეწევიან თავიანთ სურვილს, თავიანთ

მურაზსა; რითაც მრავალთ-მრავალი საპატიო მოუკიცხიათ და მრავალთაც მრავალი სახლობა მოულორებიათ.

მოგ. მაშ ქართველ ქალების მოაუროდებელის ყოფა-ქცევით, რაც თქვენთვისაც აგრე მოსაწონარი ყოფილა, აშენებით აშენდებიან ქართველები და ებრაელებიც მათთანა!

ახ. რატომ არა, ქალის მოაუროდებლობისაგან, როცა არავითარი ვნება, არავითარი დაბრკოლება არ მოხდება, დეე იყვენ თავისუფლად: ღმერთს ქალი კაცის შემწე-მომხმარედ გაუჩენია. შინაც უნდა ირჯებოდნენ კეთილ-გონივრულად და გარედაც ხელი-ხელ მოკიდებულნი, ყოველ საძნელო საქმე-ყოფაში მხარში უნდა უდგნენ კაცთა!

მოგ. ნეტა არ მითხრათ, მაგნიირი თავისუფლებით, როდის რა გაუკეთებიათ ქართველ ქალებსა, რომ აგრე ესარჩლებით?

ახ. როგორ არა, ბატონო: ძველად მგვიბტელებმა რომ ფეხი შემოსდგეს შავის ზღვის პირებზედ და აავსეს სხვადა-სხვა ტომებით ჩვენი საქართველოს მხარენი, მამაკაცთ გაუჭირდათ მათი ძლევა და გაყრა საქართველოდგან; მაშინ ამასიელ თავადის ქართველმა ქალმა შეადგინა ახალგაზრდა ქალთ მხედრობა თემის-კარში, განძლიერდა საკვირვლად, დაესხა თავს უცხო ტომთა, უმრავლესნი ამოწყვიტა და დანარჩენნიც უკანვე განდევნა! მათმა ასეთმა კადნიერება-მხნეობამ თავ-ზარი დასცა მთელ წარმართობასა; მით უწოდეს უცხო ტომებმა ამასიელ ქალებს ამაზონნი (ამასიელნი), ხოლო საქართველოს დასავლეთს, ზღვის-პირის მახლობელ მიდამოებში მცხოვრებლებს — კალხინი (ქალთ-მხედარნი) და მათ ქვეყანას ძოლხიდა; ამათმა მფლობელობამ დიდ ხანს გასტანა. ტროადელებს შეეწივნენ ბერძნებთან ომ-ბრძოლაში იქამდის თავ-განწირვით, ვი-

დრე ამაზონების პენტასილა დედოფალი აქილესაგან! ეს არ შეარჩინეს ბერძნებსა, მერმე შეესივნენ საბერძნეთს და ერთ ხანს ეპყრათ კიდევ, ჯავრი ამოიყარეს. ამაზონებმა ააშენეს მფესოს სახელოვანი არტემის ტაძარი, რომელიც ალექსანდრე მაკედონელის დაბადების დამეს, ერთმა უმნიშვნელო კაცმან გადასწვა; ამათვე დაიპყრეს ღონის მდინარის გარემო მცხოვრები სარმატ-სკივთნი და მოაწიეს დიდ ალექსანდრე მაკედონელის თვით-მპყრობელობამდის; როცა ძღვევა-მოსილმა ალექსანდრემ ფეხი შემოდგა საქართველოში, მას მიეგება თალისტრია დედოფალი თავისთან ხლებულ 300 ამაზონების მხედრობითა პატივ-საცემლად!

მოგ. ასეთი მოვლენა წამხდარი საუკუნოების უბედურებითგან არის. მქროს საუკუნოებში თუ რამე მომხდარა, ეგ მითხარით, თორემ მაგათ რა ვუყვით, ქმნილან რაღაცა.

ახ. ძველის-ძველადაც ძავეკასიის დევ-გმირთა ცოლებიც სულ თავისუფლები ყოფილან. მამა-კაცებთან ერთად, მათი ცოლი-დედაკაცებიც გაუღმერთებიათ, ვითარცა ძროხოსთან—რეა, არმაზთან—ჰერა, აბულონთან—არტემი, ჰერმესთან—არისი, მფესტესთან—თემისი, ათინა, ღიმიტრი და სხვანი.

მოგ. იმისთვის ახლაც, ვიღაცა ქრისტიან ქალს დევ-გმირსავით აღმერთებენ, რაღაც-რაღაცა თვალთ-მაქტურის სასწაულთ-მოქმედებით რომ ჰკურნავს ვითომ სნეულთა და მისი თანაგრძნობით თავიანთს მამა-პაპურს სჯულსაც ჰკარგავენ... სამწუხაროა დიდად!

ახ. მაგაზედ ხათრი ჯამათ იყავით და იცოდეთ, რომ თვალთ-მაქცობა ან ეშმაკისაგან და ანუ კაცობრიულ ხელოვნობისაგან არის, რასაც არა-ვითარი სნეულების კურნება არ შეუძლიან, როგორც ვიცით თქვენი წარმართული

გრძნეულებისა და მსახვრელების მოქმედებათაგან, წაუღი და წაუღი კი ხდება ღვთიურ მადლისაგან; როცა რამე ბოროტ მოვლინებას კაცობრივი ღონე-ძალა ვერ სძლევს, მაშინ ღვთიურის მადლის ზედ მოქმედებით რა ასრულდება კურნება, მას ვეტყვით სასწაულო-მოქმედებას და სხვა არაფერსა!..—მიდიან ორნივე თავ-თავიანთს სახლებში.

მოგვთ-ჰეკა გოჯანა ღვება დილა აღრიან ლოგინიღგან მეტის უძილოობით გაბრუებული და შესჩივის შინაურებსა: ცოლ-შვილნო! საშინელმან სიზმარმან ძილი გამიწყვიტა, აღარ მაქვს ღონე-ძალი, თავით ფეხამდის დამტვრეულ-დაღეწილი ვარ, გული მიწუხს, სული მიკრთის, ლამის დარდ-ნაღვლისგან ნაცარ-მტვრად ვიქცე; ეს რა უბედურება უნდა იყოს? აღარ შემიძლიან, ვთავდები!

ჟეჯა ცოლა უკმარებს: ღმერთებმან გაშორონ, ამ აღიონ დილაზედ, სიკეთის წილ რად იბედნიერებთ მანე სიბოროტესა, გვზელამ და გვფეთამ ჩვენცა? ჰკის ქვეშამც არის შენი ჭირი-კვნესა, ვაი-ვაგლახი, უშველებელი შეეყაროს შენს მაჭირვებელსა!.. შენ სიკეთიანად აგვიხსენ და გაგვგებინე ეგ შენი სიზმარი, რომ გული დავიმშვიდოთ, ჩემო კარგო ბორანავ?

გოჯ. ძალბატონო ქალო, ჩემო ლელავ, შავ-ბნელი უბედურება როგორ უნდა აგვიხსნა საბედნიერო მოვლინებად, არა ეშველება რა?..

ჟეჯა. ზვიბრძანე მაინც, რა იყო მისთანა სავალალო, სავაგლახო რამ?

გოჯ. რა და, ისეთი საშინელი ჭეხა-ქუხილი გაჩნდა, საზარელი ყვირილი პრმაზისა, ბაცისა და ბაიშისა, რომ მთელმა ქვეყანამ მათი ხმაურობისგან ზანზარი დაიწყო და მთელი ჩვენი მთები დაირღვენენ, დაიშალნენ და პირქვე დაეცნენ, აღმოსავლით დასავლეთამდე ხელის გულივით გასწორდა მთელი დედა-მიწის პირი, აღარსად აღარ

სჩნდნენ მთის საწვეროებიდგან გადმოცვივნილი კერპები და არცარა მათი სახსოვარი, სვეტ-ბალავარნი, ერთიან ქარ და მუხლოდ გარდაქცეულიყვნენ მტვრად.

ლეღამ გააწყვეტინა სიტყვა და გაოცებით შესძახა: **ოჰო! მერა** საშინელება ყოფილა! **მერე?**

გოდ. მერმე მტკვარი ერთი ასად და ათასად გადილდა, მოეფინა, მორწყო მთელი დედა-მიწა და თანვე დაგუბდა იქამდის, რომ მთელი საქართველოს მცხოვრებნი დაიღუბნენ კაცით ქალამდის, მთელი ქვეყანა გატიალდა, ადამიანის ჭაჭანება აღარსად იყო; მხოლოდ აკვნის ჩვილ ყმაწვილები გადარჩნენ დალუბვასა აკვნების წყალობითა!

ლეღა. ძი, მაგრამ მე გამიგონია, რომ სათემ-ქვეყნო ჭირ-ვარამი სიზმრით მოჩვენებულ-მოლანდებული კაცმან ლხინად უნდა მიიღოსო და თქვენ კი პირ-და-პირ შეუცვლელად ბოროტ-მოვლინებადვე სთვლით და არა კეთილად, ეგ რასა ჰგავს?

გოდ. ასეთი უბედურება როგორ უნდა დავთვალო ბედნიერებად, შენც ვითამ მაგით მანუგეშებ, ის კი არა თუ წყლულ გულზედ უფრო მარისს მაყრით; განა მე არ ვიცი: თქვენ ის ქალბატონები არა ხართ, რომ მთელი სეფე-წულებით და სეფე-ქალებით ერთი სიტყვა, ერთი პირი გიქნიათ ურიებთან ერთად და ქრისტიანობას ჰქადაგებთ, გაიძახით კადნიერად! დამაცადეთ თქვე ჰაშარ-მაშრებო, თქვე ასპიტებო, თუ მე თქვენ რა დავმართო? — თქვა და გავარდა გარეთ გამწყრალი დიდად!

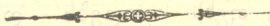
ლეღა თავისთვის. **თუ** ბანზედ შემეგდე პასუხი და დამემუქრე, შენმა მზემ და სიცოცხლემ, იქნება მართალიც არ იყოს. **და** გელიათ დღე და სიცოცხლე: ქამა სოკოს დღე ადგება აგერ თქვენს კერპობასა, აღარსადა გაქვთ პირი და გავლენა, ყველა მოიმდურეთ; ქრისტიანობა კი ნელ-ნელა შემოდის, ფეხს იკიდებს დილის რიქრაქსავით.

ამ ცოტა ხანში ხომ ერთიან ბოლოც მოედება ^{ეროვნული} საქმის წარმართობასა!.. იმ დღეს ნანა დედოფალიც იმას ამბობდა: ევროპა გაქრისტიანდა, ანატოლი, პონტი და კარ წინ ჩვენი დასავლეთი. მაშ ჩვენ რაღა უკანასკნელი დედის შვილები ვართო, რომ არა გვეშველოს რაო. ღმერთი დიდია: ჩვენც ის დღე მოგველის, გაგვიტენდება, სინათლეს ვნახავთ, თვალს გავახელთ ერთს ორად და ცხოვრების გზა-კვალს გავიგნებთ, უგზო-უკვლო დადალუღითგან თავს დავახწევთ და სწორე გზა-კვალს დავადგებით. მერე ჩაფიქრდება და ამბობს: მართლა, რა უბედურებაა წარმართობის ეს ამდენი ცრუ-მორწმუნება; მთელი კერპობა მავნე მოვლინებებისგან ამ დღივ გულგახეთქილია, აქა-იქ დაეხეტებიან, შესჩივიან ამას, იმას. მს მამალმან უდრო-უდროოდ დაიცივლა—რა მეშველებოა, კაქკაქმან კარზედ დამჩხავლა—რას მემართლებოდოა, ცხენმა დაიკიხვინა—გული გამიხეთქაო, ხარმან იბულრავა—თავ-ხარი დამცაო და სხვაცა მისთანა ათასი უგუნურობა და სულელობა. აბა ერთი მიბრძანეთ, ფრინველს ან პირუტყვს რა გავლენა აქვს კაცის ცხოვრებაზედა. ახლა მოსდგებიან და თავიანთ თავსაც პირუტყვებში ჰრევვენ: ვუი ყურმა მიწივლა, თვალმა მითამაშა, ხელის გული ამიქავდა, მუცელმა მიყურყურა და სხვაც. თქვე ცოდვის უბედურებო, როცა სჭამთ და სვამთ საზრდელს, ხომ კუჭში გეხარშებათ; მათი ორთქლი ტრიალებს ძარღვებში მოძრავ მღუღარე სისხლთან ერთად, რითაც იშლებიან ქარები, გადი-გამოდინან ყოველ ასო-სახსრებში, რა ექვი უნდა, რომ ბევრჯელ უნებურად ამოძრავდებიან ჩვენი სახსრების ნაწილები, რასაც მოსდევს არა მარტო ხსენებული გაკვრა-გამოკვრანი, იგივე ბოყინი, სლოკინი, ფრუსტუნი, ხველა და მისთანანი.

(შემდეგა იქნება).

ვინმე მესხი..

ფ ა რ ნ ა ო ზ ი

(დასასრული *)

IV

ს ვანეთის მთიდგან შსუილით
გადმეჭქუს ეგრის-მდინარე,
თვალ წარმტაც, ამწვანებული
გარდაშლილია წინ არე

ზამთარ და ზაფხულ ნიადაგ
ჭუკავის ეს ტურფა ალაგი,
ვით თვალთა შორის აღმასი,
ჭშუენის აქ ეგრის-ქალაქი,
თარგამოსის ძის ეგრისის
გმირისგან აშენებული
და ახლა მთავარ ქუჯისგან
უფრო რე გამშუენებული.

დღეს მზადებთა ეგრისში,
ხალხი აწუდება ქუჩებსა,
ქუჯი და მისნი ერთგულები
ელიან უცხრ სტუმრებსა.

აი, გაიღო ჭისკარი,
მოდინ ქართლსიანნი:
ფარნაოზ, იმისი დედა,
თან დანი ზირი-შვიანნი.

გამოეგებენ სლამით,
ქუჯი და მისი მსლუბლები

*) იხ. № 1, 88. 73.

და სასახლეში შემოჭყვავთ
 ზრდილობიანად სტუმრები.

ფარნაოზმა ჭრქვა: „მთავარო,
 მე შენ გიპოვე ამ ქვეყნად
 დირსეულ მამულის შვილად
 და აგინიე შეგობრად.

„შენც ხელი გამომიწკდინე,
 ნიშნადა თანაგრძნობისა,
 მე აწი აღარ მეშინის
 არავითარის მტრობისა

„აი ეს განძი მიიღე,
 შეგვრიბოდ მრავლად ჯარით,
 საერთო მტერსა დავეცეთ,
 ამოვიყარეთ ჯავრით!“

ქუჭი-კი მთლად მობიბლული
 მისის დის მშვენიერებით,
 ნიშნად თანხმობის, ფარნაოზს
 თავს უკრავს წაღიერებით. .

უმანკო ქალწულს შირველად
 მოჭხვდა ისარი ტრფობისა,
 სახეს გადაჭკრა ელფერი,
 გამომუღაწეული გრძნობისა.

ეს მშვენიერი ჭაბუკი
 გულს ჩაისვენა ხატადა,
 შეერთდა ორი არსება
 უხილავ ანდამატადა!..

V

ადგენ მცხეთას ფარნაოზ
 და ქუჯი დიდის ჯარითა,
 ეკრისელთ, ოსთ და ლეკების
 შეერთებულის ძალითა.

ახლა-გი იცნო ფარნაოზ
 ერმა სამშობლას მხსნელადა,
 გადუდგა მტერს და მიემხრო
 თავისს ერთგულს შვილს მთელადა.

ასეა ხელმე! რადესაც
 ჭაბუკი აღტაცებული,
 გრძნობს-რა დიდის საქმისთვის
 იგია მოწოდებული,

იწვევს მოძიებს და ეველას
 სთხმავს შეულა-დანმარებასა, —
 მას გულ-გრილობით არავინ
 არ აქცევს უურადლებასა.

და მოუხდება მარტო-ხელს
 გზისა გაკაფვა ძნელისა.
 ვინ უწიის, რაგორ იკარგვის
 ძალა საბრალთ შვილისა!?

მაგრამ, რას იგი ჭაბუკი
 უფუელს სიმწარეს აიტანს
 და მაინც სახელგანაღ
 ლელას მარტოკა გაიტანს, —

მაშინ-გი... გაჭკვირდებიან,
 თაყვანსა სცემენ ერთადა,
 აღიარებენ დიდებულ
 აზრთა მზერობულად, ღმერთადა!

თავისუფლების სული ხალხს
 კვლავ ფარნაოზმა შთაჭებურა,

შავ-ბნელი გარემოება
 შესცვალა, გასსვავიერა .

ახონი კლერჯეთს გაიქცა
 უომრად დამარცხებული,
 დედა ქალაქში შევიდა
 ფანჯარაზე გამარჯვებული.

გარნა მიზანი კაცისა
 რამდენად სანატრელია,
 მისი მიღწევაც სავსებით
 იმდენად უფრო ძნელია.

ხშირად კაცს რაიმე ზღუდე
 აჩერებს შუა გზაზედა,
 ის გულ-მოკლული მზად არის
 ხელი აიღოს თავზედა...

ხელთ გმართ შესწევთ იმდენი
 სულისა ძლიერებანი,
 რომ ვერ აჩერებს მათს სურვილს
 ვერა-რა დაბრკოლებანი.

სამხრეთის ცაზედ დრუბელი
 შავადა იკრიბებოდა
 და სისხლის ნიაღვართა
 ქართლს წარდგინა ემუქრებოდა.

ახონსა წამოეშველნენ
 ჯარები საბურძნეთიდან,
 მაგრამ ფანჯარაზე მზადაა,
 დაიძრა სწრაფად მცხეთიდან.

ძაწინადმდეგე ჯარები
 ერთმანეთს შეტაკებული,
 ქაჯთა ქალაქში, იბრძვიან
 ორიგ-მხრივ გამწვავებული.

თავ-ზარს სცემს ბერძნებს ქართველთა
 მხეცრობა თავ-განწირული;

თვითონ ძლიერი აზონიტ
 დაეტა გულ-გაგმირული.

ადსრულდა! მზე დაუბნელდა
 სსსტიკის მტერს ამონოციფსა,
 დარჩა ურიცხვი სიმდიდრე
 ფარნაოზს ძლიერ-მოსიფსა.

VI

ცხეთა ღამაზად მართულა,
 ხალხი მიმოღის, ხმაურობს,
 შეფე ფარნაოზ სტუმრებით
 ჯხინს იხდის, დღესასწაულობს.

ორი და მზეთ-უნახავი
 დღეს სეფარელს ძმას შორდება:
 ერთი ქუჯს მიჭყავს, მეორე
 მათა შეფეზედ თხოვდება.

დარბაისელი სტუმრები
 ახალგაზდებსა აკობენ,
 ჩანგი-წინწილით, ლექსებით
 მგოსნები სმენას ატკობენ.

უანწს იღებს შეფე ფარნაოზ,
 შიირთმეკს სადღეგრძელოსა:
 „სწუალობდეს მზე და მთავარე
 ჩვენს ტურუა საქართველოსა!

„აწ მივადწიეთ, ძმობილნო,
 ჩვენს მიზანს სანატრელსაო,
 ერთობა, თავისუფლება
 ხომ მოვანიჭეთ ერსაო!

„სიმდიდრე ვეკლას შევსძინეთ,
 საკმაო მიწა-წუალიო

„დაე, ვით კავკასიონის
 დეგ-ბუმბერაზი შთებია,
 და მათგან გადმომქუსნე
 წვეთ-მარგალიტი წულეობა,

ისე მალაღი, ანკარა
 იუფს ქართველთა ბუნება,
 მათი მშრამელი მარჯვენა
 ვით კლდე, ნუ მოიდუნება.

„ისე აჭევაგდეს, ამალღდეს
 მათ შვილთა ნიჭიერება,
 რამ მათის შემოქმედობით
 ჭკვირობდეს ქვეყნიერება“ ...

მ. ზობენია.

სახალხო ლექსები

ყოფა-ცხოვრების გამომხატველი.

(ძართლში შეკრებილი თ. რაზიკაშვილის-მიერ).

ისქვილო, კარი გამიდე,
შენი ზატრანი მოვსუფვარ,
ზურგზედ მკიდა ქუშელა,
სირცხვილით ვერ შემოვსუფვარ.

ბატო, ბატო, თეთრო ბატო,
ქსლა რალა მოგიმატო.
ე ბუმბული მაინც მომეც,
ე ოხერი თავი დავდო.

ხელთუბნელი ქალი მიუვარს,
თეთრად კოჭი ებანოსა,
იმის შედგმულ შეჭამანდსა
კოჭ. შიღნილი ევაროსა.

დაცხა და დაღა ლუღია,
კამეჩებს ვედარ უვღია!

ძაღლა, მაღალსა მთაზედა
სისხლისა გუბე მდგარიყო,

ჩვენი მტერი და ღუშმანი
 სვამდა, ვერ გამაძლარიყო!

(ნასწავლებლები შაქრო გაგნიძისგან).

რას შემართლები, ლაფანო, *)
 შარბუდ გავლისათვისა,
 განა სამტუროდ მოგსუფგარ,
 სამოუფროდ ქალისათვისა.

ქვრივი ეუბნება შვილსა:
 შვილო, რად არ ეძებ ქალსა?
 რატომ არ დაქორწილდები
 და არ გაახარებ სახლსა.

უხეირო ცოლი.

დედამ რა ცოლი მითხოვა,
 შავი იყო, არაბს ჭკავდა,
 მე რა სხვაგან წავიდოდი,
 ის კი დედალს დაიკლავდა.

ღელაკაცის ჭკუა.

ცოლი: — ვისაც კაცსა ღმერთი სწყალობს,
 ცოლი მიჭყავს ჯვარობასა,
 ე სწყალი ჩემი ქმარი
 კარბედ იხნავს ნაფუძარსა.

ქმარი: — ვისაც კაცსა ღმერთი სწყალობს,
 კარბედ იხნავს ნაფუძარსა,

*) გვარია.

რამელ კაცსაც დმერთი ჭრისხავს,
ცოლი მიჭყავს ჭვარობასა,
იმას ზური არ მოუვა,
დმერთს დაუწიებს ჭვარობას!

თავისუფალი კაცი.

სულ ერთიან დავიარე:
ქართლი, კახეთი, ხეითი,
მინდა შევჯდები ცხენზედა,
მინდა გავივლი ქვეითი.

(დავით ქველიძეს ნასწავლები 1897 წ.).

ზემო ქართლელები მჰადი ჭამიები არიან:

ზემო ქართლელი ფუჩქნა
მცხეთას ჩავარდა წუალშია,
იზოვნეს, გამოიტანეს,
მჰადი ეჩარა ებაშია.

მარო ბაგნიძე.

სოფლები.

ახალსოფლელი ¹⁾ ბიჭები
დაუჭამიათ რწუილებსა,
სიმღერა არა სცოდნიათ
იმ მამაძაღლის შვილებსა.

ხიდისთავს ²⁾ სეტყვა გროვდება;
ნამქერი მოდის სვეტათა,
უფლისციხური მინდვრები
დასეტყვა მეტის მეტათა.

^{1, 2)} სოფლებია ქართლში.

ხიდისთავს ქვეური მოგლიჯა,
 დაუღა კარებს კეტადა.

—

ახალდაბა, ¹⁾ მარიანი, ²⁾
 ახლა-ახლა არიანო,
 ვისაც კარგი ქალი უნდა,
 ძარალეთში ³⁾ არიანო.

—

ზორიჯვრის წმიდა გიორგი
 გადმამტკერალი მტკვრისაო,
 ტივი ბეური ჩამოიფლის
 ქარელისა და სკრისაო.

ლობიო და მქადი.

შენი ჭირი მე სიმიანდო,
 ღობიოს შეჭამანდოგო!
 სანამ შენ ⁴⁾ არ მოგიყვანე,
 ქალი არავინ მანდოგო.

—

საწყალ-ბურთად კვარსითი ⁵⁾ სჯობს,
 საბურ-ღვინოდ კირბალ-სერტი ⁶⁾,
 ბერშუეთი ⁷⁾ უკვდასა სჯობს,
 მაგრამ ბატანი ჭეკუთ ცეტი.

ღორი

შენ ჩემო ღორო ქედაო,
 თორმეტი გოჭის დედაო,

^{1, 2, 3)} სოფლებია ქართლში.

⁴⁾ ვითომ, სანამ სიმიანი არ მოვიყვანე, ქალი არავინ მომცაო.

^{5, 6, 7)} სოფლებია ქართლში.

საბალახოდ გავიშვი
კვრინსების ბოლოზედა.
ნეტავი, დრო, გინგო,
მოგაჯდე ქეჩხუდა,
მოგლო და მოგლო კომბალი
მაკ ცხვირის ნესტოზედა.

ლიახვი და მტკვარი.

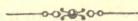
რას მოტუტუნებ, ლიახვო,
რა ფრთები გავიშლია,
მე შენზედ ბევრით დიდი ვარ,
კაცი არ დამიხრჩვია,
ჩუღურეთი და ტუკია
ნარეით ამივსია.

შაქრო ბაგნიძე

ვარიანტი (სხვანაირად):

„ნუ ადიდებო, ლიახვო,
რა ხავთები ავიშლია,
მე უფრო დიდი ვუფთილვარ,
მე ეგენი არ მიქნია,
ტუკია და ავლაბარი
სუფ ნარეით ამივსია“.

(შემდეგი იქნება).

ბეკირა ქაჯანია.

(მ. ლ—ძის ნაამბობი).

ძლევა-მოსილის იღვრის წმ. გიორგის *) სასწაულთ-მოქმედება არამც თუ ქრისტიანებს, მახმადიანებსაც უცილებლად სწამდათ და სწამთ კიდევ. მართხელ ვიღაც თათრის ფაშამ იკვი შეიტანა, როდესაც მას უამბეს: „ილორის ხატს თავისი შესაწირავი ხარი თვითვე მოჰყავს ყოველ წლობითო“. ფაშამ სიცილი დაიწყო და სთქვა: „ქორია თორემ, თუ ეს ამბავი მართალია და ხატი ტრაბიზონიდან ჩემს კუროს მოიყვანსო, მე მაშინვე მოვინათლები და სხვებსაც ბევრს დავნათლოა“. მს სიტყვები ჯერ არც კი დაესრულებინა ფაშას, რომ ცა ერთბაშად მოიხუშა, ასტყდა უცებ ელვა-ქუხილი, ამოვარდა საშინელი ქარი და შავმა ზღვამ ღრიალი მორთო. ტაროსის ასეთმა უეცარმა ცვლილებამ ყველა შეაშინა. ბე-

*) ილორი — სოფელია შავი ზღვის შარსს, ფოთს და სუხუმს შუა მდებარე; აქ არის მცირე და უგუნბათო ეკლესია წმიდის გიორგისა, მაგრამ მდიდარი და განთქმული. ბატონიშვილი ვახუშტი სწერს: „სიღვრანობის გამო, რათა არ შეირეეს ეკლესია, მრუდით ქვა დიდ ფრიად ფიქალი, და მას ზედა არს შენი სრულიად ეკლესიაო“. შესანიშნავია, რომ აქ მოთხრობილი სასწაულთ-მოქმედება იღვრის წმ. გიორგის ხატისა, ვახუშტისაც აქვს მოხსენებული. იგა ამბობს: „აქ მოიყვანს ხარს უოველ წლივ 10 ნემბენს, რომელსა დაჭკვეუნ და განიუფუნ მეუე დიდებულებითურთო. განა არს ფრიად სასწაულთ-მოქმედი ჭეშმარიტსა ზედაცა. არამედ მისწვეს ოსმალთა ეკლესია იღვრისა ქორანიკონსა 1733“ (დეოდრ. აღწ. საქართვ., გვ. 398).

რედ.

რები და იქ დამსწრე ქრისტიანენი შეიკრიბნენ ილორის ტაძარში და ლოცვის შეუდგნენ. შაშასაც ურჩიეს, რომ ელოცა. მოაწია საღამოს ჟამმა. სა მოიწმინდა, ქარი ჩადგა და ზღვაც დაცხრა. მრთივ ვნახოთ, ზღვიდგან რაღაც უზარმაზარი ცხოველი ამოიჭრა და ტაძრისკენ მიაშურა. რა რომ ფაშამ ეს ცხოველი დაინახა, ერთი კი დაიყვირა „აჯაჲ“ და პირჯვრის წერით პირქვე დაემხო. აღმოჩნდა, რომ ფაშის კუროს სულ რამდენიმე საათის განმავლობაში გამოეცურა ტრაპიზონიდან შავი ზღვა...

ილორის სასწაულთ-მოქმედების მაგალითები ურიცხვია, მაგრამ ყველაზედ უფრო შესანიშნავი ის იყო, რომ თუ ვინმე უშვილო ამ ხატს გულით შეევედრებოდა და იმ რკინის რგოლში გაძვრებოდა, რომელიც ილორის სამრეკლოზედ ეკიდა, შვილი მიეცემოდა. ეს ამბავი მთელმა საქართველომ იცოდა და კიდევაც ამიტომ ყოველ კუთხიდან მოდიოდა აქ მლოცველი.

ბეკიაჲ შაჯაიასაც არა ერთხელ გაუგონია ეს ამბავი, მაგრამ არა სჯეროდა. „ხატი მე შვილს როგორ მომცემსო“, — იტყოდა ის დაცინვით.

ბეკიაჲ შაჯაია მეფის მონათესავე კაცი იყო და კიდევ შეენოდა მეფის ნათესაობა, ისეთი ვაჟკაცი იყო. მისი შემხლომი არამც თუ იმერეთში, ღუნიაზედაც არ მოიპოვებოდა. მისი ჭიდაობის სახელი მთელ ქვეყანას ჰქონდა გაგონილი. თვალ-ტანადობაც ძალ ღონის შესაფერი ჰქონდა. მის ბექმკერდს ფხარი ვერ გადასწვდებოდა. ბეკიაჲს ძლიერ უყვარდა ომი და იარაღსაც კარგს მიუცილებლად ატარებდა. მისი ხმალი „ქვას აპობდა და რკინას კვეთდა“; ამიტომაც ისე უყვარდა ეს იარაღი, რომ ძილის დროსაც ღოგინში თან ჩაჰქონდა, თორემ თუ ფეხზე იდგა, მაშინ ხომ მუდამ წელზე ერტყა.

ბეკიაჲ უძეო იყო და ურჩევდნენ ილორის წმ. ზიორგის შეჰვედრებოდა, მაგრამ ის, როგორც წინეთ ვსთქვი,

იქვენულობდა ილოარის ძლიერებაზედ. ბოლოს მაინც დაიჯერა მტერ-მოყვრის რჩევა და გაუღდა გზას აფხაზეთისკენ თავისი ჯორით. შიღის ბეკიჩა და თან ფიქრობს: „რა სისულელე დავიჯერე, გვერდებ ქექია“ აფხაზებს ისეთი ძლიერი ხატი ვინ მისცა, რომ მე შვილი მაყოლოსო“. ის კი დაჰვიწყებოდა, მაცხოვარმა რომ სთქვა: „სარწმუნოებამან შენმან გაცხოვნოს შენო“. ამიტომ, როცა მან მცირე ფარისევლურის ლოცვის შემდეგ გაყო თავი რგოლში, მართალია, ორჯელ მშვიდობიანად გაძვრა გამოძვრა, მაგრამ მესამე ჯერზე კი რგოლმა შიგ გულ-ბოყვში ისე მაგრად მოუქპირა, ხელები ისე მიუტკრა გვერდებზე, რომ ფრჩხილებში სისხლი წასკდა. ის იყო უნდა სული დაეღია ურწმუნო ბეკიჩას, რომ ბედზე ბერებმა მიუსწრეს, ამხილეს ურწმუნოებამში და უბრძანეს, რომ ელოცა. მაშინ კი იკადრა ბეკიჩამ გულ-მხურვალეთ ხვეწნა-ვედრება: „ძღვეა-მოსილო და საკვირველთ-მომქმედო ილოარის წმ. ბიორგი! თუ ამ განსაცდელიდგან დამიხსნი, შენი ტაძარი სპილენძით გადავქელო“. რგოლმა მაშინვე მოუშვა და ბეკიჩა გადარჩა. დაბრუნდა ბეკიჩა შინ, მაგრამ დიდ საგონებელში ჩავარდა: აღთქმა უნდა აესრულებინა და იმდენს სპილენძს მთელს იმერეთშიაც ვერ იშოვნოდა. ბევრის ფიქრის შემდეგ ბეკიჩამ გადასწყვიტა: წავალ ბურიელთან, შევეხვეწები და ის შემეწვევაო. სთქვა ეს და შეკაზმა კიდევ თავისი ჯორი.

ბურიელს ძლიერ იამა იმერეთის სახელოვანის კაცის ნახვა. ჰკითხა მეფის ამბავი, იმერეთის ავ-კარგი და ბოლოს ისიც გაიგო, თუ რა თხოვნა ჰქონდა მასთან ბეკიჩას. „შავ სათხოვარს ადვილად ავისრულებ, მხოლოდ ხვალ ჩემს ოსმანას უნდა დაეჭიდოო“, — უთხრა ბურიელმა. ბეკიჩამ თანხმობის ნიშნად თავი დაუტკრა და წავიდა სასტუმროში. ბურიელის ფალავანი ოსმანაც იქ დახვდა. ბეკიჩამ აათვალღიერა ჩათვალღიერა თავისი მეტოქე და რა ნახა, რომ თათარი მართლაც შესაზარი მოყვანილობისა იყო, იფიქრა: მოდი ამა-

ლამვე გამოცდი ამას და, თუ, ვინცობაა, შევატყვე, ხვალ დამამარცხებს, მაშინვე წავალ აქედგან, რომ სირცხვილი არ ვქამოვო. იფიქრა ეს და შეასრულა კიდევ. „მსმან“, — უთხრა თათარს ბეკიამ: „ხვალ ზურიელს ჩვენი ბურღაობის ცქერა უნდა; ურიგო არ იქნება ამაღამვე ჩვენ ერთმანეთს ცოტათ მაინც გავეცნოთ და მაჯა გავუსინჯოთო“ — სთქვა ეს და გაუშალა თათარს თავისი მკლავი. მსმანამ მძლავრად წაავლო ხელი მაჯაში და რაც ძალი და ღონე ჰქონდა მოსწია იდაყვში, მაგრამ ამაოდ: ბეკიას მკლავი თითქოს გაშეშებული იყო. ახლა ჯერი ბეკიაზედ მიდგა. მან წაავლო თათარს მაჯაში ცალი ხელი, წუთით თვალი თვალში გაუყარა მოპირდაპირეს და ერთბაშათ ისეთის სისწრაფით დაჰკრა თათრის მაჯას, რომ მას ეგონა, ეგ არის ცა მოსკდა და ჩემს მაჯაზედ დაემყარა. ბეკიამ უშვა ხელი თუ არა, თათარი უსულოდ დავარდა ძირს, ხოლო დაღეწილი მკლავი კი ჩვარივით ჩაეკეცა სახელოში. თათარი მაშინვე წაიყვანეს იქიდან და ეს ამბავი ზურიელს მოახსენეს. ზურიელს, ცოტა არ იყოს ეწყინა თავისი ფალანგის დამარცხება, მაგრამ ჩვენის კაცის გამარჯვებამ მაინც გაახარა. იმ ღამეს ბეკიას კარგად მოუსვენეს, მხოლოდ დილისათვის მისი ვაჟკაცობის გამოსაცდელი სასტიკი ზომა მზადდებოდა სასახლეში. რა კი ყველა დარწმუნებული იყო, რომ თუ ბეკიას მისი ხმალი წელზე ერტყმებოდა, მას წინ ვერაფერი დაუდგებოდა და ისიც იცოდნენ, რომ ბეკია ფეხზე აღგებოდა თუ არა, ხმალს მაშინვე შემოირტყავდა და უმისოდ კარებიდან ფეხსაც არ გადადგამდა, ზურიელმა ბრძანა: „როდესაც ბეკია დაიძინებს, ხმალი მოჰპარეთ, პირი დაუჩლოუნგეთ ნაჯახის ყუით და სადაც წინეთ ედვა, იქვე დაუდევით, რომ არაფერი ექვი აიღოსო. ღილას კი, როცა ის სოინარზე გასვლის შემდეგ სახლისკენ შემობრუნდება, გააღეთ ბაკის კარები და ჩემი კურო გამოუშვით და მეც შემატყობინეთ, რომ სარკმლიდან ვუქვიროო, თუ ბეკია როგორ გაუს-

წორდება უხმლოდ ჩემს ოთხ-ფეხა ფალავანსო“. ეს თქმულია გი იმ ღამესვე სისრულეში მოიყვანეს. ზათენდა დილა. სასახლის ეზოში ჭაჭანი არ იყო არც კაცის და არც პირუტყვის. ბეკია ადგა, გადიცვა ახალუხი, შემოირტყა ხმალი და გავიდა სოინარზე. მზოში რომ გამოვიდა და არაფერი ბაიბური ესმოდა, ცოტა არ იყოს ეოცა. იფიქრა, ეს რა საძაგელი ჩვეულება ჰქონიათ ამ ბურულებს, შუადღემდე არც კაცი დგება და არც პირუტყვებს უშვებენო. რა იცოდა, თუ პირუტყვებს მისთვის არ უშვებდნენ ამ დილას, რომ ეშინოდანთ, კურომ არ დაგვიწყვიტოს საქონელიო. ბეკია სახლისაკენ შემობრუნდა; აქ დაინახა, რომ ერთმა ბიჭმა ერთ განცალკევებულ პატარა სახლის კარებთან კიბე მიიტანა; მიაყდლო კედელს, ცალი ფეხი კიბის საფეხურზედ შედგა, გადმოსწვდა იქიდგან, კარის ურდული გამოაძრო და თვითონ უცებ სხვენზე შევარდა. ბაილო კარები და სამწყვდევიდგან ღომივით გამოიჭრა ექვსი წლის ნასუქი კურო. ქანდრე ერთ არშინზე ადგა კისერს. ძურომ ერთი საზარლად შეჰკვივლა, მიიხედ-მოიხედა და ბეკიას რომ თვალი მოჰკრა, შურდულივით გაექანა მისკენ. ბეკია მიხვდა, რა მახეც დაუგეს, მაგრამ არ შეწუხდა. შლვაშებში ჩაცინებით ჩაიდულუნა: „შენი თავი და ფეხიო“ და აუჩქარებელის ნაბიჯით განაგრძო გზა ძურო მიუახლოვდა მას. მართი შედგა და ის იყო მოიმართა. ბეკიამ ახლა კი გაიკრა ხმალს ხელი, მაგრამ დაჩლუნგული ხმალი ისე მაგრად ჩაექედათ ქარქაშში, რომ პატრონმა ხმალი თუმცა ამოაძრო, მაგრამ თან ქარქაშიც სულ დაილენწა. ბეკია მიხვდა, რაშიაც იყო საქმე და, რომ კუროს არ მოესწო ხმლის ამოღებამდე, ვეფხვის ნახტომი ქნა უკან. ხმლის გაშიშვლება და კუროს დატაკება ერთი იყო. ძუროს ის იყო, ჰაერში უნდა აეგდო თავისი მოპირდაპირე, მაგრამ ბეკიამ მოასწრო და ისე მძლავრად დაჰკრა ხარს თავში დაჩლუნგებული ხმალი, რომ მახვილი სამად გადავარდა და კურომ კი ჩაიჩოქა, თუმცა ისევე მალე წამოვარდა და გაექა-

ნა ბეკიასაკენ. მეტი გზა არ იყო, ბეკია ისევ თავისს შაჯას დაენდო. შაბრაზებულ ხარს ხელი შეახვედრა. ძურო დაეჯახა ხელს, მარა მკლავის ძლიერება ვერ გადრიკა და ტუჩი მიწას დაჰკრა. ბეკიამ იღროვა, წაავლო ხარს რქებში ხელი, ერთი გადაჰკრა მარჯვნივ და კუროს კისერი მარილივით გაუხადა. ამ შეტაკებას ბურიელი სარკმლიდგან უცქეროდა და მის განცვიფრებას საზღვარი არ ჰქონდა. რა რომ საქმეს მორჩა, ბეკიამ ხმლის ნამტრევები აკრიფა, დახედა, და რა კი ის დაჩლუნგებული დაინახა, ცოფ-მორეულმა დორბლის დენით გასწია სასტუმროსაკენ. იღბლათ სასახლეში თადარიგი დაეჭირათ და კარები მაგრად ჩაეკეტათ. მხოლოდ კაცის ჭაქანი არსად იყო. აქეთ ეცა ბეკია, იქით ეცა. შაი მის დედას, ვინც მას ამ წუთას თვალში მოხვედებოდა. მაგრამ ცხელ გულზე რომ ვერაფერ ნახა, ცოტად დამწვიდდა. ხმა-მალლა შეუკურთხ-შეულოცა ბურიელს და მის ყველას *) გამობრუნდა, შეკაზმა თავისი ჯორი და გაუდგა გზას იმერეთისკენ. როცა ბეკია ბურიელის კარ-მიდამოს გამოსცილდა, ბურიელმა კარის კაცები დაადევნა. ბეკიამ რომ მდევრები დაინახა, ცოტა არ იყოს შეფიქრიანდა, ნუ თუ მოკვლასაც მიპირებნო, მაგრამ შიშით კი არ შეჰშინებია. პირ-იქით, ჩამოხტა ჯორიდგან და მომავლებს მიაძახა: „თუ დედაბრები არა ხართ, თოფს ნუ მესვრით და ისე რასაც იქთ, ალალი იყოსო“. მალე კარის კაცებიც მიეწივნენ და ბეკიამ შეიტყო, რომ მდევრები სამტროდ კი არა, ხვეწნა-მულარებით იყვნენ გამოგზავნილნი. ძარის კაცებმა ბევრი ემულარეს ბეკიას, მაგრამ ვერ დაიყოლიეს: — „მკვდარს თუ ჩამიყვანთ ბურიელის ოჯახში, თორემ ცოცხალი ღმერთმა ნუ ჩამიყვანოს მისასო“, — უპასუხებდა ბეკია, როცა მოციქულები ეხვეწებოდნენ: „ბურიელი გთხოვს დაივიწყო საწყენი და დაბრუნდეთ“. — „თუ კუროსთან ჩემი ბურღაობის

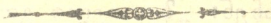
*) გურულად იტყვიან.

ნახვა სწყუროდა, ხმალს რად მიფუჭებდა, ეთქვა ბეკიას: „ხელ-და ხელ შევებმოდი მასო“, — განაგრძობდა ბეკია ხმლის მოგონებით ცრემლებ მოკრული. ზურიელსაც გაეგო, ბეკია ცოტად მოღვაწე და თვითონ წამობრძანდა მისკენ. ზურიელი რომ დაინახა, ბეკია ცოტად აირია და, რომ ხითათი თავიდგან აეცდინა, წასვლა დააპირა, მაგრამ ზურიელმა მოაძახა: „არ გრცხვენია, ბეკია, ერთ ხმალში მცვლიო?!“. ამ სიტყვებმა თავისი გავლენა იქონიეს ქართველ კაცზე და ბეკია შედგა. ზურიელი მივიდა და სიცილით გადაეხვია მას. „წამოდი, ბეკია, წამოდი. ხმალსაც უკეთესს მოგართმევ და ილორის გადასაქედ სპილენძსაც ჩემის საფასით გამოგიგზავნი ორპირამდეო“, — უთხრა ზურიელმა. ამ ტყბილმა კილომ მოაღბო ბეკიას გული და გაჰყვა ზურიელს. მრთ კვირას იქ იქვიდა. მერე შეაბრძანეს ბედაურს ჯაფშაზე, შემოართყვეს წელზე ძვირფასი ხმალი და გაისტუმრეს იმერეთისკენ. მრთი კვირის შემდეგ ბეკიას კაცი მოუვიდა ზურიელისგან: „დაპირებული აგისრულე, სპილენძი ორპირშია ჩამოტანილი და ახლა შენც შეგიძლია შენი აღთქმა ილორის წმ. ბიორგის პირ-ნათლად შეუსრულოო“, — უთვლიდა ბეკია შაჯაიას ზურიელი.

ასე და ამ რიგათ ზურიელის ფალანგების დამარცხებით ბეკია შაჯაიამ სპილენძით გადაქედა ილორის ტაძარი. ამის შემდეგ მას მალე ვაჟიც მიეცა.

ჩაწერილი სოფლის კაცისაგან.

სოლომონ ლეონიძე,

მსჯეული მეფე ერეკლესი და საქართველოს რუსეთთან
შეერთების მომხსადების წკლილნი.

(სახსოვრად ასის წლის შესრულებისა საქართველოს რუსეთთან
შეერთებიდან).

ვუწოდებ მას პატიოსნებისა გამო შადლისა
დროთა შათ ფაბრიცად*) ქართველთა, და ვი-
თარცა მტკიცე და შეურყეველი, იქმნა ნამდვილ
ქართველთა ერისა და ისტორიისა კატონად**).

პ. იოსელიანი.

სოლომონ ლეონიძე ცნობილი პირია ქართველთ ცნოვ-
რებაში. იგი შადლა სდგას თავის დროის ქართველებზე და
მეთვრამეტე საუკუნეს ბრწყინვალის შუქითაც ანათებს. მი-
ზეზები ასეთის იშვიათის პირების მოვლენისა უცხო არ არის
იმ დროის ქართველთ შორის. შადალ გონების კაცნი სხვე-

*) ფაბრიცა იყო რამაქელ მხედართ-მთავარი, III საუკუნეში
ქრისტეს შობამდე, გაითქვა სასელი თავისი მკუსუადგეჯის პატიო-
სნებით და ერთგულადით მოვაჯებებსადმი.

***) კატონი — სასელ-განთქმული მჭევრ-მეტყველი და მწკრადი
რამაქებისა, დაიბადა 234 წ. ქრ. შობამდე, ცნობილია, ვითარცა
სასტიკი ცენზორი და მტველი ძველის რამაქების მარტივის
ცხოვრებისა.

ბიც ბევრნი იყვნენ მაშინ საქართველოში, განვითარებით სჯობდნენ კიდევ ლეონიძეს, მაგრამ სოლომონ ლეონიძე ნალა იდგა მათზე თავისი უზადო და უსახლდრო მამულის სიყვარულით, სპეტაკის გრძნობებით, მოქალაქურის სულოვნობით და განსაკუთრებით დაუშრეტელის ენერგიით და მოქმედებით, რის მეოხებითაც იგი მეფემ მრჩეველად და ერისა და ქვეყნის საქმეთა მზრუნველად მიიხმო.

მს იყო კაცი წინად მგრძნობელი, მომავლის ნათლად გამრკვევი დადამნახავი, მომავალ ცხოვრების რუკათა მხატვარი. მან აღრიდგანვე იგრძნო ქართველთ გაჭირვებული მდგომარეობა, რომ იმ დროს საქართველო საბრალოთ იყო დაკნინებულდანაწილებული; აწუხებდა უფრო ის გარემოება, რომ აქ ნაცვლად ერთობისა, ხშირად მთავარი მთავარს ებრძოდა და ბატონიშვილი ბატონიშვილს, სულ მცირე რამ დანაშაულობის გიმო მათში სტყდებოდა დაუსრულებელი განხეთქილება, შფოთი და მტრობა, რაც ქართველობას ძლიერ ვნებდა და საქმეთა ყოველ ძალას სიცოცხლის მომსპობ ცელივით ესმობოდა გარს.

თუმც ასეთი იყო ქართველთ ვითარება, მაგრამ მათ შორის ქვეყნის მეტრფეთა რიცხვი მაინც მცირე არ ყოფილა, უმრავლესნი გამსჭვალულნი იყვნენ ერთობის სიყვარულით, თვით-მყოფელობის ხაზის შემოფარგმელობით, საკუთარ სხეულის და მის მეოხებით სულიერად გარე და შინ აღორძინების მისწრაფებათა ქონვით. ამიტომაც იყო, რომ იმ დროის ქართველი ერი ღღეს რომ ომობდა, მეორე ღღეს ხის ძირში მოსვენებით ღხინობდა, რადგანაც მესამე ღღეს მას კვლავ მწარე ომი ელოდა და ამ ომში იქნება თავის განწირვაც. ასეთ მებრძოლთათვის საამქვეყნიოთ იმის გარეშე სხვა აღარა იყო რა დაშთენილი, რომ მცირეთ სადმე თავი მიეყრდნათ, მცირედ ეღხინათ და მერე მტერს შეჰკვდომოდნენ. სულ ამის მეოხება იყო, რომ ქართველნი თითქმის სამუდამოდ გამოეთხოვნენ მრეწველობას, ვაჭრობას

და სხვა ასეთ საქმეებს. ჰველა ასეთ საქმეთა მფარველობა მოემწყვდა სხვა-და-სხვა ტომ-ჯურის ხალხთა ხელში, ეს უცხონი წავიდნენ წინ, მათ ჩაიდგეს პირში სული, ბევრმა ამის მეოხებით თავად-აზნაურობაც მიიღო და ყმებად ქართველი გლეხები, რომლებსაც შემდეგში ისინი თავისს რჯულზე იბირებდნენ და ნელ-ნელა ასხვატომებდნენ. ასეთის გადაგვარებულის ქართველებით სავსეა თვით საქართველო. ჰველა ეს ჩვენს ტომს და ქვეყანას კარს მის მეოხებით მოველინა, რომ ჩვენი სამეფო აზიის სხვა სამეფოების მსგავსად ექვსას-შვიდასი წლის წინეთ კი არ მოვსპეთ არამედ მედგრად ვიბრძოლეთ და გამგეობა თვით მეცხრამეტე საუკუნის პირველ წლებამდის შევინახეთ, თუმც უნდა ითქვას, რომ ეს ხანგრძლივი და დიდის ბრძოლით შენახული გამგეობა ჩვენ იაფად არ დაგვიჯდა და უმეტესი ნაწილი ქართველებისა ამას შეეწირა: ზოგი ომში გასწყდა, ზოგი ძალით გაათათრეს, ამ გაათათრებულებისაგან გაძლიერდა ოსალთა ტომი, ზოგნი გასომხდნენ და გაფრანგდნენ; ამათ შემდეგ დროს ენაც დაკარგეს და დღეს გვარ-ტომობით და ენით სომხის მოდგმას ეკუთვნიან. მოისპო აგრეთვე აფხაზეთიც და, ოდესმე ყოფილი 8 მილიონი ხალხი, ორ მილიონად იქცა და ვინც დარჩნენ, ისინიც ისე დაკნინდნენ და დაეცნენ, რომ მათში მკაცრად დაირღვა ურთიერთ სიყვარული და მის ნაცვლად დამყარდა სრული დარღვევის ხანა—დანაწილებ-დაკნინება.

უკანასკნელ, ასეთი ბედშავი მდგომარეობა ქართველთა ისე გამწვავდა და აზვირთდა, რომ ყოველ მამულის შვილს გული უნდა ასჩქროლებოდა და მის წინააღმდეგ ბრძოლა და შრომა დაეწყო. მს მოეთხოვებოდა მაშინ ყოველ შესემნილ ქართველს და აი ამასვე ვხედავთ სოლომონ ლეონიძეში და თითო ოროლა სხვა პირებშიაც, მაგრამ მათ თავიანთ სიმცირის გამო იმ დროს ვერა გააწყეს რა. რა გაეწყობა, ესეც გარემოების ბრალია. ლეონიძის და მის მომხრეთა ნატვრა იყო შემდეგი:

ნაკუწ-ნაკუწად ქცეული საქართველო ერთ გარდიქმნას, მის ძეთა შორის ერთი აკვანი დაირწეს, ერთი მამასახლისი ჰყვანდეთ, ქართველთა სხეულმა და სულმა დიადი სიძლიერე შეიკრიბოს გარს და მის მეოხებით გარე ერთობის ძებნას თავი გაანებოს, მათ შორის მოიძებნოს წინ-წამყვანი ძალა ჭსხვა მს ჩვენგან სხვათა დაუხმარებლათაც მოხდებო, თუ კი, რასაკვირველია, ამას ჩვენ მოვინდომებთ, ვიგონობთ ქვეყნისა და ერის კეთილ-დღეობის საჭიროებას, ერთობის მნიშვნელობას და ქართველ ერის იმ მხედრსა, რაც მან მომავალში სამაგიეროდ უნდა მიიღოს იმ ბრძოლის ჯილდოდ, რომელიც მან აღრე ატარა და მოითმინა შინაურსა და გარეულ მტერთა წინაშეო. ამ აზრების გავრცელებისათვის სოლომონ ლეონიძე ქართველთ წინაშე სდგას მტკიცე სვეტად და ბურჯად. იგი მთელს ქართველობას დიდს ერთობას ავედრებს, საშვილი-შვილო საქმეს, შთამომავლობისათვის მერმისის დაურღვეველს ცხოვრებას

სოლომონ ლეონიძე შთამომავლობს კახელ ლეონიძეებიდგან, რომლებიც აწლაც თავადებად არიან ცნობილნი და სოფელ ძონდოლში ცხოვრობენ, ძიელავიდგან 8 ვერსზე. ლეონიძეების გვარი წინეთ სხვა ყოფილა და ლეონიძეთა წოდება გარდმოცემის სიტყვით ამათ ასე მიუღიათ:

ძართველთ ერთს მეფეს სპარსებთან ომი ჰქონია, ამ ომში ლეონიძეების გვარის წევრნიც რეულან და შესამჩნევად უბრძოლიათ მტრის წინააღმდეგ. ზამარჯვების შემდეგ ქართველთ მეფეს ლეონიძეებისათვის ეს გვარი დაურქმევია, სახსოვრად სომხეთის სამეფოს უკანასკნელის შთამომავლის ლეონისა (VI-სა), რომელიც 1393 წელს პარიჟში გარდაიცვალა, და იმ გარდმოცემისა, რომ ერთ დროს, სწორედ ამავე ადგილას სომხებისგანაც ძლეულან სპარსნიო.

ზოგნი ამ გვარის წევრნი ძახეთილამ საქართველოს სხვადასხვა კუთხეებშიაც გადასახლებულან, სხვათა შორის სცხოვ-

რებენ შავშეთის ნაწილის იმერხ-ევის სოფლის წყალხმეობის მახლობლადაც ხუთი კომლი; ზოგნი მათგანი ადრე ოსმალეთში გადასულან და შავშეთ-იმერხევის გათათრების დროს ესენიც გათათრებულან. შავშეთის ლეონიძეები ძველად აზნაურის შვილები ყოფილან, დღეს აღიებად იწოდებიან. მართლსა და იმერეთში ლეონიძის გვარის წევრნი გლეხები და აზნაურის შვილებიც არიან, მაგრამ ამათ ლეონიძეების გვართან არაფერი ნათესაობა არა აქვსთ.

სოლომონ ლეონიძის დაბადება დაახლოვებით მიეწერება 1745 წლებს, ზედ-მიწევნით კი არ ვიცით, თუ როდის. იგი აღიზარდა მშობლებთან, მერე შიბილისში იყო, სცხოვრებდა მეფე მრეკლეს შვილებთან, ამბობენ, ლეონ ბატონიშვილის კარგი მეგობარი იყოვო და ჯერეთ ისევ ახალ-გაზდას დიდათ უგლოვნია ლეონის მოწამლვა. სოლ. ლეონიძეს ბიორგი მეფის შვილებთანაც კარგი მეგობრობა ჰქონია, ხოლო ლეონის სიკვდილის შემდეგ კი უფრო პლექსანდრე ბატონიშვილს ჰმეგობრობდა. ს. ლეონიძემ თავისს დროის კვალათ ყოველ ნაირი სწავლა მიიღო, შეისწავლა სომხური ენა და მწიგნობრობა, სპარსული, მცირეთ ბერძნული, რუსულიც ესმოდა, ლაპარაკიც იცოდა, ხოლო წერის პრაქტიკა არ ჰქონდა. მცირეთ ებრაულიც სცოდნია და ადგილობრივი ქართულის კილოკავების ზოგიერთი მთიული ენებიც. მართული მწიგნობრობა, ენა და ისტორიაც თავისს დროის კვალათ ზომამე შეისწავლა. მას ავითარებდნენ ღოსითეოზ ჩერქეზიშვილი, იოანე ბერი, ფრანგის პატრები, სომეხთ ვართაპეტნი და ზოგნიც სხვა პირნიც, მცოდნენი სპარსულის ენისა. ღოსითეოზ ნეკრესელისაგან სოლომონ ლეონიძეს ჩაენერგა სიბრძნის მოყვარეობა, იოანე ორბელიანისაგან — მჭევრ-მეტყველობა და პატრებისგან — ევროპის წეს-წყობილების შესწავლის სურვილი, ხოლო სამეცნიერო და საფილოსოფიო წიგნების კითხვა იმ დროის ბრძენ ქართველთაგან. მართის სიტყვით, არ დარჩა რამე სამეცნიერო, ძეხები მე-

ლოსოფო თუ საღვთისმეტყველო წიგნი, რომ მათი შინა-
 არსი სოლომონ ლეონიძეს არ გაეცნო თავისებურად. საქართველოს და ქრისტიანობის ისტორიის გარეშე სხვადა-
 სხვა ერთა ისტორიასაც ნატვრით კითხულობდა, ყველა ხალხ-
 თა ცხოვრებაზე თავისებურს ცოდნას იძენდა. თბილისში
 სწავლის და ყოფნის დროს, რაღაც მიზეზების გამო იგი მე-
 გობრობდა ხელოსან ხალხს, ეკედლებოდა მოქალაქეებს;
 ამით მან თბილისის ხელოსანთ და მოქალაქეთ წინაშე ყუ-
 რადღება და მასთან დიდი პატივი დაიმსახურა. ხელოსანთ და
 მოქალაქეთ სიყვარულმა სოლომონ ლეონიძე სულ სხვა კა-
 ცად გარდაჰქმნა, სხვა გვარ მოღვაწე მამულისშვილად: მან
 ზედ-მიწევნით შეისწავლა თბილისის ხელოსანთ და მოქალა-
 ქეთ ცხოვრება.

პირველი მაგალითი იყო, რომ ს. ლეონიძემ ქალაქის
 მცხოვრებთ ყურადღება მიაქცია და ბევრსაც ეცადა, რომ ქარ-
 თველთ მდაბიოდგან გამრავლებულიყო ხელოსნები ყველა ხელო-
 ბაში, ქარხნებში და ვაჭრობაში. ამ საქმეების გამო მან აღწერაც
 შეადგინა, რომელიც 1799 წელს ივანე ბატონიშვილმა თავისად
 წარუდგინა მეფე ბიორგის და სთხოვდა დახმარებას,
 რომ ყველა ხელობაში ქართველთ მდაბიოთ რიცხვი გამ-
 რავლდესო. ამ ნაკლისათვის ყველა იმ დროის ქართველს
 უნდა შეემცნია, მაგრამ საუბედუროდ ეს ასე არ იყო, ქარ-
 თველთ სამეფო პირებს ამის დაკვირვებისთვის მაშინ მოცალეობა
 არა ჰქონდათ. აქ უნდა ითქვას, რომ, როსტომ მეფის
 დროს, მეჩვიდმეტე საუკუნის შემდეგიდგან, ქართველთ შო-
 რის ყოველ გვარ ხელოსნებმა იწყეს გამრავლება, მე-XVIII
 საუკუნეში ეს უფრო წინ წავიდა, ქართველთ ერთი ათად
 იმატეს, მაგრამ კლება იწყო საუბედუროთ 1795 წლიდამ,
 რომლის მიზეზად აღნიშნულის წლის რისხვა უნდა ჩაითვა-
 ლოს.

სოლომონ ლეონიძემ თავისს დროსვე მიიღო ვრცელი
 აღიარება სამეფო საქმეებზე და წეს-წყობილობაზე, ეს

მეფისაგანაც იქმნა შენიშნული. ჭვეყნისადმი მაღალის მიდრეკილებით და სიყვარულით მზერამ იგი დაახლოვა ყველა იმ დროის ქართველთ ბრძენ პირებთან, ესენი დაუკავშირდნენ მისს ნიქს, იგი ამით უფრო აღფრთოვანდა და უფრო მედგრად დაიწყო მხნეობა, სამეფო სხეულში ჩახედვა-დაკვირვება და მის სასარგებლოდ მეცადინეობა. მისმა ასეთმა შრომამ უფრო დააწინაურა იგი და 1775 წ. ქართველთ წინაშე უმეტეს განითქვა სახელი. ამ დროს იგი საერთოდ იქმნა შენიშნული, როგორც მაღალ გონების კაცი და დიდის ენერჯიის მქონი. ასეთი პირის მოქმედება და გამგეობა ცხადი საქმეა, რომ იმ დროის ქართველთ გამგეობას მაღალმოსავით მოესმებოდა, რადგანაც, ჩვენდა საუბედუროთ, მრეკლე მეფის გამეფების და გაძლიერების შემდეგ, ისეც დაკნინებული რიცხვი ქართველთ მართველობისა რამდენსამე ნაწილად გაიყო და ვინც იყვნენ, ისინიც ან ერთმანეთს ეშლებოდნენ, ან იღვევებოდნენ და ბოლოს სულაც თახსირდებოდნენ, ქართველობას და საქართველოს ეცლებოდნენ.

ასევე დაემართა სოლომონ ლეონიძეს თავისს სიცოცხლის უკანასკნელს წლებში. ამის მიზეზები გახლდათ შემდეგი: მეფე მრეკლემ თავისს გამეფების უმაღლ ყურადღებაშიაქცია მხოლოდ ისეთ სამეფო პირების გამრავლებას, რომელნიც მის ნებას და სიტყვას ემორჩილებოდნენ, მისი ყოველი სიტყვის მორჩილნი იყვნენ. ხშირად ეს ასეც იყო საქირო, მაგრამ მას თავისი ალაგი გააჩნდა, თავისი ბინა. მრეკლე მეფემ თავისს ქვეშევრდომთ ქართველთ შორის ბევრი ვერ სცნა თვისს მოაზრედ და ამიტომ იგი თავისს არ მოსაწონ პირებს თავიდგან იცილებდა, თანამდებობას ხელიდგან აცლიდა. ამის მეოხებით საქმე ისე მოეწყო, რომ თბილისში ქართველ გამგეთ რიცხვი შემცირდა, თავადიშვილებმა სოფლად წყეს გადასახლება, ქალაქში კლება, შემცირება და მათ მაგიერ მრეკლე მეფის მეოხებით თბილისში სომხებმა იწყეს გამრავლება და ქალაქის გამგეობის პატრონობა. სომხები მე-

ფე მრეკლეს კარგად ემოორჩილებოდნენ, ხოლო ოსტატურათ; ისინი მეფის ყოველ სიტყვას მოწიწებით ისმენდნენ, მიტო-
 მაც იყო, რომ მეფე მათ აძლევდა თავადიშვილობას, აზნაუ-
 რიშვილობას, მოქალაქობას, ანიჭებდა ყოველ ნაირ ღირსე-
 ბას და ხშირად დიდის უპირატესობითაც მოსავდა. ასეთი იყო
 სწორედ ქალაქის მელიქების საქმე, რომელი თანამდებობაც
 კინალამ მეფის ბრძანებით ერთის სომხის შთამომავლის თა-
 ვადიშვილის საკუთრებად არ გადიქცა. მრეკლე მეფის საზარალო
 მოქმედება ბევრმა სცნა, ბევრმა ბრძენმა ქართველმა შეხედა
 ფხიზელის თვალით, და კარგად დაინახეს ის გარემოება, რომ
 თუ მრეკლე მეფე დარჩებოდა საქართველოში ასეთის ძა-
 ლით და გამგეობით, რასაც ის ადგა, მაშინ საქართველოს
 უსათუოდ დაღუბვა მოელოდა, რადგანაც მისი გამგეობა
 უმეტეს წილად დაფუძნებული იყო ძალ-მომრეობაზე, დეს-
 პოტიზმზე. მეფის ასეთმა ქცევამ გამოიწვია 1768 წლებში,
 ობილისში, მის წინააღმდეგ დასის დაარსება, რომელსაც
 ქართველთ დაღუბვის გარემოების წინააღმდეგ უნდა ემოქმე-
 დნა. ბევრის თათბირის შემდეგ ამათ გადასწყვიტეს მეფე მრე-
 კლეს მოკვლა და მისის ოჯახის მთლად ამოწყვეტა ისე, რომ
 ერთი კაციც არ უნდა დარჩენილიყო და მეფობა უნდა მიე-
 ცათ შახტანგ VI-ის შვილის ბაქარისათვის, რომელიც იმ
 დროს რუსეთში მსახურებდა და გენერალ-ლეიტენანტობა
 ჰქონდა მიღებული. ამ ცნობილს „შეთქმის“ წრეში ერივნენ
 ისეთნი ქართველნიც, რომელთაც სწავლა ევროპაში ჰქონ-
 დათ მიღებული, როგორც პაატა ბატონიშვილი, უკანონო
 ძმა ბაქარისა, მაგრამ კაცი თავისს დროის კვალად დიდად
 განსწავლული. მეფეს „შეთქმის“ ამბავი აცნობეს, დამნაშა-
 ვენი მალე დაიჭირეს და დასაჯეს, ზოგი მოკლეს, ზოგს
 თვალები დასთხარეს და ზოგი უცხო ქვეყანას გააგდეს. მართმა
 ასეთმა გაძევებულმა, რუსეთში, მრეკლე მეფის გამგეობის
 შესახებ რუსულ ენაზე წიგნიც დაბეჭდა და ჰგმო მეფემ საქ-
 ციელი, მის სამართალს დესპოტიზმი უწოდა. ასეთმა საქ-

ციელმა იმ დროის თავადებიც დიდათ ააღწერა მეფეზე, თუ რამე პატივისცემა არსებობდა მათში, ესეც მოიხსოვრება მათ შორის, რადგანაც მათი მონათესავენი მეფემ დასაჯა. ამან უფრო არივ-დარია ქართველთა საქმე, ამ დღიდან იწყო მომზადება საქართველოს დაღუპვის ხანამ, ამ დღიდან მომზადდა 1795 წლის უბედურება და ყველა ის განსაცდელი, რაც კი ამ წლით ჩვენს სამშობლოს მოეცლინა.

სოლომონ ლეონიძემ ისე განიტყვა სახელი და ისეთი ყურადღება დაიმსახურა ხალხში, რომ ხალხმა და ბევრმა მაღალ პირებმაც საქვეყნოდ დაიწყეს საუბარი მასზედ, თვით მეფესაც აუწყეს მისი ღირსება და შემძლებელობა და მრავალ გზის მოახსენეს მეფეს, რომ ს. ლეონიძეს დიდი შემძლებეობა ემჩნევა ქვეყნის მართვაშიო. ეს მოხსენება მოქალაქეთაგან უფრო იმან გამოიწვია, რომ ლეონიძეს ქალაქის მცხოვრებლებთან დაახლოვებული კავშირი ჰქონდა. მეფემ ერის განცხადება სიამოვნებით შეისმინა, ს. ლეონიძეს პატივით დაუწყო მზერა, სხვა გვარი პატივი მიანიჭა, უპირატესი მნიშვნელობა, კარის კაცთა შორის უპირველესობა დაუთმო და საქმედ ქალაქის მართვის ზედამხედველობა მიუჩინა. მაშინდელ ქალაქის მეუფროსენი არ იყვნენ მაინც-და-მაინც დროის კვალად შესმენილი პირები; იგინი ქალაქის საქმეებს სულ ვერ მართავდნენ და ნამეტურ იმ დროის ხელოსნებს და ამქრულ წეს-წყობილებას ხომ სულ არ აპყრობდნენ ყურადღებას. მსენი ქალაქის მაშინდელს შემოსავალს ბოროტად ხმარობდნენ და მეფეს არ უჩვენებდნენ იმას, რასაც თვით იღებდნენ. ამ გარემოებამ თვით ხალხის წინაშეც გამოიწვია უთანხმოება და მრავალ-გზის იქმნენ ხალხისაგან ქალაქის მმართველნი და მელიქნი დასმენილნი, რომ იგინი ბოროტებას სჩადიანო. ამიტომ მეფემ ისურვა იმათ ზედამხედველად სოლომონ ლეონიძის დანიშვნა. ლეონიძემ თბილისის მოქალაქეები ერთ დღეს შეჰკრიბა ერთად და აუწყა ბევრი რამ ქალაქის სასარგებლოდ. მაგალითებრ, დუქან-

ბაზრის გაფართოვების შესახებ, ბაზაზხანის ქუჩების და გზების დაწმენდის, თბილისში ახალის დუქნების გაშენების საქიროება, სახელოსნო ქარხნების დაარსება, არსებულთ გაფართოვება, მოგზაურთათვის კარგის ქარვასლის აგების საქიროება, რადგანაც მაშინ საქართველოში ევროპის მოგზაურნი და სამხედრო კაცნიც ხშირად მოდიოდნენ, ხოლო მათ სადმე რამე საცხოვრებელი ოთახის მოპოვება კი არ შეეძლოთ. შველა ამავებზე ლეონიძემ მეფეს მოახსენება მიართვა და მფარველობა სთხოვა, რომ ვაჭრების მდგომარეობას ყურადღება მიაქციეთ, მცირეთ მეგობრობა და მფარველობა დაუწყეთო, რომ მის მეოხებით ჩვენში ვაჭრობა ფეხზე დადგეს, იგი წარმატებას მიეცეს და სამერმისოდ ქართველთ შორის რამე საქმეები აღორძინდესო, რაის მეოხებით სამეფოსაც შემოსავალი გაუჩნდება, თოფხანის საქმეს ვუშველით რამეს, ჯარს ულუფას მოვუპოვებთო, დრო არის, რომ საქართველოს სამეფომაც თვისს შორის რიგიანი სამხედრო წესები შეიდგინოს, მორიგი ჯარი განწესდეს, ჯარისთვის სახლები აშენდეს, დაფუძნდეს კარგი არტილერიაო. მართის სიტყვით, უნდა შემოღებულ იქნას ისეთი წესები, რითაც შესაძლებელ იქნება ქართველთ სამეფოს არსებობა-გაძლიერება და მომავლის შენახვაო.

მეფემ უსმინა და განაწესა ვაჭართათვის უცხო პატივისცემა, მსაჯულთ წეს-რიგთა განსაკარგავად შემოიღო „მოქალაქობა“, ქალაქის მცხოვრებთ საპატიო გვამნი რჩეულ პირებად იქმნენ ხმობილნი, ზედ თან-დართვით „მოქალაქე“, ამათთვისვე განწესდა დარაჯთა რაზმი, რომელიც ვაჭრებს იცავდა ღ ფოსტის მსგავსად ადგილიდგან ადგილამდე ფულით და საქონლით გადაჰყვანდათ უზრუნველად. ვაჭართ ამისთვის არაფერი ერთმეყოდათ. ქმს გარემოება გახდა უფრო მის ფუძედ, რომ ეკატერინეს იარმუკობაზედ მათ ხშირად იწყეს მისვლა-მოსვლა, საქონლის გატან-შემოტანა და ვაჭრობა. სწორეთ ამ დროს და ასეთ საქმეთა წარმატების აღორძინება გახდა მის უმთავ-

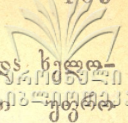
რეს საგნად, რომ იმ დროის ქართველთ ოქროს ფულის მოჭრა საჭიროდ დაინახეს და მალეც მოსჭრეს, თუმცა დიდხანს არ გაგრძელდა. ოქროს ფული საქართველოში ძველიდგანვე არსებობდა, ხოლო სამ სამეფოდ განყოფის შემდეგ მოისპო.

სოლომონ ლეონიძის ყოველი თხოვნა, გეგმა და მიმართვა მეფემ საპატიოდ სცნა, ყოველისფერი შეასრულა, მიტომ მოქალაქეებსაც ხარჯის გადახდის ზომა შეუცვალეს და მცირე აღმატებით დააწერეს. მაინც ხელოსანი წელიწადში 70 კაპ. იხდიდა და ვაჭარი 1 მანათს; თითო აბაზი მოუმატეს ორივეს, 70 კაპ. გახადეს 90 კაპ. და 1 მანეთი— ექვს აბაზად. იმ დროს თბილისში იყვნენ ისეთნი ღარიბნიც, რომელთაც ასეთი ხარჯის გარდახდა ემძიმათ და მათ თბილისიდან აყრა დააპირეს და სხვაგან გადასახლება; ეს ამბავი სოლომონ მსაჯულმა მალე შეიტყო, მოვიდა მათთან და დააშოშმინა, აუწყა, რომ ოღონდ თქვენ ნუ აიყრებით და ხარჯი გაგინახევრდებათო, მცხოვრებთ სიტყვა მისცეს. სოლომონ ლეონიძე საჩქაროდ წავიდა მეფესთან და ხარკის ზომა შეაცვლევინა, რომ თბილისში მცხოვრებთ რიცხვი გამრავლებულიყო, ქალაქი ქალაქს დამსგავსებოდა.

საქართველოში, ამქრული წეს-წყობილება ძველადვე არსებობდა, მას თავისებური წესებიც ჰქონდა და საზოგადო კანონ-მდებლობისაგან თითქმის სრულიად განთავისუფლებული იყო. მაშინ მას ბევრი რამ ნაკლიც ჰქონდა და მიტომ ს. ლეონიძემ მათთვის ბევრი რამ შემოიღო, იგი აღადგინა კარგის ღირსებით, შემოსა ხალხის სასარგებლო წესებით, რომელ წესებითაც ამქრულ წეს-წყობილებამ საქართველოში თვით 1865 წლებამდის მოაღწია. ძარგის წესების განმტკიცების შემდეგ ხელოსნებს მიეცათ გეგმა საკუთარ გამგეობისა, იმ დღიდან ხელოსანნი თვით განაგებდნენ და განაბჭობდნენ ხელოსანთ შორის სადავო საქმეებს. თვით ხელოსანნივე გახდნენ მოსამართლენი და კანონ-მდებელნი თავიანთ

საქმეებისა, მანამდის კი ქალაქის სახლი და კარი სავსე იყო სადავო საქმეებით და საჩივრებით და ხელოსნების ასე ხშირად ერთმანეთზე საჩივრები სასტიკად სტირთავდა თვით სამეფო გამგეობასაც. მელიქის ხელში ხშირად ხელოსნები უსამართლოდაც იდევნებოდნენ და მელიქები, ანუ ქალაქის მმართველნი ყოველთვის მდიდრდებოდნენ ხელოსნებისაგან. ამავ დროს ხელოსანთ გამგეობამ შეიძინა წესები უსტაბაშების ამორჩევისა, მასთან დაადგინეს, რომ ქარვალთა და შეგირდთ დაყიდვა და წაყვანა მებატონეებს არ შეუძლიანთო, რადგანაც ეს საზარალოა ხელოსნებისთვის და თვით მებატონეთათვისაც უმჯობესიაო, რომ მებატონეს უვიცის მსახურის მაგიერ რიგიანი ჰყვანდესო. ბატონი თუ ამას არ იკადრებდა და ყმის დასჯას ანუ გაყიდვას მოისურვებდა, მაშინ ამ ყმას ამქარი იხსნიდა. შველა ესენი სოლომონ ლეონიძის მეოხებით დამტკიცდა და განცხადდა ქართველთ წინაშე; შეიძლებოდა ეს განკარგულება არც კი მომხდარიყო, რომ სოლომონ ლეონიძეს არ ემოქმედნა. ამას ჩვენ მით უფრო ვამბობთ, რადგანაც მაშინ სხვა ნაირად იყო მოწყობილი ჩვენი გამგეობის მიმდინარეობის ვითარება. მანამ ეს გადაწყვეტილება აღსრულებაში მოვიდოდა, სოლომონ ლეონიძე წარსდგა მეფის წინაშე, თან ახლდნენ მოქალაქენიც, აიმაღლა ხმა და მეფეს მოახსენა შემდეგი აზრი და ნატვრა მოქალაქეთა და ხელოსანთა:

უკუაფერს თქვენ თვით ჰხედავთ, მეუფეო, თუ რა მდგომარეობაშია მთავსებუფი დღეს თბილისის ხელეისნთ და მამაქეთ ვითარება, იგინი შეწუნებულნი არიან გარე მტრისაგან, და ამავე დროს არც შინაურები ასვენებენ. საჭიროა, მეუფეო, რომ ამ ნაკლს თქვენი მეუფური გამგეობის ძალა მოჭყინოთ და უზრუნველ ჰყოთ ხელეისნთ და მამაქეთ საქმეო. ხელეისნთ და ვაჭართ უზრუნველობით და იმათის აღდგინებით აღდგინდება ბევრი რამ ქართველთა შორის, ერი გაფხიზდდება, მრავალნი მდაბიონი შეეწვევიან დროის რიგინად

მომხატვბას, ამიტომ საჭიროა, რომ მოქალაქენი და ხელ-
საწინი პატივცემულ იყვნენ თქვენგან, იგინი ამის შესახებ
გიერთგულდებნენ, უფრო დაგიხსნადებინან, გაჭირვებაში უა-
ვკლოვის დიდს მონაწილეობას მიიღებენ, მეტს სარგებლობას
და სიკეთეს მისცემენ ჩვენს ჯაშქარს“ და სხვ.

მეფე განცვიფრდა სოლომონ ლეონიძის მკვერ-მეტყვე-
ლობით, აზრებით, ცოდნით და როგორც მოგახსენეთ უსმინა
კიდევ.

XVIII საუკუნის ნახევრიდამ, საქართველოს ვაჭრებმა ევრო-
პაშიაც ხშირად იწყეს განსვლა, მაგრამიქილამ ბევრნი აღარ ბრუნ-
დებოდნენ, ზოგის შესახებ მათ ნათესავთაგან ძებნა და და-
ვაც ტყდებოდა, ზოგთა ძებნას მთავრობასაც ავალდებდნენ.
ამ გარემოებას სოლომონ ლეონიძემ ყურადღება მიაქცია და
მისის მეოხებით დაწესდა შემდეგი წეს-რიგი: რუსეთში წამ-
სვლელთ ვაჭართ, ხელოსანთ და სხვათაც, თუნდ თავად-აზ-
ნაურებსაც, უსათუოდ ქართველთ სამეფოს გამგეობისაგან
ნებართვა უნდა ჰქონდეთ აღებულიო, ანუ პასპორტი; გარდა
ამისა დადგენილ იქმნა ისიც, რომ

„რუსეთში წამსვლელს უსათუოდ ცოლ-შვილი უნდა ჰყოლო-
და, უცოლშვილად ცოლი უნდა შეერთო და მერმე უნდა წასუ-
ლიყო, ცოლ-შვილი კი აქ უნდა დაეტოვებინა, უამისოდ ნე-
ბას არ აძლეოდნენ; სპარსეთსა და ოსმალეთში კი ეძლეოდათ
ნება წასვლისა, რადგანაც იქ დაჩხენის არაფერი ფიქრი ჰქონდათ“.

ამ საქმეების შესახებ რუსის ერთმა მოგზაურ აფიცერმა
(პეტროვმა) საქართველოდამ თავისს მთავრობას მოხსენებაც
გაუგზავნა და ამ წესებს რალაც ექვი მიაწერა, იგი სწერს:

„იმ დროს, როდესაც საქართველოს მთავრობა აქაურს ვა-
ჭრებს და სხვებს სპარსეთში და ოსმალეთში წასვლის ნებას
აძლევს, რუსეთში კი არავის უშვებენ, თუ ის უცოლშვილად,
ხელა თუ ცოლ-შვილიანია, რჯახი აქ მძევლად ჩნება ქმრის
მობრუნებაშიდის“.

სოლომონ ლეონიძე იყო მოქალაქობის მიმდევარი, ყო-

ველ დღე დაიარებოდა ქალაქის სხვა-და-სხვა ქუჩებში, სადაც
 ჯავდა სავაჭროებს, საპნის ქარხნებს, სამთლის, ლილანანას,
 მექურჭლეების, მექურქეების ქარხნებს, სამკვდლოებს, ფეი-
 ქარხანებს, მეშანდლეების, მეტყავეების და ბევრს სხვებს,
 რომლებიც კი იმ დროს საქართველოში და თბილისში არ-
 სებობდნენ. იმ დროის კვალად ყველა სახელოსნოების და
 ქარხნების ვითარება კარგს პირობებში იყო მოთავსებული,
 იგინი საკმარისად წინ წავიდოდნენ, თავისებურს სულსა და
 ზორცსაც ჩაიდგავდნენ, ერთი სიტყვით, აქ ყოველნაირი ბედ-
 ნიერება დაიბადებოდა, რადგანაც ერმა იგრძნო წინ-სვლის
 საჭიროება, წარმატების მნიშვნელობა, ყველა ის პირობითი
 მხარეები, რაც კი ყოველ ერისთვის საღიადო საგანს შეად-
 გენს. საუბედუროდ, ერის ასეთი აზვიადებული წადილი
 და ნატვრა მეფე მრგვლემ ვერაფრად გამოიყენა და ამან და-
 ღუბა ერის წარმატების მისწრაფება; იმ დროს, როცა მას ქარ-
 თველთ შინაურის ძალის აღორძინებისთვის უნდა მიექცია
 ყურადღება, იგი გადაეკიდა ჯავათ-ხანს, სომხების გამო 32
 ათასი ქართველი შეაწყვიტა და 8000 ურემი, მერე ხანმა
 სამაგიერო გადაუხადა, 1795 წელს თბილისი ააოხრებინა,
 ყველაფერი წელში გაწყვიტა, მოისპო თბილისში ყველა ის
 ძალოვნებითი მხარეები, რაც კი დიდის დიდებით და წარ-
 მატების მიმდინარეობის ნატვრით იქმნენ დაფუძნებულნი.

ამ ქარხნების და სამუშაოების შესახებ ძველად მოქა-
 ლაქეთ შორის ბევრი ამბავი იყო დარჩენილი, მე თვით მო-
 ვესწარ ასეთ პირთ და მათგან ბევრი ამბავიც გამიგონია, დღეს
 კი მათგანი აღარავინ არის, განვლეს სოფელი, მათის განვ-
 ლით ბევრი რამ მოისპო.

ბრძნობიერმა ქართველმა, სოლომონ ლეონიძემ, კარგად
 იცოდა ქვეყნის კეთილ-დღეობის საიდუმლოება, ესმოდა ყველა
 ძალოვნების ვითარება, ამიტომაც იგი დიდს მნიშვნელობას
 აძლევდა ხელოსნების გამრავლებას და წარმატებას, მან თით-
 ქოს შეიგნო და მიხვდა ქართველთ იმ საჭიროებას, რომ

ვიდრე ქართველთ შორის ხელოსნები არ გამრავლდებიან და მათი წარმოებაც არ გაფართოვდება, შინამდის ვერც სამეფოს საქმეები აიწვეს მალლა. ამის სიმტკიცისათვის საჭიროდ დინახა ზოგიერთ მოქალაქეების ამალღება ქონებით, გამგეობით, ღირსებით და ამიტომ მეფესთან იმეცადინა და ობილისში აღადგინა რამდენიმე გვარი მოქალაქეთა, რომელთაც მიეცათ ბევრნაირი სახსარი წინ-სვლისა და წარმატებისა, რომელ წარმატებაც შემდეგში გახდა ქართველთ სამეფოს საკეთილდღეო ბედნიერებად. ამათ თავიანთ სავაჭროები გააფართოვეს, საქონლის გატან-შემოტანას მოუმატეს, სპარსეთს გარდა ახალციხით ოსმალშიაც იწყეს განსვლა და ვაჭრობა. რუსეთშიაც ბევრად უმატეს საქონლის წადება და შემოტანა. ჩვენში რუსული ფულიც თავისებურადად ღირსებით გადიოდა, საქართველოში სპარსულს და ოსმალურს ფულსაც ჰქონდა გასავალი. მოქალაქეებმაც თვალ-ხილულად ნახეს ლეონიძისაგან ჭეშმარიტი მფარველობა, ქვეყნისადმი მალა მიდრეკილებით სამსახური და ამიტომ იგინიც დიდს თავაზს სცემდნენ, შესაფერს პატივს აპყრობდნენ, მოქალაქეებში ერთი წვეულება არ გაიმართებოდა, რომ იქ სოლომონ ლეონიძე არ მიეპატიჟნათ. ამ გარემოების მეოხებით მან კარგად გაიცნა მოქალაქეთა შინაური ცხოვრება, ვითარება და ყველა მათ მოძრაობათა მიზეზები. შერო ეს გახდა მის საგნად, რომ სოლომონ ლეონიძეს თხოვნით მეფე მრეკლემ იმ დროს ქალაქის მელიქად ყოფილს კუზიან ღარჩია ბებუთაშვილს ყველა თავისს დანაშაული აპატივა; მელიქს ბრალდებოდა ქვეყნის ამოგდება, ბევრი მოქალაქეების და ხელოსნების დარბევა, ქრთამების აღება და ათასიც სხვა ცუდი საქმეები. სოლომონ ლეონიძემ გასტეხა მელიქი, ბევრი რამ საქმეები გაასწორებინა და მათს მცნობთა და არა მცნობთ შორის ამბოხებაც მოსპო, სიყვარული დათესა. მოქალაქეებისაგან სოლომონ ლეონიძეს პატივის ცემის გარდა ხშირად საჩუქრებიც ეძლეოდა; ისე ვაჭარი არ დაბრუნდებოდა საქართველო-

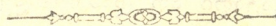

ში სპარსეთიდან, მსმალეთიდან, რუსეთის და სხვა სახელმწიფო-
გარეთის ქალაქებიდან, რომ მათ ამისთვის რამე საჩუქარი არ
მოეტანათ.

იგი ისე მოქმედობდა და შრომობდა, რომ თავისი
შრომით და ცდით რამდენიმე ათასი თუმნის შეძლებაც მოი-
პოვა, იმ დროის კვალად, მას ნაღდად საკმარისი ფული
ჰქონდა, სულ კეთილი ცდით და საქმეებით შეკრებილი. შუ-
ლის გარდა თვალ-მარგალიტი და ოქროც ბევრი ჰქონდა. ეს
შესძინა მას რიგიანად თავის დაქვრამ, ქვეყნისადმი მტკიცე
ქმედობა სამართლიურმა მოქმედებამ. იქნება ვინმემ სთქვას:
იგი თუ უანგარო ქვეყნის მოღვაწე იყო, მაშინ ამდენი სა-
ცხოვრებელი როგორ შეიძინა? ამაზე ვიტყვით, რომ ერთი
გროშიც არავისთვის წაუერთმევია. იგი სამეფო სამსახურში
იყო, ჯილდოს იღებდა, მასთანვე კერძო საქმეებსაც ბევრს
არიგებდა და აკეთებდა, ნამეტურ სადავო საქმეებს, რაშიაც
ხშირად კაი ფასსაც უხდიდნენ. ბარდა ამისა, მამა პაპისაგან
დანატოვარიც საკმარისი ჰქონდა. ცოლად შეირთო ძნის
მრისთვისშვილის ქალი, რომელსაც კარგი მზითევი მოჰყვა.
თვითონაც თბილისში ჰქონდა დუქნები, რომელსაც აქირა-
ვებდა, ბაღები ჰქონდა და მამულები, ძახეთშიაც კარგი მა-
მულები, აბა რაღა გაუჭირდებოდა ამას, რომ ამდენ უძრავ
ქონებათა უვალო პატრონს მამულების შესავლიდგან ოქროს
ფული და თვალ-მარგალიტი შეეძინა. შნოიანს, ენერგიულს
კაცს არა გაუჭირდებოდა რა და უხეირონი კი განადღეს ცო-
ტანი არიან ჩვენში, რომ შეძენის მაგიერ მთლად ფლან-
გვენ, ღუბავენ თავიანთ ოჯახს და ქართველ უმიწა-წყლო
გლეხ-კაცობასაც, თუმცა თვალ-უწვდენელი მამულები აქვსთ.

ია მარუშიძე.

(შემდეგა იქნება).

სამხრეთი საქართველო

(სამხეთი *).

ამ დასაღუპს გარემოებას ქართველებმა სულ ვერ მიაქცი ეს ყურადღება, მათთვის ეს შეუნიშნავი იყო. ამ საუკუნის 1860 წლებში, დ. ზონქაძემ მიაქცია ამას ყურადღება და „სურამის ციხეში“ ნიმუში აჩვენა ჩვენს საზოგადოებას, მაგრამ იგი დღესაც მრავალთათვის შეუმცნველია.

ქართველი ჩვეულება ძველად ისე იყო, რომ საქართველოს კუთხეთ შორის საითაც კი უფრო მდიდარს ნიადაგს ამჩნევდნენ, სადაც მოსავალი უხვი იყო და მასთან ადგილ მოსაყვანიც, ხალხიც იქით სახლდებოდა, იმ კუთხეს ეტანებოდა, ასე იყო სწორედ ბორჩალოს მაზრის საქმეც. სიტყვა ბორჩალა ქართული ძველებური სიტყვა არის. აქ ქართველნი მეტის სიუხვით მრავლდებოდნენ ძველად და შემდეგ დროებშიაც არ მოჰკლებია ამ კუთხეს მნიშვნელობა ქართველთ წინაშე. აქ ქართველნი ყოველთვის აღტაცებულის მხნეობით შრომობდნენ, ისინი ყველაფერს სიხარულით აკეთებდნენ, რადგანაც მათ სწამდათ თავიანთის ცხოვრების მომავალი, იქაურ ადგილ-მდებარეობათ სინოყიერე, სიმაგრე, რასაც ქართველი ხშირად სხვაგან ვერ ჰპოვებდა. ბორჩალოს კუთხის მრავალ-მნიშვნელოვანი ღირსება, ადგილების სიმსუქნე, სხვა-და-სხვა წამლების სიმრავლე, რკინის, ვერცხლის და ვინ იცის, რამდენი კიდევ ასეთ ნივთიერებათა სიუხვე შენი-

*) იხ. № 1, გვ. 67.

შნულია თვით დღევანდელ მწერლებისაგან. თვით ოფიციალური ცნობაც კი იძლევა საბუთებს, რომ ეს კუთხე ბევრად მაღლა უნდა იქმნეს დაყენებული საქართველოს სხვა კუთხეებზე.

ამ კუთხის ასეთი მნიშვნელობა გახდა მის ფუძედ, რომ ძველად, აქეთ ქართველთ ტომი დიდად მრავლდებოდა და ამ გამრავლებას თვით ქართველთ მთავრობაც უწყობდა ხელს. საქმე ისე მოეწყო, რომ აქეთ აღმომხეობით იწყეს აღმოჩენა ქართველთ ბრძენ კაცებმა, მწიგნობრებმა, მღვდელთ-მთავრებმა და შესანიშნავ გმირებმა. აქეთვე მსწრაფლ აღორძინდა ქართველთ ეკლესია მონასტრების კეთება, სადაც მრავლად სცხოვრებდნენ ქართველთ მწიგნობარი ბერები, ნამეტურ გადამწერნი ქართულის ძველის ხელთ-ნაწერის წიგნებისა. რაც ამ კუთხეში ძველად აგებული ეკლესიები მოიპოვება, არა მგონია, რომ სამცხის გარდა საქართველოს სხვა რომელსამე კუთხეში მოიპოვებოდეს. ძველ ქართველთ კარგად ესმოდათ ამ კუთხის განაპირული მდგომარეობა და ამიტომ მათ აქეთკენ ციხე-კოშკების და ხიდების შენებაც უმაღლეს წერტილამდის აიყვანეს, უმაღლეს ხარისხამდე; მათ არ დარჩათ ამ კუთხეში არც ერთი პატარა ხევი, რომ მასზე გზა და ხიდები არ გაეკეთებინათ; ვაკე ურწყავ ადგილებში გაჰყავდათ წყლის არხები; მაშინდელის არხების დანატოვარ ნაშთებს დღესაც კი მოჰყავს მხილველი განცვიფრებაში. ღავსახელოთ თუნდ ის გარემოება, რომ ძველად მდინარე შკვიდა მაშავერი ერთად ყოფილან შეერთებული რუთი, მაგრამ ჟამთა ვითარების მეოხებით იგი გაუქმებულა. მე-XVIII საუკუნეში ისევ მოუძებნიათ ნარუვალი და განუახლებიათ, ამაზე შახტანგ მეექვსეს ლექსიც აქვს დაწერილი.

აქედგან დავიწყებთ იმ ეკლესიების და მონასტრების მოხსენებას, რომლებიც ადრე ქართველთ მეფეებს ამ კუთხეში აუგიათ. ბევრი მათგანი აოხრებულა, ბევრი დაქცეულა, მაგრამ ზავს გრიგალს კიდევ ბევრი გადარჩენილა და

სამხრეთი საქართველო

დღევანდლამდის მოუწევია, თუმცა იგინიც შემოსილან სამ-
გლოვიაროს ძაძით და გარს ავლიათ ქართველთ წარსუ-
ლის მდგომარეობის ძაძა. იგი მხილველს ნალვლით აავსებს,
წრფელს მამულის შვილს ამ სოფლის წესებს მწარედ აგმო-
ბინებს. ამ კუთხის გაცნობით მკითხველთ თვალთ წინ გადაე-
შლება ქართველთ განვლილი დრო და ის მწარე მხვედრ-
სურათიც, თუ სადმე ერი როგორ სცხოვრობს, როგორ ეძ-
ლევა იგი წარმატებას და დიდებას, მაგრამ მცირე რამ უბე-
დურის მეოხებით მერე როგორ ეცემა, როგორ ისპობა მთელს
კუთხეში მისი რიცხვი, როგორ ქრება მისი კვალი, წინად
ყოფილი ერის ხსენება როგორ ეძლევა დავიწყებას და მის
ნაცვლად ვინ იდგამს ფეხს და ვინ მიდის წინ. ამის დაკვირ-
ვება ჩვენთვის დიდს საჭიროებას შეადგენს, რადგანაც ქარ-
თველ ტომის ძეთა რიცხვს ვინ არ იზიდავდა თვისკენ და არ
ასხვაფერებდა; ქართველ ძეთა რიცხვს სასტიკად მუსრავდა
ყველაფერი და უკანასკნელ თვით ეკლესიურმა წესებმაც კი
უწყო დაკარგვა, რაის მეოხებით დიდი ძალი ქართველობა
დაუკავშირდა სომხობას, სომხის გვარსა, ენას, ზნეს და ჩვეუ-
ლებას, დღეს მათში ქართველობის აღარაფერია დაშთენილი
და მათ ალაგას სხვა ტომის შვილები სცხოვრობენ.

დიდი ბოლნისის სიძინა, უგუნბათო, რომელ ვრცელი ეკლე-
სიაც გაუკეთებია 29 ქართველთა მეფეს შარსმანს, მეხუთე საუ-
კუნის ნახევარში, შემდგომ ამის ამ ტაძარში ეპისკოპოსის კა-
თედრა დაუარსებია მახტანგ ზორგასლანს, შემდეგ საუკუ-
ნებში აქ მსხდომთ ეპისკოპოზებს განუმტკიცებიათ და გა-
ნუმაგრებიათ ეს ტაძარი, მრევლში გაუფრცვლებიათ წერა-
კითხვა, დაუხსნიათ აქა-იქ სასწავლებლები და გაუფრცვლე-
ბიათ საღმრთო მწიგნობრობა საზოგადოდ. თუ ამ კუთხეში
აღრე ქართველთ სოფლები და ქართველთა ხალხი ისე ნატა-
მალობდა, ნუ თუ შესაძლებელი იქნებოდა, რომ შარსმან
მეფეს ტაძარი აღეგო და შემდგომ მისა მახტანგ ზორგასლანს
ეპისკოპოსი დაესო?—არა გგონია. იგი იყო ქართველების

კუთხე, ქართველის ტომისგან დაარსებული და აქ მიტომაც მოხერხდა ყველა ესენი. ღღეს ბოლნისს ამაოდ უხმობენ „ბოლნა-ფორას“! ქართველთ ეპისკოპოსი აქ იჯდა XVIII საუკუნის ნახევრამდე.

ამ მონასტრის მახლობლივ არის მონასტერი, წუღუნდა-შენში, გუმბათიანი, მშვენიერად ნაკეთი, მშვენიერ ალაგას, ღღეს ჟამთა ვითარების მეოხებით ხავს-მოადებული, დანგრეულ-დაქცეული.

ღმანისის ტაძარი, ძველი კათედრა ტაშირის მხრის ეპისკოპოზებისა, მშვენიერად ნაშენი, უგუნბათო. აქ ეპისკოპოსის კათედრა არსებობდა XVIII საუკუნის ნახევრამდე. მს ტაძარი მაშავერის მხარეს მდებარეობს, იგი ეკუთვნოდა ორბელიანებს, ჩვენი პოეტი მახ. ორბელიანი მას მიუძღვნის ლექსს „ძველი ღმანისი“ —

„გაჭქრი, ღმანისა, და დაინთქე უფსკრულსა შინა,
ჩემს სატანჯავად რამ არ მაღგე ჩემ თვადთა წინა“-ა.

ღღეს ამ ტაძრის მიდამოები სომეხთა მდიდრებს ეკუთვნისთ და ღმანისიც მათს საკუთარებას შეადგენს.

წაღვის ტაძარი, მშვენიერად ნაშენი მეტად ძველს დროში; აქაც იჯდა ეპისკოპოსი, რომელიც განაგებდა ტაშირისა და ორიალეთის ქართველთ საქმეებს, მაგრამ რადგანაც ჩვენ ორიალეთს აქ არ ვეხებით, ამიტომ ამ საზღვრებზე მდებარე ნაშთების აღწერითაც არ შევაწუხებთ მკითხველს.

ვარდაის-უხნის მონასტერი, უგუნბათო, მშვენიერს აღვიღს ნაშენი.

შირდერულად წოდებული მონასტერი, კლდეში გამოკვეთილი, დიდის შენობებით შემკული, მახუშტის დროს აქ არქიმანდრიტი მჯდარა. მოგვითხრობენ, რომ ეს მონასტერი X საუკ. გაუკეთებიათ, ხოლო XII საუკ. თამარ მეფეს განუახლებია და შეუმკია.

ქტიის ხეობაზე რამ ტაძარი, ერთი გუნბათიანი, აღაშენა მეფემან მირდატ, შემუსრა ლანგ-თემურმა. მეორე არს მცი-

სამხრეთი საქართველო

რე მონასტერი, სადაც მახუშტის დროს ერთი მღვდელი ყოფილა.

ქაბუჯის მონასტერი, ქართველთაგან აღშენებული, დღეს სომხებს უპყრავთ.

ქელი ჭეშმარიტის მონასტერი, ქართველთაგან ნაშენი, დღეს უპყრავთ სომეხთა.

რუსთავის მცირე ეკლესია, რუსთველისაგან აღშენებული, ალგეთის ხეობაზე, სოფ. არაშენდის ტყეში, დღევანდლამდე კარგად შენახული სდგას, წარწერებით.

მანგლისის ეკლესია, აღშენებული ძონსტანტინე იმპერატორის ბრძანებით, ქართველთა გაქრისტიანების დროს, შემდგომ აქ დასვა ეპისკოპოსი მახტანგ ზორგასლანმა. ამ ტაძარში მოტანილი ყოფილა იესო ძრისტეს ფეხის ფიცარი. შემდეგ საუკუნოებში ერთს კედელზედ დაუხატავთ მაჰმადილომზე მჯდომარე; მოგვითხრობენ, რომ საქართველოს შემუსვრის დროს, მაჰმადიანებმა ეს ტაძარი მიტომ არ შემუსრესო. ეს ტაძარი დღევანდლამდე არსებობს. დღეს ამ ტაძრის ხეობას სომეხნი მანგლა-ფორას უხმობენ!..

გუდარეთის მონასტერი, მშენიერ ადგილას, მრავალ შენობათა ნაშთებიანი, დღეს სასტიკად შემუსვრილი.

კაბუჯის მონასტერი, დედათა სადგომი, ვრცელი, გუნბათიანი, მშენიერად ნაკეთი, XVIII საუკუნის ნახევარს მთლად შემუსვრეს, სამხრეთის კედელი მთელია, ორს მხარეს აქვს მაღლობელთა მაღალი კათედრები.

თეჯეთის წმიდა გიორგი, დღეს სომხებს უპყრავთ, აქ იყო ძველად ხატი წმ. ბიორგისა ვერცხლისა, ქართულის ნაწერებით, შეწირული ერთის ქართველის მოლოზნისაგან.

რუსთავის ტაძარი, იგივე ზოსტან ქალაქად წოდებული. ეს ტაძარი აღშენდა ძველად, იჯდა ეპისკოპოსი, XVIII საუკუნისაწყისში თათრებმა შემუსვრეს, ამიტომ საეპისკოპოსო კათედრა მარტყოფს გარდაიტანეს, დღეს რუსთავის ეკლესიისა ნაშთი ღა სჩანს.

ფიტარქტის ტაძარი, შესანიშნავია თავის ხუროთ-მოძღვრებით, მხატვრობით და ადგილ-მდებარეობით.

ტანძის ვრცელი ტაძარი, დღეს მცირედ განახლებული.

ახტალის ვრცელი ტაძარი, დღეს მთლად მოსპობილი, სამიტროპოლიტო შახტანგ ბორგასლანის დროდგან, ამის სამწყსოს შეადგენდა ხუნანი, კარდახანი და ბერდუჯის მდინარე.

ჭუჭუბის მონასტერი, გუნბათიანი, დღეს დაქცეული.

ხაყარის ეკლესია, გუნბათიანი, ვრცელი.

ახატის ეკლესია, ვრცელი, გუნბათიანი, შახტანგ ბორგასლანისაგან აღშენებული. დღეს სომეხთ უპყრიათ იგი და სომეხების საკუთრებად აღიარებენ, სომეხთ მეფეთაგან აღშენებულს, მაგრამ ამაოდ. სომეხთ ეს ტაძარი დაიკავეს მეთხუთმეტე საუკუნის შემდეგიდგან, როდესაც ამ კუთხეში ქართველთა იწყეს შემცირება, ესენი ქართლის განაპირ მცხოვრებლებად ითვლებოდნენ და ამიტომ მაჰმადიანთაგან მათზე თავდასხმა ერთობ ხშირი იყო. შველა უბედურება პირველად მათ ატყდებოდა თავზედ, მის მეოხებით მოიხსნენ ახატის კუთხის ქართველნი და მათ მაგიერ სომეხნი დასახლდნენ, რომელთაც შემდეგში ხელი სტაცეს ამ ტაძარსაც.

სანანის ტაძარი, ქართველთ მეფეთაგან აღშენებული, დღევანდლამდე შენახული, დღეს იგი სომეხთ უპყრიათ და სომეხთა ისტორიასაც იგი თავის ტომის ძეთა საკუთრებად სწამთ, მაგრამ ეს არ არის მართალი; რასაც ქართველ ტომის ძეთა მოსპობით ახატს მოველინა, იგივე მოველინა სანანის ტაძარს. შახუშტის დროს, ამ უკანასკნელს ორს ტაძარში სომეხთა ორქვევატორები (წინამძღვარი) მსხდარან.

ჩვენ ყველა ეკლესიებს აქ ვერ მოვიხსენებთ, რადგანაც მათი რიცხვი ერთობ დიდია, სულ რაც ჩვენ გვაქვს დათვლილი, ორასამდე დიდი ეკლესია მოიპოვება, თლილის ქვებით ნაშენი, ზოგი სიონის ტოლა, ზოგი დიდი და ზოგი პა-

სამხრეთი საქართველო

ტარა, მაგრამ ყველას თავისს უცხოობის ბეჭედი აზის, ყველას მზერა იზიდავს მხილველის ყურადღებას.

ჩვენს საუბარს ნურავინ გაიკვირვებს, აქ საკვირველი არაფერია, რადგანაც ისტორიით კარგად ვიცით, რომ შახტანგ ზორგასლანს და ამის შვილს ეს კუთხე ძლიერ უყვარდათ, ამათ ამ კუთხეზედ დიდი ყურადღება ჰქონდათ მიპყრობილი, მათ კარგად ესმოდათ ამ კუთხის მნიშვნელობა არა მარტო შესანიშნავის ნიადაგით და სიმდიდრით, რაც კი აქეთ მოიპოვება, არამედ საზღვრებითის პირობებით, რადგანაც ამ კუთხეს გარს ეკრა მთელის აზიის მცხოვრებნი მაჰმადიანნი. შახტანგ მეფის შემდეგ ამ კუთხეს არც ლავით აღმაშენებელი აკლებდა თავისს მალალს ყურადღებას და არც მას შემდეგ სხვა მეფენი.

შახტანგ მეფის (ზორგასლანის) მრძანებით აქეთკენ, ვინ იცის, რა არ გაკეთდა; აღშენდნენ ეკლესიები, განწესდნენ ეპისკოპოსები, გამრავლდნენ მწიგნობარ ბერები, გაკეთდა გზები, ხიდები, კოშკები, ციხეები, გალავნები, არხები.

თვით ეს კუთხე არის მალალ მთიან-ტყიანი, ტყეში მოღის ბევრ ნაირი ბალახი, ყვავილები, ძლიერ ბევრი წამლად გამოსადეგნი, ხილიც ბევრი და კარგიც. ხე-ტყეც კარგი იცის, გაუჩნხავი; დაბურული ტყეები აქ ისე არის, როგორც სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოსკენ; აქეთკენ ვაკე ადგილები ხშირია, დასავლეთ საქართველოში კი ეს ასე არ არის, იქ სულ აღმართებია, მალალი ტყეები და აქა-იქ გორაკებში სოფლები. ამიტომაც უფრო აძევს ამ კუთხეს თავისი ფასი, თავისი მნიშვნელობა. აქეთა მხრიდგან შემოტანილი შეშა ობილისში ყოველთვის ქებით ისყიდება.

პურის მოსავალი, სიმინდი, ქერი, ფეტვი და ბრინჯიც კარგი იცის, ამას გარდა მუხუდო, ცერცვი, ოსპი, ნუკაშირი, სისირი, კართოფილი, კომბოსტო, ბადრიჯანი, ოქროვაშლა, ხახვი, ნიორი, ბოლოკი, სტაფალო, ხილიც მრავალი, ყურძენიც, ალაგ-ალაგას კარგი სასმელი ღვინოც იცის.

აქაური ღვინო, პური და სხვა ხორაგეულობაც კარგ ფასად იყიდება, თვით ნესვი და საზამთროც კი ქებულია მრავალთაგან, კარგ ფასადაც იყიდება და საზოგადოთ ეს კუთხეც ობილისის დიდ ძალ მოსავალს აწვდის.

აქაური მკვიდრნი ძველად საქონლის მოშენებასაც უხვად მისდევდნენ, რადგანაც აქეთ ბალახი კარგი იყო, საქონლისაგან ყოველთვის რძე, მაწონი, ერბო, ყველი, დო და დომხალიც კარგი იცოდა; ეს დღესაც კარგია, თუმცა დღეს აქეთ უმეტეს თათრები ცხოვრობენ, ბინძური ბევრის რამით. ამის მშვენიერება და გარჩევა ცხადად ემჩნევა გერმანელთ მცხოვრებთა რძეს, მაწონს, ყველს, ერბოს, ღვინოს და სხვა ყველაფერს. შოგენსენებათ, რომ ამ მხარეს გერმანელნი ისე უხვად ცხოვრობენ, რამდენსაც საქართველოს სხვა კუთხეებში ვერსად ნახავთ.

წემეცები აქეთ არ დასახლდებოდნენ ასე მრავლად, რომ ამ ადგილების სიუხვე მათ კარგად არა სცოდნოდათ, ისინი ცარიელს ჯამში ხელს არ ჩაჰყოფენ; გერმანელთ გარდა აქეთ მალაკანი, დუხაბორი, რუსი, სხვა-და-სხვა სექტანტი, სომეხკათოლიკენი და სომეხნიც მრავალნი არიან. შველა ამათ აქ უკავიათ საუკეთესო ადგილები, ყველგან ისინი კარგად ცხოვრობენ, მათ ალავას კი ადრე მთლად ქართველი ხალხი ცხოვრობდა, მაგრამ დღეს აქათკენ ქართველი ტომის ხსენება მოსპობილია, ქართული ხმა გამქრალი.

ამ კუთხეში წყაროებიც ერთობ მრავალია, მასთან კარგი სასმელიც, ხევებიც ხშირია, მაგრამ სულ სუფთა და შემრგო, დიდ-დიდი მდინარენიც მრავალია: ჭცია, მაშავერი, ალგეთი და ბევრიც სხვა. შველა ისინი მტკვარს ერთვიან, წყალში თევზეულობაც ერთობ კარგი იცის, გემოიანი და არც ძვირად ფასობს, თვით ჩვენგან და უცხოთაგან მოწონებული ხრამუფიც აქედგან მოდის.

მადნის წყაროებიც ყოფილა აქეთ და დღესაც მოიპოვება მყავე წყაროები, მლაშე, მწარე, შავ ტალახიანი, კუბრის

მსგავსი და სხვანი, მრავალნი ჰკურნავენ კაცს გარდა პირუტყვისა. მიტომ ამ წყაროებს უცხოელნი ნატვრით ესვრიდნო, შემდეგ და შემდეგ კი მოისპო მათი მომდინარეობა.

ძველად, ვიდრე ეს კუთხე მოფენილი იყო ქართველის ტომით, მინამდის ისინი მისდევდნენ უხვად ქათმის, ანუ შინაურის ფრინველების შენახვას, პირუტყვების—ცხვრის და ღორის ფარების, ცხენის ჯოგების, ძროხის, კამეჩის და ვინ იცის, რამდენი რა გინდა რის არა. მართველთ გლეხთა ასეთი ცხოვრება და გარემოება უადვილესად აკმაყოფილებდა იმ დროის ქართველთ სამეფოთა დიდებულთ მოთხოვნილებას. შოგებსენებათ, რომ მართლ-ძახეთის სამეფოში იმდენი პირველ-ხარისხოვანი თავადის-შვილები სხვა კუთხეში არსად ცხოვრებდნენ, რამდენიც აქ ბორჩალო-თაშირისაკენ. მართველ ტომის მოსპობის შემდეგ აქეთ თათრებმა იწყეს გამრავლება, მაგრამ მათში ქართველთა თვისებანი ისე ვერ ვრცელდებოდა, მათში მხოლოდ უსაჭიროესი რამეები შეთებოდნენ, უმრავლესთა დარგთა მოყვან-მოშენების საქმის მიმზიდველობა კი ისპობოდა. მართველნი ამით ყველაზედ მალლა იდგნენ ძველად. მათის ცხოვრების მიმსგავსებით მხოლოდ ამ საუკუნედგან იწყეს სხვათა ტომის ძეთა ცხოვრება და დღეს ისინი მიდიან წინ.

დღეს აქეთკენ ქართველნი თუ სადმე ცხოვრობენ, თუ მათი კვალი და ფეხი შენახულა აქეთ, იგინიც მთლად დაცემულან, მათში წინაპართ თვისების სახე წაშლილა, დღევანდელი ქართველნი აღარ არიან ის მხვნელ-მთესველ, საქონლის მომშენებელ და მევენახე, როგორც აღრე იყვნენ, რომელთ წინაპართ ცნობები და ნაშთები დღესაც აკვირვებს მხილველს. აქაურნი ქართველნი ცხოვრობენ წმინდათ თათრულად, უფრო აზიურად, მათში სანუკარი აღარაფერია.

ჩვენ ამ წერილს უფრო განვლილ დროთა ქართველთ ცხოვრების მოსაგონარად ვსწერთ, ვიდრე აწინდელს ქარ-

თველთ ცხოვრების შესახებ, რადგან დღევანდელ ქართველთა რიცხვი ერთობ მცირე და შეუნიშნავია.

როგორც სჩანს, ძველთ ქართველთა აღრიდგანვე სკოლნიათ ამ კუთხის მრავალ-ნაირი მნიშვნელობა და ნამეტურ აღგილ-მდებარეობათა თვისების, ლითონთა, იშვიათ ქვების და სხვა-და-სხვა სახმარ მიწის, რომელთაგანაც ფერად-ფერადი წამლები გამოვიდოდა; აქეთ ძველადვე ყოფილა ერთ-ნაირი ყვითელი ქვა, რომლითაც აღშენდებოდნენ ძართლისა, ძახეთისა და სხვათა კუთხის ტაძრები; ყვითელ ქვის გარდა შავი პატალო ქვის კლდეებიც ყოფილა, თეთრი მარმარილოს ქვაც, მასთან, მრბეთის ციხეების ახლო ყოფილა ისეთი კლდე, რომლის ქვები ისე ყოფილა დაწყობილი, რომ თითქოს კაცის ხელით არის ჩაწყობილიო, ამაზედ მახუშტიც კი ჰკვირობს. ამ ქვებისა მეც ვნახე, იგინი ოდესმე სალიტოგრაფიო ქვად გამოდგებიან, მათში სხვა-და-სხვა ფერის ქვები მოიპოვება და ზოგნი მეტად დიდრონი და მძიმეც; ამის ქვები ზოგიერთს ძველს ეკლესიების სვეტებში უხმარი-ათ, ასეთ ეკლესიათა სვეტების ნაშთები მეც ვნახე. აქა-იქ მარლიც ქვის მოიპოვება, სჩანს ადრე აქეთ ქართველებს მარლიც უნდა ჰქონოდესთ. შამისობა არ შეიძლებოდა, რადგანაც აღზევნის მარლის მოტანა და ხსენება ჩვენში მართო საშუალ საუკუნოებიდგან სჩანს.

ფ. ჭ.

(დასასრული იქნება).

ჩვენი მეფეების სამწერლო მო- ღვაწეობა.

მოგვხსენებათ, რომ საქართველოს მეფეთა და ბატონი-
შვილთა შორის ბევრმა მათგანმა დაგვიტოვა, როგორც სამე-
ცნიერო თხზულებანი, აგრეთვე ლექსები და მოთხრობები.
ჩვენ განვიზრახეთ ზოგ-ზოგი ამ ნაწერთაგან წარუდგინოთ
„მოგზაური“-ს შკითხველებს და ავირჩიოთ პირველ ხანად
ისეთი ლექსები, რომელნიც ადვილად გასაგები არიან.

მეფე ტეიმურაზს, ირაკლი II მამას, უყვარდა ლექსების წერა.
მან დაგვიტოვა რამდენიმე თხზულება და სხვათა შორის შემდე-
გი ლექსიც. შიღრე ლექსს მოვიყვანდეთ ორიოდე სიტყვა
ვსთქვათ მის განსამარტებლად.

მეფე ტეიმურაზი აღდგომა დღეს მომბორზედ შეხვდა
ერთს ლამაზ გლეხის ქალს, რომელსაც ხელში კალათა გჭი-
რა. მეფეს მოეწონა კახტა გოგონა და მიჰმართა მას ლექ-
სით:

„ბ, ქალო, ვაშლი წითელი, ხელთ რომ გიჭირავს კალათა,
შენმა წარბმა და წამწამმა მე გული მომიკალათა“.

პირ-წყლიანი ქალი მოსწრობილი ვითომც არსებაც გა-
მოდგა და პასუხად მეფეს მოახსენა:

„მეფეო, არავის გეყვის, რომ დამიჭირო ძალათა,
აღდგომას არ ვის უნახავს ხელმწიფე მაკანკალათა“.

შკანასკნელი მეფის ბიორგი XII ძე ღავით ბატონიშვი-
ლი ნიჭიერი და შეგნებული კაცი იყო, საფუძვლიანად გა-
ნათლებული, მცოდნე ევროპიული მწერლობისა, გატაცებუ-
ლი თაყვანის მცემელი საფრანგეთის მწერლის შოლტერისა.
ღავით ბატონიშვილი შეუდგა წერას ჯერ ტფილისშივე და

შემდეგ 1803 წ., გადასახლების შემდეგ რუსეთში, ექსპედიციის
ტახტს გარეშე დარჩენილი, მოსვენებას და ვარამის განქარ-
ვებას მწერლობაში ჰპოებდა. მან დასწერა „საქართველოს
ისტორია“, სთარგმნა „გულის-ხმის ყოფისათვის ჰსჯულისა“
მონტესკიოსი, და სხვ.

სხვათა შორის ლექსებსაც სწერდა. აი ერთი იმ სატრ-
ფიალო ლექსთაგანი.

თქმული მეფის მის დავითისაგან საწდლის ქაღის ეკატერინეზე.

ზამიფრინდა სიხარულის ფრინუტლი *)

შემთხვევისა გამო სხვისა და სხვისა,
დავშთენილვარ ასე აწ უნუგემოდ
უბედობის გამო სხვისა და სხვისა.

რად შესკრიან მზესა წვრილ-წვრილნი ხალნი,
შეუმოსა მასვე ლამაზად აღნი,
ვგულშაგობ არ ეცეს მკვრეტელთა თვალნი
რაცაბთა გამო სხვისა და სხვისა.

შენის ეშხით მოხვდა ისარი გულსა
ვინლა დაეზღასტრავს **) ამ ჩემსა წყლულსა,
ყარიბ ძღვნად გიძღვნი ამ ჩემსა სულსა
მიზეზების გამო სხვისა და სხვისა“.

შემდეგ გავაცნობთ მკითხველებს სხვა ნიმუშებსაც ბა-
ტონიშვილების და საერთო ძველი მწერლების მოღვაწეო-
ბისას.

ა. ხანანაშვილი.

*) ფრინველი. ძველის მართლ-წერის ნიმუშად მოგიყვანე. შემ-
დეგ აღარ დავიცავ ამ მართლ-წერას და ჩვენის დროის ასაკობით
ამოგსწერ.

**) ეჭვი არ არის, აქ რუსული სიტყვისაგან აწარმოებს ამ
ახალს ზმნას: ზღასტარი (пластырь)—მაღაშო.

გ უ რ ი ა *).

ზემოთ მოხსენებულთ ბევრი რამ დამტკიცდა გურულის სიჩქარეზედ და უკეთეს მაგალითს კიდევ ახლა მოვიყვანთ, რომელიც უკეთესად დაახასიათებს გურულის სიჩქარ-სიფიცხესა და ჩქარის ლაპარაკის მიზეზსა.

ზურული ყანის დათესვამდე სხვაგვს ხეებსა, ჯერ ერთი იმიტომ, რომ, ჩრდილი არა ჰქონდეს ყანას (აქაურად ჩათ) და მეორედ იმიტომ, რომ, რადგან შეუღობავათ აქ ყანა და ბოსტანი (აქაურად ბაღსა) არ დაითესება ღორისა და საქონლისა გამო, ამიტომაც წყნელი სჭირია. დასხვების შემდეგ ქოკრავს (ამაჩვილებს, სწმენდს) და რა შეგაროვებს საკმაო მასალას—ღობავს, შემდეგ ჩაღავს (ძველს ჩაღას მასწმენდს) და ბოლოს ხნავს ორჯერა. ასე მზად აპრილის დამლევამდე უნდა ჰქონდეს. მეორე მოხვნაზე კი მოაბნევს სიმინდის და ღომის მარცვალს (აქაურად კაკაღს). მაისის დამლევს ყველგან დათესილი უნდა იყოს მიწები **).

ითუ სახნისი არ ექნებათ, თოხით ჩიჩქნიან მიწას და ისე სთესავენ გურულები ყანასა.

დათესილი სიმინდი და ღომი რამდენიმე დღეში ამოდის

*) ის. № 1, გვ. 81. „კვალს“ არ მასწონებია ვატივცემულის კ. გვარამაძის ეს შრომა; ჩვენ კი, პირიქით, ვსთვლით მას ერთ უკეთეს აღწერად, რამედიც კი ოდესმე დაბეჭდილა ჩვენს ენაზედ ამ შესანიშნავ კუთხის შესახებ, რადგანაც მასში მშვენიერად არის განმარტებული გვგლენა ბუნებისა, ხალხზე და ხალხისა ბუნებაზე.

**) სუსტს მიწებს კი (მოდულებს) ახრადის დამლევს სთესვენ, ადრე, ხოლო კარგსა მაისის დამლევამდე და ზოგჯერ ივნისისათამდინაც გასტანს თესვა.

და სამი კვირის განმავლობაში სამარგელიც ხდება. მარგელის უფრო ბევრი კაცი სჭირია, რადგანაც თვითეულ სიმინდის და ღომის ძირს უნდა მიადგეს მუშა (აქაურად შევანუფი) და ხშირი გამოსკრას, გაამეჩხროს (გათხეფოს), რომ უკეთესად იკეთოს ნათესმა. ამიტომაც აქ მარგელაში ნადი იციან საქმის სიძნელისა გამო. ნადი თოხნაშიაც იციან. თოხნა იმასა ჰქვიან, რომ გამარგლილ სიმინდს ორის კვირის შემდეგ მოსწმენდენ ბალახს ყანაში და მიწას მიაყრიან თოხით თვითეულს ძირს სიმინდსა და ღომსა. თოხნა ორჯერ სჭირია ორორი კვირის შემდეგ.

სამარგელში და თოხნაში მოვა ნადი 20—40 კაცამდე შემდგარი, გამწკვრივდებიან ყველანი, წინ უფრო მარჯვე კაცი უძღვით და ყველა თავ-თავის ხელის მისაწვდომს მარგლის, სთოხნის და ამგვარად მიდიან წინ; ერთ-ნაირად მუშაობა რა მოსწყინდება ნადს, დაიწყებენ სიმღერას, რომელსაც აქ ნადურს ეძახიან. აი ნადურიც:

მლი შენი, მელი შენი,
 იყო გრიგოლ მტერი შენი;
 უღლად ხარები მოგპარა
 შესაჯდომი ცხენი შენი,
 ძალლი ცუდად გაგიზღია,
 ვერ ყოფილა მცველი შენი.

მს ხელხვაია. სიმინდის რჩევაზედ და ტეხა-კრეფაზე კი ყანაში მღერაინ:

აღი ფაშამ გვიღალატა,
 გაგვიყვანა ძვირიკეთში,
 იმან ფულეები აიღო,
 ჩვენ დავგტოვა მტერის ხელში;
 კაი არც მას დამართნია
 ბაწრით ჩაითრიეს გემში;
 მისი ყვირილი ისმოდა
 სუფსას გაღმა ბაილეთში.

ღმერთო, იგი მომასწარი

ბაწარ გაყრიქული გემში *).

აქედგან აიხსნა, რომ ზურის ბუნებასავით გურულს ცვალება უყვარს და ერთ-ნაირობა და გულ-მოწვლილობა კი აბეზრებს მასა. სხვა-და-სხვაობა მოკლე დროში უხდებათ და ამიტომაც სიჩქარე ებადებათ ურთიერთ შორის.

მარგვლაში ნათესი წელს იმაგრებს, მეორე თოხზე (ზირ-ველ თახნაში) კატარდება სიმინდი და ღომითურთ ნაყოფს იჩენს და მესამე თოხზე (მეორე თახნაში) კი, ისრულებს და-კოტავებულს (დატარებულს) სიმინდსა და დათაველებულს ღომსა. ეს ხდება ივანობისთვის პირველს რიცხვებიდგან მკათათვის (კვირაობისთვის) დაზღვევამდე; ხოლო მარიამობის თვეში კი მწიფდება და ამ დროსვე მუშაობაც ყანებში სწყდება. ზურული მუშა მაშინ ისვენებს აქედგან, თუმცა, არც ახლა იგი შესვენებული, რადგან ამ დროს ბევრი ტყეში შეშას და წნელს მუშაობენ და ბევრიც საფულოზე მიდიან ხარ-ურმით. ზურიაში ხარები ჩამოჰყავთ მარიამობისთვის ნახევრამდისინ მთიდგან, ხოლო წაყვანილი ჰყავთ თიბათვის პირველიდგან.

ბევრი ნაადრევი ღომი მარიამობისთვის დამღვეს და ენკენისთვის პირველ კვირაში იკრიფება; აგრეთვე ნაადრევი სიმინდიც ამ დროებში იკრიფება; საზოგადოდ კი ტეხა-კრეფა (რეგარც აქ ეძახიან უანების ადებს) ხდება მწიფობისთვეში (დგინობისთვეში).

ტეხა-კრეფა გურიაში.

ტეხა-კრეფაშიაც შესდგება ნადი, არამც მარტო მამა-კა-

*) სიმდეკა ამხნეებს უანის მუშებს, ხოლო სიმხნე უფრო მარჯვედ და ჩქარა ამუშავებს, რამ ნაზირი მადე გაიტანს ერთი მეორის ჩამოურჩენლად; მუშაობა სიმდეკას უჩქარებს, სიმდეკა სამუშაოს და ასე ამ გვარად რა მიაკიდურებენ უანს ელესას დასძახებენ.

ცებისაგან, როგორც ეს მარგლა-თოხნაში ვნახეთ, არამედ დედა-კაცებისა და ყმაწვილებისაგანაცა.

ლომის საკრეფში დიდი და პატარა ხელში დანის ნატეხი პირებით (ღინწკათი) და მაკრატლებით გაესვეიან ერთის კიდიდგან და ნაპირ-ნაპირ სჭრიან, კნაპავენ თაველებს ღომსა; ქალები კაბის კალთებში და სხვანი კი კალათებში იკავებენ მოკრეფილს თაველებსა და რა გაევესებათ ჭურჭლები, იქვე საყოველთაო გორიცაში ჰყრიან და ისიც რა გაივსება, ერთი მათგანი მამა კაცი აიკიდებს და მიიტანს კალოზე (სადაც მოათავსებენ ყანიდგან აღებულს ჭინახულს, კალოს უწოდებენ აქა) და დაახვავებენ. რა გაჰკრეფენ მთელს ყანას, შემდეგ კალოდგან გორიცებში ჩაჰყრიან, რომელიც ურემზედ მომზადებული ექნებათ, გაავსებენ, წაიღებენ სახლში, შეჰყრიან და ვააწყობენ.

ბი გაწყობაც: სხვენზედ შეჰყრიან რავდენიმე გორიცას ღომის თაველსა (სათესლე თაველს მუჭკას ეძახიან). ძვეშ, შუაში, საცეცხლე კერაა. დააპობენ ცხემლის შეშასა ერთის ურემის ოდენას და მოუკიდებენ ცეცხლსა. იქ დარაჯი დოქით სავსე წყლით უყურებს, რომ ცეცხლმა ალი (ღინწკური) არ აუშვას და არ სწვდეს ზევით ღომის თაველსა. ძარგბ დახურულ ღომის ნალიაში დგას ფუტი (კვამჯი) და ჯოჯოხეთური სიცხე. ფუტის და სიცხის შემწეობით 3 — 4 საათის განმავლობაში ღომი გახმება (გაწყეება) სხვენზედ, ჩამოჰყრიან შემდეგ და აფშენიან; ჩაჰყრიან საცეხველში ზე ფშენიან, თან სატყეველას და ტუკებს (მოკლე მისვილ ჯახებს) ურტყამენ და მით აცლიან მარცვლებს ზღანარჩენს ჩენჩოდ და ბრედ (მტვრად) აქცევენ; გაფშენილს გადუნიავენ ნელს ქარზე და ან ქალები კალთებით უქროლვენ და სუფთა ღომის მარცვალს რა გამოიღებენ, წაიღებენ ჩემურზე გასაცეხვად.

კ. ზვარამაძე.

(შემდეგი იქნება).

ბიბლიოგრაფია.

Е. И. Якушкинъ. Обычное право русскихъ инородцевъ. Матеріалы для библиографіи обычнаго права. М. 1899 г.

მოგვხსენებათ, რომ ზოგიერთი მუნებურნი (ეგრედწოდებულნი туземцы — მუნებურნი) ვრცელის რუსეთის იმპერიისა საკმაოდ სწრაფად შენდებიან, ე. ი. სწყდებიან, ისპობიან. რუსეთის საზოგადოების შეგნებული ნაწილი სცილობს რაიმე წამალი დასდოს ამ სამწუხარო მივლენას და შეუნახოს მომავალს რუსეთში მცხოვრებნი მუნებურნი. უკეთეს საშუალებად ამისთვის ისინი სთვლიან ხალხის ყოფა-მდგომარეობის შესწავლას, რადგანაც ამბობენ ესენი: „როცა ჩვენ დაწვრილებით გვეცოდინება ხალხის ყოფა-მდგომარეობა, მისი ჩვეულებანი და ადათნი, მაშინ უფრო სერიოზულად მოვეპყრობით ამ საკითხსა და ხალხსაც უკეთ ვუშველითო. სამწუხაროდ ჩვენ ასე არ ვიქცევითო და თბილ ოთახიდგან უფრო გვეადვილება მათთვის კეთილ საშუალებათა ღონობაო“.

ამიტომ დიდის მადლობის ღირსია ბ.ნი იაკუშკინი, რომელსაც თავს უღვია ეს არა ადვილი საქმე და უკვე სამი წიგნი შეუდგენია და გამოუტია მუნებურთა ჩვეულებათა და ადათთა შესახებ. პირველი წიგნი მან გამოსცა 1875 წელს, მეორე — 1896 წ. და მესამეც 1899 წ. მათში, რაღა თქმა უნდა, არის ქართველთა შესახებაც.

Александръ Аннинскій. Древніе армянскіе историки, какъ историческіе источники. Одесса. 1899.

წიგნი შეიცავს წინაიტყვაობას (1—4 გვ.) და 15 თავს თვით სომხების ძველ ისტორიკოსთა შესახებ. პირველს თავში (4—15 გვ.) მოყვანილია ცნობა სომხების ძველ ისტო-

რიკოსების შესახებ, აღნუსხულია საზოგადო შინაარსი ყოველის მათგანის შრომისა და დახასიათებულთა.

თავიანთ უძველეს ისტორიკოსად სთვლიან სირიელს მარ-აბბას კატინას, რომელსაც მეორე ს. ძრ. შობამდე, დაუწერია სომხეთის უძველესი ისტორია ვალარშაკის მეფობამდის. ღედანი მისის ისტორიისა დაკარგულია, მაგრამ მოსე ხორენელის „სომხეთის ისტორიის 34 თავშია იგი დაცულიო“. ხოლო, რადგანაც ყოველი იქ მოთხრობილი ამბავი ზღაპრულია, ამიტომ მათ არავითარი სამეცნიერო მნიშვნელობა არა აქვთო, ამბობს ანნინსკი.

სომხების მეორე ისტორიკოსად სთვლიან აგრეთვე სირიელს ლაბუბნუსს, რომელსაც დაუწერია „ისტორია აბგარისა და წმ. მოციქულის თადეოზისაგან ქრისტიანობის ქადაგების“ შესახებ, რომელშიაც მოთხრობილია მდესის მეფის აბგარის მიწერ-მოწერა იესო ძრისტესთან, მოყვანილია წერილი აბგარისა ასირიის მეფესთან ნერზექთან და რომის იმპერატორ ტიბერიასთან ძრისტეზე და თადეოსის ქადაგებაზედ პდესაში. მაგრამ, რადგანაც ამ შრომას არავითარი დამოკიდებულება არა აქვს სომხებთან, არც შინაარსით და არც ისტორიკოსის ვინაობით, ამიტომ ლაბუბნავერ ჩაითვლება სომხების ისტორიკოსად.

სომხების შემდეგ ისტორიკოსად სთვლიან აგათანგელს, რომელსაც დაუწერია „ისტორია თრდატ მეფისა და წმ. ზრიგოლ განმანათლებელის ქადაგების“ შესახებ.

ამბობენ აგათანგელი ცხოვრობდა თვით მეფის თრდატის დროსაო (302—344 წ.), მაგრამ მეცნიერი ლანგლუა ამტკიცებს, რომ „აგათანგელის ისტორიად“ ხმობილი ისტორია სრულიად ის არ არის, რაც იყო იგი პირველად, რადგანაც შემდეგ ხანებში იგი სრულიად გარყვნენ სომხებმაო.

სომხების ისტორიის მამა-მთავრად ჩვეულებრივ სთვლიან მოსე ხორენელსა, რომელიც ცხოვრობდა სომხების მწერლობის ოქროს საუკუნეშიო (მე-V საუკ.), მიიღო მშვენიერი განა-

თლება და დასწერა ნამდვილი მეცნიერული ისტორიის სახეობების დასაბამიდან, ვიდრე მხუთე საუკუნემდისო. ასე ფიქრობდნენ პარიჟის 1838 წლის ისტორიულ კონგრესამდე, მაგრამ ამის შემდეგ კი მოსე ხორენელის ავტორიტეტი ძლიერ დაეცაო. ლედიერმა, პიშარმა (1866), ზუთშიდტმა (1894) და ჰარიერმა (1893) უეჭველის საბუთებით დაამტკიცესო, რომ მოსე ხორენელი პლაგიატი იყოვო, ე. ი. სხვისი ნაწერების მიმთვისებელი, ქურდიო. საზოგადოთ ანენენსკის წიგნში სომხეთის ძველნი ისტორიკოსნი და საისტორიო წყარონი საკმაო სევსებით არის აღწერილი და დახასიათებული.

მარი ბროსესი. საქართველოს ისტორია, ნაწილი პირველი და მეორე, ნათარგმნი და განმარტებული სიმონ, ხოლო გამოცემული ნიკოლოზ ლოლობერიძეთა მიერ.

პირველი ნაწილი გამოვიდა 1895 წელს, ხოლო მეორე წარსულის წლის ქრისტეშობის თვეში. მოხსენებული ისტორია ბროსესი უსრულესი სახელმძღვანელოა ჩვენის ისტორიისა. ბროსესი იგი დაუწერია რუსულად შემდეგის სათაურით: „Очеркъ критической исторіи Грузіи, მაგრამ აქამომდე დაუბეჭდავი დარჩომილა. ბროსესს შეიღს ლაერენტის გარდაუცია იგი ბ ნ სიმონ ლოლობერიძისათვის და მასაც თავს უღვია მისი ქართულად გადმოღება. ლირსება ჩვენ წინ მღებარე გამოცემათა იმაშია, რომ მთარგმნელი არ დასჯერდა ლიტონს თარგმანს და ბევრგან, სადაც კი საჭირო იყო ეს, უჩვენებს მკითხველს ბროსესს შეცდომებს და ასაბუთებს მისგან მოთხრობილს ამბებს ახალის საბუთებით. მაგალითად: მე-17 გვერღზე ბროსესე ამბობს:

„თუ შედგეღობაში მიღაღებთ ივერიის მიწის ნყოფიერებას და განათღებულ ერთა, ბერძენთა და სპარსთა, მეზობღობას, მასინ ზეზირ-გარღმღეღმას, რამეღიღ ამბობს, ვითომღ ივერიელნი შეიღებს მსხვეღზღად კერზებს სწირაღღენ და კაცისა და აგრეთვე პირუღუვის მძღვრის მღამღები იუღენენ, ვერ დავეთანსმებითო“...

მთარგმნელი არ სჯერდება ბროსესგან ამ ასე მოკლედ მოპრას და ასე ასაბუთებს შენიშვნაში:

„ბატონიშვიდი თეიმურაზი იმის შესახებ, თუ საი დამ წარმოსდგას ეს უსაფუძვლო ზეპირ-გარდმოცემა, სწერს: „ეკკლესიისა ჩვენისა მოძღვარნი უძკებდნენ მათ გარდაცვლილთა წინაპართა მათთა და მათსა ეტუოდეს მრავალთა უწესოთა ქცევითა და არა წმინდათა და ღვინვანთა ჭამისა ხარტთა კაცთასა, რათა ამით დაავიწყონ წინაპართა თვისთა კერპთ-მსახურებისა საქმენი“ (თეიმ. ისტ. გვ. 54). თეიმურაზი უარ-ჰყოფს აგრეთვე ქართლსიანთა შვილთა მსხვერპლად კერპთა დაგვლასა (გვ. 56). იხილე აგრეთვე თეიმურაზის ახსნა თქმულისა „გარსნელთა მართებსა კადმანელთა ხუთი მკვდარი“. ერთი სოფელი შეურეს სთხვადოა ნაცვლად თვისსა ლაშქრობაში წასვლას და შემდგომში ის სოფელი გავიდოდა შეურის ნაცვლად „რათა გარდენდა ველი თვისი და რადენიც კაცი ბრძოლასა შინა დაკვდებოდათ მათ, ე. ი. ზირის ზირ, მტერთ-მიერ მოიკვლოდეს, ეგოდენი რიცხვი მკვდრისა დაელებოდათ მათ ვაჟად, რომელთაც მაგიერად წარსუელიყვნენ ივინი ბრძოლად მტერთა. ესე ვითარი ჩვეულება მოთხრობასა შინა გარდასხვაფერ-სიტუვად და ითქვას სხვებრ, რათა ქრისტეს სარწმუნებებსა ზედამოქცეულთა ერთა შეიძულონ ჩვეულებანი და ზნენი წინაპართა მათთა კერპთ მსახურებისა“ (გვ. 55).

დასკულ ამგვარის მრავალ-ფეროვანის საბუთებით არის დასაბუთებული მთელი გამოცემა ყველგან, სადაც კი ეს საჭიროდ დაუნახავს მთარგმნელს.

ორივე ნაწილი ბროსეს „საქართველოს ისტორიისა“ შეიცავს 500 გვერდამდე, დაბეჭდილია კარგს ქალღმრთელ და ღირს მხოლოდ შეიდი აბაზი.

ყოფა-ცხოვრება უწინდელ ქართველებისა *).

პირვანდელი ქართველები ცხოვრობდნენ თემ-თემობით **) და თვითონვე განაგებდნენ თავიანთ საქმეებსა მამასახლისების მეთაურობით. ხოლო, რადგანაც მცხეთა ითვლებოდა ღვდა-ქალაქად, ამიტომ მამასახლისებში ყველაზედ უბირველესიც მცხეთის მამასახლისი იყო. მასთან იკრიბებოდნენ დრო-გამოშვებით საქართველოს დანარჩენი მამასახლისები და ერთად არჩევდნენ საქვეყნო საქმეებსა. მამასახლისები მოკლებულნი იყვნენ უფლებას თავისით დაესაჯათ დამნაშავე და არ შეეძლოთ მოეკრიფათ ხარჯი დასაკმაყოფილებლად სამხედრო თუ სხვა რისამე საქიროებათა. ეს შეადგენდა თემის უფლებას და მამასახლისს მარტო მაშინ შეეძლო ხარჯის მოკრეფა, როცა ამას თემი დაადგენდა.

მტერთან საბრძოლველად ყველაზედ წინ გადიოდა მცხეთის მამასახლისი თავისი სამამასახლისო მეომრებით და მას მიჰყვებოდნენ დანარჩენი მამასახლისები, ყველა თავ-თავიანთის ჯარით, განსაკუთრებით კი იმ თემების მამასახლისები და ჯარები, რო-

*) იხ. № 1: „სახელხე ისტორია საქართველოსი“ გვ. 8.

**) თემ-თემობით, ე. ი. ნაწილ-ნაწილად, მანკა-მანკად, ხეობ-ხეობად.

მელთ საზღვრებსაც უფრო ემუქრებოდა მტრის
ძალა.

ბჭობა საზოგადო კრებებზე ეკუთვნოდა ამორჩე-
ულ პირებს, რომლებსაც შეადგენდნენ: მოხუცი,
გონიერი, გამოცდილი, უქრთამონი და პირუთენ-
ელნი კაცნი. თუ საჩივარი იქნებოდა, მამასახლისი
დანიშნავდა საბჭოდგან ორ-სამ ბჭეს, მოჩივარნი თავ-
თავის მხრით ოროლსა და ესენი ყველანი ერთად
არჩევდნენ საქმესა. ხოლო, თუ ასტყდებოდა საჩივა-
რი თემსა და თემს შუა, საქმე გაირჩეოდა ადგილო-
ბრივის მამასახლისების თანა-დასწრებით და ხშირად
თვითონ მცხეთის მამასახლისის თავსმჯდომარეობით.

მამა-კაცი იყო ქმარი ერთისა ცოლისა, მბრძანე-
ბელი და გამგე ოჯახისა. თუ ქმარი ცოლზე აღრე
მოკვდებოდა, ქვრივს ვალად ედო ოჯახისა და შვი-
ლების გამგეობა, მაგრამ არ შეეძლო გაბნევა ქმრის
ნაქონებისა, რადგანაც ის შვილებს ეკუთვნოდა. სა-
ცხოვრებელს უყოფდნენ შვილებს თანასწორად. მა-
მა ქალიშვილს ათხოვებდა თავისის მიხედულობით
და მზითევს აძლევდა—ზოგი თანასწორად ვაჟი-შვი-
ლებისა, ზოგი—მისს ნახევარსა.

ძველი ქართველები ცხოვრობდნენ კლდეებში
(გამოქვაბულებში), მიწურებში და ქვით ნაგებ სი-
მაგრეებში. ამ გვარ სიმაგრეებს ეკუთვნის სხვათა
შორის აჟღისა და შაჰის ციხეები ჯავახეთში, რომ-
ლებიც აშენებულნი არიან სრულიად უკიროდ და
უტალახოდ, ცარიელის ვეებართელა ქვებითა, რის-

გამოც კედლებს აქვთ ორ საყენამდე სისქე და ნივე და მეტიც—სიმაღლე.

თაყვანსა სცემდნენ ერთსა დამბადებელსა ღმერთსა, ხოლო დროს მიმავლობაში დაივიწყეს ღმერთი დამბადებელი და იწყეს თაყვანის-ცემა ცისა, მზისა, მთვარისა, ვარსკვლავებისა, კერპებისა, ხეებისა და ზოგიერთ პირუტყვებისა და ნივთებისაც-კი.

შწინდელნი ქართველნი ზნით ყოფილან პირ-მტკიცენი, მტერთა-ზედა ერთობის მიმდევარნი, თავისუფლებისათვის მხნედ მებრძოლნი და მაგრად მდგომნი მისთვისა. უყვარდათ მაგრება ქვეყნისა და შენება ციხე-სიმაგრეთა და ქალაქთა.

სხვა-და-სხვა სახელ-წოდებანი ჩვენის ქვეყნისა.

ზარდა ზემოდ მოხსენებულ სახელებისა, ჩვენს ქვეყანასა და მის ნაწილებსა, როგორც ეხლა, ისე უწინაც, ეწოდებოდა სხვა-და-სხვა სახელები, მაგალითად: ივერია, ბიორგია, იმერეთი, ამერეთი, ალვანია და სხვა. რისაგან ეწოდა ჩვენს ქვეყანას საქართველო, ამაზე ჩვენ უკვე ვსთქვით ზემოთა (გვ. 6). ვსთქვათ ახლა რისგან ეწოდა დანარჩენი სახელე-ბიცა.

„ივერიის“ სახელწოდების მითვისებას საქართველოსთვის ხსნიან ორ გვარად. მეცნიერი ბროსსე ამბობს, რომ სახელ-წოდება „ივერია“ წარმოსდგა სიტყვა ვრაც ტუნი-საგან, რომელიც არის სომხური სახელ-წოდება საქართველოსიო. სიტყვა ვრაც არის

ქართველი და ტუნ—ქვეყანა; მაშასადამე, „ვრაც-ტუნი“ ნიშნავს ქართველების ქვეყანასო. ხოლო, რადეძახიან სომხები საქართველოს ასე? აი რათაო. სიტყვა ზრახ სწარმოებსო სომხურის სიტყვა ვერ-ისაგანო, რომელიც ნიშნავს „ზემოდ“ და საქართველო, მართლაც, ზემოდ ანუ ჩრდილოდ უძევს სომხეთსო; როგორც ქართველები უწოდებენ სომხების ქვეყანას „სომხეთს“, რომელიც ნიშნავს სამხრეთად მდებარე ქვეყანას, ისე სომხებმა უწოდეს საქართველოს „ვრახ-ტუნიო“, ე. ი. ზემოდ თუ ჩრდილოდ მდებარე ქვეყანაო. სულ სხვა ნაირად ხსნის „ივერიის“ სახელ-წოდების მითვისებას საქართველოსთვის საფრანგეთის მეორე მეცნიერი შივიენ-დე-მარტენი. ის ამბობს, რომ „ივერია“ ანუ „იბერია“ ეწოდა საქართველოს სიტყვა იმერეთი-საგანაო. იმერე იგივე იბერე ანუ ივერიაა; განსხვავება აქ მხოლოდ ასოებშია, რომელნიც ხშირად სცვლიან ერთმანეთსაო.

მეორე სახელი საქართველოსი არის გიორგია. ზოგიერთების აზრით სახელ-წოდება „გიორგია“ წარმოსდგა ბერძნულის სიტყვისგან „გიორგოს“, რომელიც ნიშნავს „მიწის-მუშაკს“, „მიწის-მამკმედს“, რადგანაც ქართველები მეტ წილად მიწის მუშაკობას მისდევნო; სხვები კიდევ ფიქრობენ, რომ სახელ-წოდება გიორგია საქართველომ მიიღო წმიდა გიორგისაგან, რომელსაც ქართველები დიდს პატივსა და თაყვანს სცემნო. ხოლო ბროსსე ასე ხსნის ამ სა-

ხელ-წოდებას: მისის აზრით სახელ-წოდება „ბიორგია“ წარმოსდგა სიტყვა „გურჯი“ ანუ „გურჯისტანისგანა“. პირველს სახელს, ე. ი. „გურჯს“, სპარსელები უწოდებენ ქართველებს და მეორეს, ე. ი. „გურჯისტანს“ — საქართველოს. აქედამ არაბები უწოდებენ ქართველებს „ჯურზს“ და საქართველოს „ჯორზან“. ხოლო ყველა ეს სახელები წარმომდგარან ქართულ სიტყვებიდამ — „ბურ“-ისაგან ანუ „ბურ“-ისაგან, რომლებიც თავისს მხრით მოიპოვებიან საქართველოს უმთავრესის მდინარის მტკვრის სახელ-წოდებაში. ბამოდის, რომ „ბიორგიაც“ დაპრქმევია ჩვენს ქვეყანას ჩვენისავე სიტყვიდამ.

ამჟრეთი ეწოდება სურამის მთას იქით დასავლეთ საქართველოს და ნიშნავს იქითა მხრის ქვეყანას, ხოლო ამჟრეთი ეწოდებოდა სურამის მთას აქეთს აღმოსავლეთს საქართველოს და ნიშნავს აქეთა მხრის ქვეყანას.

აღჯანა ანუ აბანა ეწოდებოდა ქვეყანას მდინარე ალაზნიდამ ვიდრე ძასპიის ზღვამდე. სახელ-წოდება „ალვანია“ მიიღო ამ ქვეყანამ ორის სიტყვიდგან: აღ-ისგან, რომელიც ნიშნავს წითლად აღმავალს ცეცხლსა და ვან-ისაგან, რომელიც ნიშნავს ბინას, ადგილს. პირველი სახელი, ე. ი. აღ ეწოდა ამ ადგილს ან იქილამ, რომ ბაქოში მიწილამ ამოდის ცეცხლის ალი და ან კიდევ იმისგან, რომ მთელი ეს მხარე შედარებით დანარჩენ საქართველოსთან საკმაოდ ცხელი ქვეყანაა.

სამღვრეები და მოსამღვრე ხალხები უწინდელის საქართველოსი.

საზღვარი უწინდელის საქართველოსი და ქართველთ მონათესავე ტომებისა იყო შემდეგი: აღმოსავლეთით—ძასპის ზღვა; სამხრეთით მდინარე ტიგროსის სათავის მთები; დასავლეთით—შავი-ზღვა მდინარე ჰალისამდე (ტრაპიზონს იქით) და ჩრდილოეთით ძავკასიის მთები, და იყო ენა მათი ამ საზღვრებს შუა ყოველგან ქართული.

რაც შეეხება მოსაზღვრე ხალხებსა, ესენი იყვნენ: ჩრდილოეთით, ძავკასიის მთის გადაღმა, რუსეთის ეხლანდელ თვალ-უწვდენელ მინდვრებზე ცხოვრობდნენ უამრავნი (მრავალნი) კანი, წოდებულნი ქართველებისგან ხაზარებად.

სამხრეთად, მანის ტბის ქვემოდ, მდინარე ტიგროსის და მფრატის ხეობებში, ცხოვრობდნენ ასირიელები, რომელთ სატახტო ქალაქი იყო ნინუა, მდინარე ტიგროსზე და ბაბილონელები, რომელთ სატახტო ქალაქი იყო ბაბილონი მდინარე მფრატზე. ამათ მარჯვნივ, აღმოსავლეთად, ცხოვრობდნენ: ძასპის ზღვის სამხრეთად მიდიელები, რომელთ სატახტო ქალაქი იყო ეგატანა და ამათ ქვეით—სპარსელები, რომელთ სატახტო ქალაქი იყო ბერსეპოლი. ხოლო დასავლეთით, მცირე-აზიის დასავლეთის ნაწილში, ცხოვრობდნენ ფრეგიელები.

დიდი და შეურიგებელი მტრები იყვნენ ყველა

ეს ხალხები ქართველებისა და საზოგადოდ თარგამოსიანებისა, ე. ი. თარგამოსის შთამომავლობისა. მომწყვდევული ამოდენა ხალხებს შუა და შეჭირვებულნი ხან ერთისაგან, ხან მეორისაგან და ზოგ-ჯერ ყველა მათგან ერთად, თარგამოსიანები მწარედ იბრძოდნენ თავიანთის სამკვიდრო მამულისათვის და ერთ მტკაველ მიწასაც არ უთმობდნენ მძვინვარე და უღვეველ მტრებსა, მაგრამ ამაოდ: მტრის სიმრავლემ თავისი ქმნა და ჩვენმა ხალხმა ნელ-ნელა დაპყარგა არამც თუ თვალ-უწვდენელი და ძვირფასი მამულები, არამედ თვით ბევრი ჩვენი მონათესავე ტომნი სრულიადაც გასწყდნენ ამ უსწორო ბრძოლაში. მაგალითად, მთელი ალვანიის, არარატის, შანის, მუშაშირის, შურთისტანის, არზრუმის და ძაპადოკის მხარენი, თვით შართლოსის დროდამ, დასახლებულნი იყვნენ ჩვენის მონათესავე ტომებით და სადღა არიან ახლა ისინი? სამ ჩაყლაბა თუ დედა-მიწამ! ცას და დედა-მიწას კი არ ჩაუყლაბავს და მტრებმა კი დიახ ამოჭამეს ისინი! შინ იყვნენ ეს მტრები? ამათზე ქვეით ვილაპარაკოთ.

ბრძოლა თარგამოსიანებისა ნებროთთან.

ჯერ შართლოსის დროსვე, 2120 წელს შრისტეს შობამდე, გამოჩნდა ვინმე ნებროთი, კაცი გმირი და სახელოვანი, რომელმაც დაიპყრო რა ასურეთისა და ბაბილონის ქვეყნები, მოისურვა მთელის დასავლეთის აზიის დაპყრობაცა და აგრეთვე არარატის მხა-

რისაც, სადაც მაშინ მთავრობდა ძმა ქართლოსისა
ჰაოსი. ჰაოსმა აფრინა საჩქაროდ შეკრიკები *) და
აცნობა ქართლოსსა და დანარჩენს ძმებსა თავისი გა-
ჭირვება და სთხოვა შემწეობა მტრებზედა.

ქართლოსმა შეჰკრიბა ძმები და სპანი ძლიერნი,
მოვიდა და დადგა ძირსა ზარათისა. მოვიდა ნებრო-
თიცა და დადგა პირის-პირ თარგამოსიანებისა. დაი-
წყო ომი. ნებროთმა წამოაყენა წინ სამოცი გმირი
და სპანი ძლიერნი და თვითონ კი დადგა უკან და
აწყობდა და ამხნევებდა ჯარსა. მოეგება ქართლო-
სიცა თავისი ექვსი ძმითა და სპითა და ჰაოსი კი
დასტოვა უკან, ზურგის გასამაგრებლად.

(შემდეგი იქნება).

*) შეკრიკი—ჩქარად, მარდად მავალი კაცი.